ISSN 1221-843X

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA"
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOMUL XLII-XLIII 1996-1997

Editura Universității „Al. I. Cuza" din Iași

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA“
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOMUL XLII-XLIII 1996-1997

Editura Universității „Al. I. Cuza“ din Iași

ANALELE ŞTIINŢIFICE
ALE
UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA"
DIN IAŞI
(serie nouă)
Istorie • Tomul XLII-XLIII • 1996-1997

CUPRINS

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLII-XLIII • 1996-1997

Bogdan-Petru Maleon

PREOŢII DE MIR ÎN EVUL MEDIU ROMÂNESC
NOTE PRELIMINARE

Având în vedere necesitatea promovării unui demers istoriografic orientat spre interdisciplinaritate, istoria vieţii sociale, cu vocaţia sa integratoare, constituie un domeniu de sinteză, bogat în sugestii pertinente vizând structurile sociale, specificul organizării lor şi, nu în ultimul rând, profilul mental al fiecărui grup uman. În ciuda importanţei sale, în cadrul preocupărilor privitoare la cercetarea trecutului, bilanţul istoriografic rămâne mai curând precar[1].

Una din sferele de interes ale istoriei sociale o constituie spaţiul rural[2]. În ceea ce priveşte structura socială a satului românesc, trebuie spus că cele mai multe studii nu au depăşit stadiul generalităţii, iar dintre personajele acestuia preoţilor li s-a acordat, poate, cea mai puţină atenţie[3]. Ce trebuie întreprins şi, mai cu seamă, ce şi cât s-ar putea face, ne îngăduim să sugerăm în aceste pagini, care îşi propun să anunţe un proiect de cercetare.

Este pe deplin cunoscut faptul că *satul* reprezintă nucleul vechii civilizaţii româneşti şi că, dincolo de atât de fluctuanta istorie politică, aici trebuie căutate constantele fundamentale ale evoluţiei noastre istorice. Spaţiul rural se va împlini treptat, în jurul lăcaşului de cult, ca un tot social, cu tradiţii şi norme durabile. În cadrul său, Biserica reprezenta forul ce potenţa trăirea spirituală şi se constituia într-un normativ al acţiunilor sociale, iar preotul, purtătorul mesajului divin, era, deopotrivă, cel ce coordona manifestările de pietate şi dădea expresie într-un sens aplicat valorilor ce călăuzeau comunitatea creştină. El îşi manifesta pe deplin aceste calităţi în cadrul liturghiei, cu atât mai mult cu cât participarea enoriaşilor la cult era efectivă în planul trăirii şi totală în termeni cantitativi, chiar

dacă mai puţin întemeiată pe cunoaşterea precisă a funcţiunilor cultului. Vocaţie mediatoare ce era intens obiectivată de credincioşi, atitudine specifică societăţilor premoderne ce au tins să estompeze diferenţele dintre cer şi pământ, dintre natură şi supranatură[4]. Autoritatea trimisului lui Dumnezeu era sporită şi de faptul că el celebra momentele esenţiale ale vieţii creştine (botezul, cununia, "trecerea la Domnul").

Fiind depozitara tradiţiilor populare, preoţimea a vegheat la păstrarea nealterată a regulilor ce asigurau accesul la această demnitate .O astfel de cutumă priveşte "transmiterea" preoţiei din tată în fiu. Documentele menţionează adevărate familii de preoţi în care tinerii îşi fac ucenicia, în calitate de diaconi, pe lângă cei vârsnici, înainte de a fi acceptaţi de comunitate şi hirotoniţi[5]. Familiile de preoţi nu sunt puţine în Evul Mediu românesc. Ne vom opri aici asupra câtorva exemple urmând ca, în viitor, acestei probleme să-i fie consacrat un studiu genealogic aplicat pe izvoare. Astfel, într-un document emis în cancelaria lui Alexandru cel Bun, la 16 septembrie 1427, sunt amintiţi preoţii Andrei, Filip şi Mihul, cu toţii fii ai protopopului Simion, care primesc drept danie pentru "slujbă dreaptă şi credincioasă" satul Trâmedecii (Trijudecii, după opinia lui Alexandru I. Gonţa)[6], pe Cuţitna[7]. În secolul următor, la 5 septembrie 1580, Iancu Sasu întăreşte preotului Ilie, feciorul preotului Gliga şi rudelor lui, "Isaicu şi surorii lui, Măriia şi fraţilor lor, feciorii Duşcinii şi iarăşi rudelor lor, Frăsânii, împreună cu fraţii săi, feciorii popii Voina şi iară rudenii[l]e lor, Todir, carile depe călugăriia se numeşte Teofan şi fraţăi lor feciorii Maruşcinii..." un loc "din pustie", la cetăţuie, dincolo de Siret[8]. În Transilvania, numeroase mărturii, ce se multiplică substanţial spre începutul epocii moderne[9], relevă importanţa familiilor româneşti de preoţi în cultivarea şi perpetuarea relaţiei naţional – confesional.

La nivelul evoluţiei sociale, existenţa unor astfel de familii are implicaţii majore. Pe de o parte, în constituirea unei proprietăţi clericale relativ stabile iar, pe de altă parte, în formarea, la nivel rural, a unei elite dotate cu privilegii ce decurg din calitatea de proprietar (= boier)[10] şi având şanse reale de promovare socială. Statutul pe care-l conferă stăpânirea pământului a fost întregit printr-o serie de privilegii şi scutiri specifice clerului[11]. În Transilvania această realitate are conotaţii specifice, întrucât în jurul preoţilor s-au regrupat solidarităţile naţional-confesionale româneşti[12]. Este cazul, atât al preoţilor recrutaţi din rândurile elitei cneziale, precum Miroslav din Giuleşti[13], Balotha din Apşa de Mijloc[14] sau al pro-

topopilor Petru din Ostrov și Dobrotă din Râu Bărbat[15], cât și al celor de sat, rămași în majoritatea cazurilor anonimi.

Fiind segmentul cel mai stabil din punct de vedere social și bucurându-se de prestigiul ce decurgea din calitatea lor de oameni ai altarului, preoții erau învestiți cu deplina încredere din partea comunităților. Acestea le încredințau acte de mare însemnătate, precum uricul dat de voievodul Moldovei, Bogdan al III-lea, la 30 martie 1515, pentru hotarul satului Derzca, în care se precizează că locul său de păstrare "este la preotul Procopie"[16]. Într-un alt caz, tot din Moldova, desprins dintr-un suret de pe un zapis sârbesc din 4 mai 1584, în care se vorbește de vânzarea unei ocini din Tulești de către Toma Birtoc și fratele său Mafteiu din Galbeni lui Toader Boldescu și fratelui său Gheorghi, diacul precizează că: "eu Ionașco diiac din Galben[i] am scris în casa popii Liciului din Galben[i] și s-au pus pecețil[e]"[17].

Din aceeași perspectivă trebuie analizat și rolul preoțimii în justiția sătească. Aici va fi necesar să se țină seama, pe de o parte, de diversitatea practicii, care, în ciuda caracterului unitar al normelor juridice[18], ducea uneori la delimitarea echivocă a competențelor, iar, pe de altă parte, de faptul că implicarea preoților în justiție trebuie privită din mai multe perspective. Mai întâi, în virtutea prestigiului recunoscut în cadrul satului, ei redactau acte de drept privat (întărite de adunarea bătrânilor sau de ierarhi), de vânzare-cumpărare, donații, răscumpărări, foi de zestre, testamente etc. Recunoașterea competenței lor provenea și din faptul că erau printre știutorii de carte și cunoscătorii legilor și dreptului nescris. Din aceste motive era foarte importantă atât mărturia, cât și jurământul unui preot. În al doilea rând, preoții de mir dețineau un rol de loc neglijabil în cadrul instanțelor de judecată. Ca oameni ai Bisericii, ei puteau să se pronunțe în cazuri de rudenie, divorț și concubinaj, puteau întreprinde cercetări în contul unor ierarhi, care, la rândul lor, fuseseră delegați să judece cauze de natură penală (acestea, de regulă, nu intrau în competența justiției ecleziastice) și, în fine, jucau un rol important în organele judecătorești ale satului, în special în "adunarea oamenilor buni și bătrâni". Din această ultimă ipostază participau la hotărnicii, luări în posesie, executarea unor dispoziții testamentare etc.[19].

Prin rolul asumat în justiție, preoții se aflau în dublă situație, de elite sociale și culturale. În ceea ce privește al doilea aspect, rămâne încă de actualitate întrebarea formulată de Alexandru Duțu în urmă cu aproape

două decenii şi anume: "când a început să apară în satele româneşti o elită semi-alfabetizată care a venit în sprijinul autorităţii centrale sau i s-a opus?"[20] La momentul respectiv, autorul încerca şi un răspuns, şi anume că aceasta a fost posibil numai o dată cu pătrunderea limbii române în cultură, din momentul în care membrii elitei sociale a satului (preoţi, dascăli, fruntaşi ai administraţiei) au început să folosească cititul şi, în parte, scrisul, "angrenându-se într-un dialog sistematic cu puterea constituită: din secolul al XVII-lea"[21]. Argumentul său fundamental era că secolul al XVII-lea a fost unul al cărţii româneşti tipărite, "aşadar adaptate la mentalul colectiv", spre deosebire de cărţile în slavoneşte sau greceşte în care cei ce le foloseau nu se regăseau cu năzuinţele, visurile şi ambiţiile lor[22]. În ceea ce priveşte elita clericală din mediul rural, credem că secolul al XVII-lea reprezintă un moment de vârf pentru accesul său le cultura scrisă, când profită din plin de circulaţia cărţii şi se constituie, ea însăşi, în colportoare de material cultural[23]. Pentru a da un răspuns satisfăcător la această problemă, se impune însă relevarea felului în care preoţii dobândeau ştiinţa de carte. În cele mai multe cazuri, în lipsa unor şcoli speciale, aspiranţii la demnitatea preoţească dobândeau un bagaj minim de cunoştinţe pe lângă preoţii din sat sau în câte o mănăstire. În jurul vârstei de 30 de ani, când era hirotonit un preot în Evul Mediu, acesta trebuia să fie capabil să ţină slujba în limba slavonă, să cunoască rugăciunile şi întregul tipic bisericesc. În lungul răstimp al diaconatului se presupune că cei mai mulţi învăţau să citească şi, probabil, în mai mică măsură, să şi scrie în limba slavonă. Pentru aceasta stau mărturie preoţii de sat ce redactează sau întăresc, în deplină cunoştinţă de cauză, diverse acte de hotărnicie, donaţie sau jalbe, în tot cursul secolelor XV-XVI. Despre astfel de preoţi vom vorbi cu alt prilej, acum propunându-ne să zăbovim asupra câtorva dintre aceia care, prin calităţi deosebite, s-au ridicat la mare cinste ajungând în atenţia domniei. Un astfel de preot, înzestrat cu vocaţie cărturărească, a fost Sava, căruia Alexandru Lăpuşneanu îi trimite bani să-şi cumpere cărţi cerându-i totodată, să se "silească cu învăţătura", ca să fie "învăţător al creştinilor şi stâlp şi sprijin credinţei creştineşti"[24]. Şi alţi preoţi se îndeletniceau cu arta scrisului. Dintre aceştia îi amintim pe Ivan din Stăneşti care, sub Iliaş Rareş, a copiat un *Evangheliar* slavon ce se păstrează în Biserica Adormirii din Liov şi Mihail din Eparhia Rădăuţilor, care a copiat, în 1558, un *Liturghier* slavon, ajuns, mai apoi, în comuna Pata, lângă Cluj, cu însemnări despre alegerea în acel an a episcopilor de

Roman şi Rădăuți[25]. Ținând cont de aceste constatări, o primă concluzie ar fi aceea că orice elită, chiar şi una "semi-alfabetizată", nu apare din nimic. Este adevărat că circulația cărții româneşti a pus în mişcare resorturi nebănuite ale conştiinței, determinând o absorbție masivă a noii culturi, dar nu trebuie uitat că şi în trecut oamenii bisericii cunoşteau, mai mult sau mai puțin, cuvântul scris. De asemenea, se impune evitarea generalizărilor, dat fiind faptul că preoți analfabeți au existat în toată perioada premodernă a istoriei noastre, iar izvoarele îi înregistrează ca atare[26]. În fond, lumea medievală şi, cu precădere, cea rurală, este o lume a oralității[27], a memoriei, ce înregistrează, la modul verbal, "ştiința" de a trăi şi de a vorbi. Întrucât accesul la carte se făcea pe un eşantion redus, cei mulți necunoscând cuvântul scris, se poate vorbi de o "cultură a memoriei", specifică epocii premoderne, a cărei expresie emblematică este dreptul nescris, el însuşi un "drept al memoriei". Legat de aceste constatări, amintim că preoțimea de țară a pendulat între altar şi munca la câmp, unii clerici specializându-se în "meserii" ce nu cereau o bună mânuire a slovei, precum construcția de biserici, pictura murală sau sculptura iconostaselor. Astfel, biserica logofătului Tăutu din Bălineşti se pare că a fost pictată de trei diaconi ce se iscălesc pe fresce, Ioan, 1494, Grigorie şi Gavril, 1496[28].

În lumina sugestiilor formulate în aceste pagini, preoții pot fi considerați membri statornici ai elitei sociale şi culturale a satului românesc, instanțe morale de mare recunoaştere şi, prin urmare, fruntaşi ai comunităților țărăneşti. Toate acestea justifică, în opinia autorului acestor pagini, formularea unui obiectiv pe cât de ambițios, pe atât de necesar: cunoaşterea istoriei satelor prin preoții lor şi a poporului nostru prin lumea rurală.

Note

1. În ciuda acestei precarități, ne face plăcere să amintim apariția la Iaşi a "Revistei de Istorie Socială" (RIS), aflată acum la al treilea tom.
2. O direcție nouă o constituie cercetarea mentalităților rurale. În acest sens sunt de remarcat: Florin Constantiniu, *Aspecte ale mentalului colectiv sătesc în societatea medievală românească*, în "Studii şi materiale de istorie medie", 1974, 7, p. 69-101; Alexandru Duțu, *Conştiință națională şi mentalitate țărănească*, în vol. *Stat. Societate. Națiune*, Cluj-Napoca, 1982, p. 269-275 şi, mai recent, lucrarea subscrisă de Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală şi mentalități colective*, Cluj-Napoca, 1997. În categoria restituirilor se înscrie a doua ediție, revăzută şi adăugită, a lucrării etnologului Ernest Bernea,

Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român, București, 1997; Lucrarea lui Doru Radosav, *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec. XVII-XX)*, Cluj-Napoca, 1997, conține, de asemenea, sugestii în acest sens.

3. Amintim, aici, câteva studii reprezentative consacrate clerului de mir: N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902; Dumitru Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, 1915; Niculae M. Popescu, *Preoție veche românească*, în "Biserica Ortodoxă Română", 1935, 7-8, p. 327-331; Idem, *Preoți de mir adormiți în Domnul*, București, 1942; Adrian-Andrei Rusu, *Preoți români ortodocși din districtul Hațegului în secolul al XV-lea*, în "Mitropolia Banatului", 1982, 10-11, p. 641-678. Iolanda Țighiliu, *Lumea clerului monahal și a celui de mir în veacurile XVI-XVII*, în "Studii și materiale de istorie medie", vol. XVI, 1998, p. 117-141.

4. Pentru funcția mediatoare a preoțimii ortodoxe a se vedea: Petre Vintilescu, *Funcția eclesiologică sau comunitară a liturghiei*, în "Biserica Ortodoxă Română", 1946, 1-3, p. 1-28; Ene Braniște, *Participarea activă la liturghie și metodele pentru realizarea ei*, în "Studii Teologice", 1949, 7-8, p. 567-638; V. Gregorian, *Restaurarea funcției didactice în Sf. Liturghie*, în "Glasul Bisericii", 1950, 11-12, p. 28-42; Spiridon Cândea, *Taina sfintei mărturisiri ca mijloc de pastorație individuală*, în "Mitropolia Olteniei", 1956, 6-7, p. 315-323; Gh. Iordăchescu, *Sfânta liturghie și sfintele taine ca mijloace de păstorire*, în "Studii Teologice", 1958, X, p. 485-494; Eugen C. Marina, *Despre preoți și diaconi după sfintele canoane*, în "Biserica Ortodoxă Română", 1965, 11-12, p. 1062-1076; Dan Ciubotea, *Timpul și valoarea lui pentru mântuire în ortodoxie*, în "Ortodoxia", 1977, 2, p. 196 – 208.

5. Candidatul la preoție parcurgea, de regulă, o serie de trepte pregătitoare până la a fi hirotonit. Mai întâi devenea diacon, ajutându-l pe paroh și aflându-se sub atenta supraveghere a credincioșilor. Felul în care aspirantul era perceput de comunitate avea o importanță deosebită, întrucât aceasta era cea care îl recomanda episcopului pentru consacrare. La încheierea stagiului efectuat pe lângă preot, în calitate de diacon, trebuia să se spovedească în fața episcopului pentru ca ierarhul să se edifice asupra calităților sale. Dincolo de recomandare și spovedanie, era necesar să dispună, în majoritatea cazurilor, și de mărturia unui preot cu experiență. După împlinirea acestor condiții, hirotonirea se făcea public, proaspătul preot trecând apoi în seama protopopului căruia îi revenea sarcina de a-l instala în parohie, tot el urmând să se asigure că a deprins sarcinile ce-i revin unui cleric. De temeinicia cu care noul preot își va îndeplini misiunea va depinde acceptarea sa deplină de către comunitate și instanțele ecleziastice (Eugen C. Marina, *op. cit.*).

6. Alexandru I. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, București, 1971, p. 126.

7. *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. I, nr. 68, p. 92 (în continuare DRH).

8. *Documente privind istoria României*, A. Moldova, veac. XV, vol. III, nr. 189, p. 146-147 (în continuare DIR).

9. Pentru familii de preoți vezi, Radu Tempea, *Istoria sfintei Beserici a Șcheilor Brașovului*, ed. îngrijită, studiu introductiv, indice de nume, glosar și note de Octavian Șchiau și Livia Bot, Cluj-Napoca, 1969 ("popa Todor, sin protopopului Florea

[Baran]", p. 102; "Văsii dascălul, sin protopopului Florea... şi cu frate-său, diaconul Gheorghi", p. 150).

10. Privind echivalenţa acestor noţiuni vezi: Constantin Giurescu, *Studii de istorie socială*, Bucureşti, 1942; Alexandru I. Gonţa, *Consideraţii asupra categoriilor de ţărani în Moldova veacului al XV-lea*, în *Studii de istorie medievală*, vol. îngrijit de Maria Magdalena Székely şi Ştefan S. Gorovei, cu un cuvânt introductiv de Ioan Caproşu, Iaşi, 1998, p. 55-72.

11. Clerul de mir poate fi împărţit în două categorii: *preoţii domneşti*, ce locuiau, de obicei, în oraşe şi erau asimilaţi marilor dregători, beneficiind de privilegiile acestora şi *preoţii de sat*, al căror statut social era similar celui deţinut de micii proprietari. Ambele categorii aveau un regim special, neplătind cu "ţara" şi nefiind cisluite ţărăneşte. La aceasta s-au adăugat scutiri speciale de la plata anumitor dări. Observaţiile de faţă privesc, mai ales, Moldova, spaţiu care a stat, cu predilecţie, în atenţia noastră. Pentru completarea informaţiei şi evidenţierea diferenţelor de statut dintre clerul moldovean şi cel muntean, rămâne util studiul lui Nicolae Stoicescu, *Regimul fiscal al preoţilor din Ţara Românească şi Moldova până la Regulamentul Organic*, în "Biserica Ortodoxă Română", 1971, 3-4, p. 335-355.

12. Dintre lucrările ce sintetizează problematica în discuţie, amintim: Ioan-Aurel Pop, *Confesiune şi naţiune medievală. Solidarităţi româneşti în secolele XIV-XVI*, în "Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie", Cluj-Napoca, 1987-1988, p. 177-184; N. Bocşan, I. Lumperdean, Ioan-Aurel Pop, *Etnie şi confesiune în Transilvania în secolele XIII-XIX*, Oradea, 1994.

13. Menţionat la 1364, 1368 şi 1384 în legătură cu diverse litigii în care este implicat (Ioan Mihaly, *Diplome maramureşene din sec. XIV-XV*, Sighet, 1900, doc. nr. 26, p. 53; doc. nr. 32, p. 61 şi doc. nr. 49, p. 81).

14. Menţionat în 1428 în legătură cu o împărţire (*Ibidem*, doc. nr. 159, p. 273-274. Editorul propune identificarea Balotha/Vlachata).

15. Adrian-Andrei Rusu, *op. cit.*, p. 64.

16. DIR, veac. XVI, vol. I, nr. 94, p. 95.

17. Ibidem, vol. III, nr. 306, p. 253.

18. Caracterul unitar al normelor de drept a fost pus în evidenţă, printre alţii, de Valeriu Şotropa, *Contribuţii la studiul aspectelor unitare ale dezvoltării instituţiilor juridice pe teritoriul României*, în "Cercetări istorice", III, 1972, p. 133-147; Idem, *«Legea ţării» sau dreptul cutumiar românesc*, în "Samus", 1979-1980, 3, p. 11-29; Ion Toderaşcu, *Permanenţe istorice medievale. Factori ai unităţii româneşti* (cap. I, *Dreptul românesc medieval. De la cutumă la pravilă. Asemănări şi identităţi juridice*, p. 50-84), Iaşi, 1994.

19. Pentru informaţii suplimentare, vezi: Gh. Cronţ, *Clerici în serviciul justiţiei*, în "Biserica Ortodoxă Română", 1938, p. 823-844; Stelian Marinescu, *Competenţa şi atribuţiile judiciare ale clericilor în secolele XIV-XVIII*, în "Biserica Ortodoxă Română", 1970, 88, p. 796-811; Idem, *Redactarea unor acte juridice de către clerici în trecutul nostru*, în "Mitropolia Olteniei", 1971, 9-10, p. 691-707.

20. Alexandru Duţu, *op. cit*, p. 272.

21. *Ibidem*.

22. *Ibidem.*
23. Pentru circulaţia cărţii: Octavian Şchiau, *Cărturari şi cărţi în spaţiul românesc*, Cluj-Napoca, 1978; Florian Dudaş, *Vechi cărţi româneşti călătoare*, Bucureşti, 1987.
24. DIR, veac. XVI, vol. II, nr. 33, p. 35.
25. Ştefan Lupşa, *Clerici români meşteşugari*, în "Studii Teologice", 1950, 7-8, p. 405.
26. În secolul al XVII-lea, mitropolitul Matei al Mirelor afirma, probabil exagerând, că "preoţii poartă veşminte sărăcăcioase; pentru că soldaţii răpitori le-au luat celelalte, şi dările domniei le-au stors ce le mai rămăsese" şi "nu ştiu să boteze, nu ştiu să facă liturghie; iar când le vorbeşti de misterele credinţei, stau şi se miră ca şi cum ai vorbi de lucruri de pe altă lume; barbaria lor e completă, neştiind decât să mănânce colive şi colaci". *Ματθχίτυ ιστορια τής Ουγγρο-Βλαχίας (Istoria Tiereĭ-Românescĭ de Mitropolitul Mateiiŭ)*, în A. Papiu Ilarianu, *Tesauru de Monumente Istorice pentru România*, tom. I, Bucureşti, 1862, p. 361 şi 370; Cărţile vlădiceşti din secolul al XVIII-lea confirmă perpetuarea aceleiaşi stări de lucruri. Vezi, spre exemplu, N.C. Tomescu, *Diferite ştiri din arhiva Consiliului Eparhial Chişinău*, în "Arhivele Basarabiei", 1934, 4, p. 339-379.
27. Vezi, Aaron J. Gourevitch, *La culture populaire au Moyen Âge. «Simplices et Docti»*. Traduit du russe par Elena Balzamo, Paris, 1996; Alexandru-Florin Platon, *Societate şi mentalităţi în Europa medievală* (cap. VIII, *Oralitatea. Gesturile*), Iaşi, 2000.
28. Ştefan Lupşa, *op. cit.*, p. 398.

RÉSUMÉ

Notre démarche est consacrée à un personage trés important des villages roumaines médiévaux: le clergé séculaire. Dans cette étude nous ne proposons de tracer les coordonnées fondamentaux de notre future recherche.

Évité constantement d'une historiographie qui a privilégiée l'aspect quantitatif du passé, le clergé séculaire ne peut pas manquer aujourd'hui dans une "histoire totale". La stabilité de la fonction – par perpetuation –, la transmission de la propriété, la connaissance du droit coutumiere et, parfois, de la parole écrite sont les éléments qui ont conféré le prestige du clergé dans le monde rural.

En ce que concerne ces problèmes, nous ne proposons un double objectif: la connaissance de l'histoire des villages roumaines médiévaux par leur clergé séculaire et de l'histoire de notre peuple par le monde villageois.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLII-XLIII • 1996-1997

Marcel Suveică

STAREA DE SPIRIT A BOIERILOR DIN PRINCIPATELE ROMÂNE ÎN AJUNUL RĂZBOIULUI RUSO-TURC DIN 1828-1829. DATE DIN ARHIVELE RUSEŞTI

La începutul domniilor pământene, Imperiul otoman a cerut puterilor europene să-şi restrângă activitatea consulară în Principatele Române, pretinzând, iniţial, acestora să nu-şi desfăşoare activitate decât la Bucureşti[1]. Această măsură a fost luată de Poartă în legătură cu creşterea influenţei ruseşti şi austriece în Principate, deşi, iniţial, relaţiile dintre domnii români şi Rusia nu au purtat un caracter stabil. Primele reluări de contacte oficiale cu Rusia au avut loc în toamna anului 1823, în Ţara Românească, atunci când consilierul Minciaki a trecut prin Bucureşti, în drum spre Constantinopol. Consilierul rus se implica frecvent în chestiunile interne ale Ţărilor Române. Atât Minciaki, cât şi gerantul consulatului Kotov din vara anului 1826, au desfăşurat o activitate de control şi implicare treptată în Principate. Domnitorul Ţării Româneşti Grigore Ghica îşi manifesta întemeiat îngrijorarea faţă de vecinul ambiţios. Domnul valah îl ruga pe Gentz[2], în septembrie 1823, să intervină la Petersburg în favoarea sa, deoarece "este totdeauna bine pentru un domnitor la Valahiei, când este bine văzut de Rusia"[3]. Boierii români sperau să evite revenirea timpurilor când Imperiul rus se implica deschis în chestiunile interne ale Principatelor Române. Semnarea convenţiei ruso-turce de la Akkerman (25 septembrie/7 octombrie 1826)[4] n-a fost decât o iluzie, deoarece imediat după normalizarea relaţiilor ruso-turce, Moldova şi Ţara Românească au resimţit prezenţa şi mai dură a Imperiului rus, care dorea să-şi restabilească influenţa şi s-o înlăture pe cea "dăunătoare" a Austriei, Angliei, Franţei. Consulul general rus, practic, conducerea Principatele, iar principii, se aflau *de facto*, sub tutela moscovită[5].

Consulii ruşi interveneau pe lângă domni pentru a schimba dregătorii care nu nutreau simpatie faţă de politica rusă, promovată în Principate. Consulii străini remarcau că principii români "tremurau" în faţa lui Minciaki şi că Rusia devenise pivotul, în jurul căruia se învârtesc boierii"[6]. În realitate, situaţia nu era tocmai favorabilă Rusiei. Sub presiunea ambiţioasei şi nechibzuitei politici, promovată de ţar, o parte a boierilor care se considerau anterior filoruşi îşi dezvăluiau reticenţele faţă de politică ţaristă. Noul consul rus de la Iaşi a provocat indignarea până şi a boierilor din "partida rusă". Constantin Bălăceanu, care, conform relatărilor agentului rus din Principate, Liprandi, se afla în "partida austriacă"[7], menţiona: "Ce onoare mai este a fi domn, când un Domnando vine la curte să-l certe şi să comande domnului". Boierii munteni declarau că Rusia nu le acordă protecţie decât pentru a-i despuia la prima ocazie[8].

În a doua jumătate a anilor douăzeci ai secolului XIX, situaţia Principatelor Române pe plan internaţional era foarte dificilă; acestea se aflau între trei imperii care se duşmăneau periodic, una din cauzele principale fiind dorinţa de a anexa teritoriile româneşti sau, cel puţin, de a le supune unui control efectiv. În noua conjunctură politică, o mare parte a marilor boieri manifesta dorinţa de a crea o armată, pentru a nu simţi influenţa apăsătoare a marilor puteri europene sau pentru a-şi apăra autonomia cu armele în mână. Locuitorii Principatelor preferau să rămână tributarii Porţii, decât să devină pradă uneia din cele două mari puteri limitrofe. Unii boieri din Moldova şi Ţara Românească manifestau tendinţe vădite şi activau în vederea obţinerii independenţei depline a Principatelor, garantată de toate puterile europene[9].

Convenţia de la Akkerman a amânat declanşarea războiului ruso-turc, însă atât Imperiul otoman, cât şi Imperiul rus se pregăteau de confruntare. Despre pregătirile militare ale celor două imperii erau informaţi şi domnitorii Principatelor, iar după înfrângerea flotei turceşti la Navarin (8 octombrie 1827)[10], era clar că războiul dintre cele două imperii este iminent.

În ajunul războiului ruso-turc, situaţia politică în Principate era instabilă. Boierii valahi şi moldoveni se aflau în incertitudine, din cauza unor complicaţii cu caracter militar care, cu siguranţă, aveau să ducă la ocuparea Principatelor de către armatele ţariste. Pentru a preîntâmpina situaţia sau în cazul în care vor fi ocupate ca ocupaţia să poarte un caracter temporar, marii boieri pledau pe lângă consulii străini în favoarea protecţiei Principatelor. Astfel, în ajunul războiului, practic, s-au format trei mari

partide de boieri care vedeau în mod diferit soarta Principatelor în viitorul apropiat. Majoritatea boierilor erau ataşaţi de Austria, care ar putea, în opinia lor, servi drept contraforţă Rusiei. Despre ataşamentul majorităţii boierilor faţă de Austria ne mărturiseşte însuşi agentul rus din Principate, Liprandi, într-un document păstrat în Arhiva de Stat Istorică Rusă din Sankt-Petersburg (Rossijskij Gosudarstvennyi Istoriceskij Arhiv, Sankt-Petersburg). Supusul rus întocmeşte o listă a marilor boieri din Ţara Românească, în care îi grupează după apartenenţa la o partidă sau alta[11]. Astfel, partida boierilor ataşaţi faţă de Rusia includea pe Alexandru Ghica, Grigore Băleanu, Emanuil Băleanu (fiul), Alexandru Niţulescu, Gheorghe Golescu, Alexandru Comăneanu, Alexandru Filipescu, Constantin Vlădoeanu, Gheorghe Florescu, Emanuil Florescu, Constantin Suţu, Mihail Cornescu, Constantin Cantacuzino şi un nume care nu a putut fi identificat. În această listă este indicată vârsta boierilor, gradul lor de cultură şi de instruire fiind apreciat cu următoarele calificative: "excelent", "foarte bine", "bine", "mediocru". Astfel, 6 boieri din 14 nominalizaţi au obţinut calificativul "mediocru", patru boieri calificativul "bine" şi nici un boier calificativul "excelent"[12]. Ataşamentul acestor boieri faţă de Rusia se manifesta mai mult din frică şi nu din considerentul că ar avea o reală încredere în pretinsa "ocrotitoare" a creştinilor.

Conform relatărilor aceluiaşi Liprandi, partida filoaustriacă includea următorii boieri: Grigore Brâncoveanu, Constantin Bălăceanu (tatăl), Emanuil Bălăceanu (fiul), Constantin Bălăceanu (fiul), Alecu Chelaru, Grigore Filipescu, Grigore Belu, Emanuil Arghiropol, Dimitrie Bibescu (tatăl), Gheorghe Bibescu (fiul), Barbu Ştirbei, Constantin Cornescu, Constantin Câmpineanu, Ştefan Belu cu feciorii. Privitor la gradul de instruire a acestor boieri, majoritatea au primit calificativul "excelent" şi "foarte bine"[13]. Care au fost argumentele ce i-au determinat pe aceşti boieri să adere la partida austriacă? Motivele ce au stat la baza ataşamentului boierilor faţă de curtea austriacă le vom explica mai jos.

Mulţi boieri munteni erau partizani ai Imperiului otoman. Menţinerea suzeranităţii otomane, în opinia lor, putea evita anexarea Principatelor Române de către Rusia sau Austria. Printre aceştea se enumerau boierii de vază: Prinţul Ghica, Mihail Ghica (fratele), Alexandru Ghica, Constantin Ghica (fratele), Alexandru Ghica (fratele), Mihail Manu cu fiii săi, Gheorghe Filipescu cu fiii săi, Ion Văcărescu, Scarlat Grădişteanu, Dimitrie Rallet, Radu Văcărescu, Grigore Romaniţa, Ion Cocorescu, postelnicul

Filipescu[14]. În ce priveşte gradul de instruire a acestor boieri, şapte dintre ei au fost apreciaţi cu calificativul "excelent", un boier cu "foarte bine", unul cu "bine" şi şase boieri au fost apreciaţi cu calificativul "mediocru". Din relatările lui Liprandi se observă foarte clar că cei mai instruiţi boieri care posedau o cultură înaltă şi un grad de instruire, nu agreau politica Imperiului rus, promovată în Principatele Române. Ei erau siguri de faptul că Rusia urmăreşte scopul de a le incorpora în imperiul său imens sau, cel puţin, de a le controla efectiv.

Liprandi a mai nominalizat o categorie de boieri care, după părerea acestuia, ar fi indiferenţi sau nu ar fi ataşaţi faţă de nici o putere. În această grupare de boieri au fost incluşi: Nicolae Golescu, Dimitrie Ghica, Ion Ghica, Ion Fălcoianu, Constantin Creţulescu, Nestor, Matei Cantacuzino, Ioniţă Drugănescu, Dimitrie Racoviţă, Mihail Racoviţă, Constantin Rallet[15]. Nu este vorba de indiferenţa acestor boieri faţă de soarta Principatelor, ci de convingerea pe care o aveau privind problemele interne, care ar ţine strict de competenţa organelor locale şi nu de implicarea puterilor europene.

Marea majoritate a boierilor din Ţara Românească dorea obţinerea neatârnării ţării, însă boierii concepeau în mod diferit metodele de obţinere a acesteia. Astfel putem explica ataşamentul boierilor faţă de o putere sau alta. Evident că în această perioadă Principatele Române nu puteau acţiona ca state pe deplin suverane, prinse fiind în lanţul suzeranităţii otomane. Situaţia s-a agravat după 1826, când a fost instaurat un protectorat apăsător al Imperiului rus.

La începutul anului 1828, acelaşi Liprandi trimitea lui Kiselev un raport complet privind situaţia politică din Moldova. Primul dădea o apreciere negativă poziţiei boierilor moldoveni care nu erau receptivi faţă de politica rusă, promovată în Principatele Române. Liprandi menţiona că boierii moldoveni ar fi fost capabili numai de intrigi: "Ingratitudinea, instabilitatea, viclenia, invidia şi lăcomia formează baza dreptului moldovenesc"[16]. Cu siguranţă că asemenea aprecieri nu caracterizau pe majoritatea boierilor, Liprandi însă ţinea să discrediteze pe boieri în faţa ţarului şi a guvernului rus. El menţiona faptul că la orice ştire care parvenea din Rusia, boierii moldoveni "dădeau buzna în consulatul austriac ca la unicul, în care au încredere şi, primind de acolo consolare şi îndrumare, se întorceau iarăşi în cercul lor [...]"[17].

Pe bună dreptate, Liprandi considera începutul "devotamentului față de Austria" în anul 1812, când Rusia, în lipsa oricărui drept, a rupt din trupul Moldovei teritoriul dintre Prut şi Nistru. Unul dintre efectele acestui act perfid a fost pierderea încrederii populației române în general şi a cercurilor boiereşti în special. După 1812 Rusia nu mai apărea în fața opiniei publice româneşti drept o putere eliberatoare şi ocrotitoare, aşa cum pretindea, ci drept un imperiu cuceritor de teritorii străine. Liprandi sublinia: "Boierii cu plăcere se mai folosesc de protecția Rusiei, dar cu sinceritate se înspăimânta de influența ei". În continuare, agentul rus menționa că majoritatea boierilor dorea să păstreze intactă situația din Principate, simțind o frică față de intervenția Rusiei. În opinia lui Liprandi, boierii moldoveni s-au ataşat şi mai mult de Austria începând cu anul 1821: "Atunci mulți dintre ei au fost nevoiți să fugă la Cernăuți, Suceava [...] şi în alte localități ale imperiului [...]. Întorcându-se în patria sa, au trimis împăratului la Cernăuți o scrisoare de mulțumire pentru adăpostul şi tratația oferită, ceea ce în Rusia nu a fost făcut"[18]. Liprandi se arăta nemulțumit față de faptul că "consulul austriac din Iaşi promitea boierilor protecția Austriei [...], el se străduia să convingă boierii de laşitatea Rusiei în situații critice". Agentul rus sublinia existența unui monopol al bancherilor austrieci asupra capitalului românesc: "Toate capitalurile boierilor Moldovei şi Valahiei se află în mâinile bancherilor austrieci". Astfel, Austria utiliza toate mijloacele cu scopul obținerii încrederii boierilor, activitatea consulilor servind de asemenea obiectivelor guvernului său[19].

Aceste comentarii combat teza istoriografiei ruseşti şi a celei sovietice privitoare la ataşamentul boierilor români din Principate față de Rusia, în care ultimii ar fi văzut o "salvare" de jugul turcesc. Nici țăranii români nu aşteptau trupele ruse şi nu doreau staționarea lor în Principate, iar în ce priveşte "unirea" cu Rusia, aici erau şi mai categorici. Ei erau înspăimântați de starea socială a țărănimii din Rusia, unde, la începutul anilor douăzeci ai secolului XIX, țăranii şerbi căzuseră într-o mai mare dependență de proprietari.

În vara anului 1828, guvernul general al Novorossiei şi Basarabiei a interzis boierilor din Moldova şi Țara Românească care locuiau temporar în Imperiul rus, de a se întoarce în Principate[21]. Această decizie a fost luată cu scopul evitării informării opiniei publice din Principate privitor la starea reală de lucruri din Imperiul rus, de asemenea, pentru a evita informarea guvernului turc privind deplasarea trupelor ruse la hotar cu Principa-

tele Române şi în interiorul acestora. Dacă ţinem cont de faptul că Rusia, aşteptând o conjunctură favorabilă, intenţiona să anexeze Principatele, atunci explicaţia este credibilă.

Astfel, în ajunul războiului ruso-turc din 1828-1829, populaţia din Principatele Române nu manifesta încredere în politica Imperiului rus, fiindu-i frică de intenţiile acestuia. Rusia, la rândul ei, nu manifesta încredere în poziţia populaţiei, cunoscând ostilitatea acesteia faţă de planurile sale expansioniste. Documentele de arhivă ruseşti prezintă material suficient de convingător, care permite să tragem o concluzie certă: drept efect al tendinţelor expansioniste ale Imperiului rus, în ajunul războiului ruso-turc din 1828-1829 populaţia din Principate – este vorba, în special, de boierii moldoveni şi munteni – era ostilă unei politici proruse, solicitând protecţia altor curţi europene.

Note

1. Vlad Georgescu, *Din corespondenţa diplomatică a Ţării Româneşti (1823-1828)*, Bucureşti, 1962, p. 84.
2. Gentz, Friedrich von – om de stat austriac.
3. Dan Berindei, *Diplomaţia românească modernă. De la începuturi la proclamarea independenţei de stat (1821-1877)*, Bucureşti, 1995, p. 23.
4. Vezi: *Istoriâ vnešnej politiki Rossii. Pervaî polovina XIX veka*, otv. redaktorî A.N. Saharov, O.V. Orlik, Moskva, 1995.
5. Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, Bucureşti, 1897, p. 441.
6. Dan Berindei, *op.cit.*, p. 24.
7. Rossijskij Gosudarstvennyj Istoriceskij Arhiv, Sankt-Petersburg (în continuare, RGIA), fond 673, inventar 1, dosar 329, f. 2.
8. Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, p. 415, 416; Dan Berindei, *op.cit.*, p. 24.
9. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, Bucureşti, 1913, p. 48; Dan Berindei, *op.cit.*, p. 28.
10. I.A. Zaičkaiev, *Russkaâ istorii. Ot Ekateriny Velikoj do Aleksandra II*, Moskva, 1994, p. 662.
11. RGIA, fond 673, inventar 1, dosar 329, f. 1.
12. Ibidem.
13. Ibidem, f. 2.
14. Ibidem, f. 3.
15. Ibidem, f. 4.

16. Ibidem, dosar 343, f. 1.
17. Ibidem, f. 3.
18. Ibidem.
19. Ibidem.
20. Ibidem.
21. Arhiva Naţională a Republicii Moldova, fond 2, inventar 1, dosar 1209, f. 1.

SUMMARY

The problematic of situation of Romanian Principalities during the Russian-Turkish War 1828-1829 has been treated tendentiously by Russian and Soviet historiography. The message of this study is to counter-motivate its traditional position concerning the pro-Russian frame of mind of Romanian boyars on the eve of the war. The documents of Russian Historical State Archives of Sankt-Petersburg reflected another situation: on the eve of the Russian-Turkish War Romanian boyars manifested their sympathy and attachment especially given the Austrian Court or even the Sublime Porte. Only the unimportant part of boyars have had pro-Russian orientation.

C. Chirica

STATUTUL POLITICO-JURIDIC INTERNAŢIONAL AL PRINCIPATELOR ROMÂNE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Statutul politico-juridic al Principatelor Române reprezintă o problemă fundamentală pentru înţelegerea rolului şi locului acestora pe scena relaţiilor internaţionale ale secolului trecut. Nu este surprinzător, astfel, că numeroşi cercetători i-au dedicat studii sau culegeri de documente, ilustrând atât aspectele politice, cât şi pe cele juridice sau chiar economice. Amintim contribuţiile istoricilor: C. Giurescu[1], Mustafa A. Mehmet[2], M.M. Alexandrescu-Dersca[3], Gh. Platon[4], Gh. Cliveti[5], G. Bădărău[6], M. Berza[7]. Dintre culegerile de documente, fundamentale sunt cele întocmite de Mustafa A. Mehmet[8], V. Veliman[9], M. Maxim[10], D.A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic[11]. Nu putem omite nici *Catalogul documentelor turceşti* (Bucureşti, 1960), alcătuit de M. Guboglu.

1. Statutul politico-juridic al Principatelor Române între 1792[12] şi 1826

Elementul esenţial al genezei *chestiunii orientale* a fost criza pe care Imperiul Otoman o cunoaşte în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, reflectată prin înfrângerile suferite începând din 1683, sancţionate de pacea de la Carlowitz cu mari pierderi teritoriale. Această criză este rezultatul decăderii care se făcuse simţită cu multă vreme înainte[13] şi are un caracter general fiind pregnantă în toate domeniile vieţii sociale.

"Născut din război şi organizat pentru cuceriri"[14], statul otoman a intrat într-o perioadă de recesiune din momentul în care ritmul expansiunii sale

teritoriale s-a încetinit după moartea lui Soliman Magnificul, declin accentuat de cedarea pe rând a cuceririlor anterioare.

Interesul marilor puteri pentru soarta Imperiului Otoman s-a accentuat în secolul al XVIII-lea, la aceasta contribuind şi schimbarea raportului de forţe pe plan internaţional. Spania, Provinciile Unite şi Suedia se îndreaptă spre periferia sistemului mondial modern[15], mulţumindu-se şi pe scena politică cu roluri secundare. Decăderea statului polonez, încheiată prin dispariţia sa ca entitate politică, a eliminat unul din factorii activi ai politicii răsăritene, dar a complicat *chestiunea orientală* tocmai prin transformarea Poloniei într-un obiect al competiţiei dintre marile puteri, a cărei soartă era privită în strânsă legătură cu aceea a Imperiului Otoman. Locul acestor state pe plan internaţional a fost luat în secolul al XVIII-lea de Prusia şi Rusia.

Importanţa pe care o capătă Imperiul Otoman pentru marile puteri a propulsat *chestiunea orientală* în primplanul relaţiilor internaţionale ale secolului al XVIII-lea. S-a vorbit chiar de o deplasare a centrului politicii în răsăritul Europei, dar afirmaţia este puţin exagerată pentru că multe dintre marile conflicte ale secolului s-au desfăşurat în centrul şi în apusul Continentului. În acelaşi timp, rivalitatea colonială trece deschis pe primul plan al raporturilor dintre statele occidentale. În aceste condiţii, centrul de greutate al relaţiilor internaţionale a fost variabil, el deplasându-se în funcţie de interesele momentului. "Monitorizarea" *chestiunii orientale* a fost însă permanentă, marile puteri supraveghindu-se reciproc pentru a nu permite o modificare unilaterală a raportului de forţe în această regiune şi, în consecinţă, a echilibrului european. Persistenţa elementelor fundamentale a făcut ca tratatele succesive de pace să fie în fapt nişte armistiţii, semnatarii amânând doar rezolvarea în sensul dorit a problemei. *Chestiunea orientală* s-a declanşat efectiv odată cu pacea de la Carlowitz (1699), când devine evident reculul teritorial otoman. Din acest moment, Austria a devenit un stat sud-est european, iar Rusia o putere europeană, "partenerii confruntărilor în această regiune fiind stabiliţi pentru mai bine de două secole"[16].

Lupta de emancipare naţională a popoarelor din sud-estul Europei de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi din secolul al XIX-lea a conferit un plus de complexitate *Chestiunii orientale*, Austria şi mai ales Rusia intenţionând să se folosească de aceasta pentru atingerea propriilor scopuri expansioniste.

Dintre toate teritoriile europene supuse dominației otomane, atenția diplomației marilor puteri din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea s-a îndreptat, cu puține excepții – cazul *chestiunii grecești* dintre 1821-1830 – îndeosebi asupra Principatelor Române[17]. Aflate în vecinătatea Austriei și a Rusiei, acestea dețineau o poziție geografică cheie în confruntările pe care le determinase *chestiunea orientală*. Teritoriul lor putea constitui o barieră sau o punte de legătură pentru expansiunea rusă în Balcani. Intrarea Principatelor sub stăpânirea unuia dintre cei doi rivali – Austria sau Rusia – ar fi însemnat obținerea unei poziții strategice de excepție și ar fi constituit un pas spre adjudecarea unilaterală a moștenirii otomane. La aceasta se adăugau posesiunea malului stâng al Dunării de la Marea Neagră până la Porțile de Fier – un tronson deosebit de favorabil navigației – ca și importantele resurse economice și demografice ale celor două țări române. Trecerea lor de la o stăpânire la alta ar fi modificat nu numai raportul de forțe între puterile vecine, ci înseși datele *chestiunii orientale*. Este adevărat că interesele directe ale puterilor occidentale la Dunărea de Jos erau limitate de penetrația lor economică redusă în regiune, dar păstrarea suzeranității Porții asupra celor două țări le apărea ca o condiție a păstrării integrității Imperiului Otoman. Situația Principatelor a determinat o preocupare constantă a diplomației europene și aceasta s-a reflectat atât în interesul care li s-a acordat în timpul diverselor demersuri diplomatice, cât și în acțiunea de informare asupra trecutului și prezentului lor.

Importanța Principatelor în cadrul *chestiunii orientale* a decurs și din statutul lor politico-juridic, întemeiat pe modul în care se extinsese dominația otomană asupra lor. Respingând propunerile Rusiei și Austriei de a acorda Serbiei privilegiile de care se bucurau cele două țări române, Poarta arăta în cursul anului 1815 că cea dintâi era o provincie cucerită, în vreme ce ultimele "s-au dat" prin "Vechi tractaturi"[18] cu strictețe respectate de-a lungul timpurilor. Este vorba despre așa-numitele "capitulații"[19], necunoscute încă în original[20], dar a căror existență a fost atestată de documentele turcești publicate până acum[21].

Spre deosebire de hatișerifurile anterioare, din faza tributară a țărilor române, care îndeplineau o funcție internațională, cele din perioada de vasalitate otomană au caracterul unor simple ordine de executare, având direct numai o finalitate internă[22]. Din această categorie fac parte hatișerifurile 1774, 1784, 1802, 1806, senediul din 1783 și "Legea nouă" (*Kanunname)* din 1792. Totuși, acestea sunt influențate de evoluțiile de pe

scena relațiilor internaționale, studierea lor relevând creșterea influenței Rusiei în paralel cu întărirea autonomiei Principatelor Române.

Numitorul comun al acestor documente îl reprezintă principiul autonomiei politice a Principatelor, în parametri care au variat pe cuprinsul secolelor al XVIII-lea – al XIX-lea în general în direcția întăririi sale. Unele formule politico-juridice întâlnite frecvent în cuprinsul hatișerifurilor, firmanelor sau altor dispoziții emise de sultan sunt edificatoare: expresia *mefrûz-ül-kalem maktû-ül-kadem min küll-il-vücûh (*în sensul de teritoriu "separat de cancelarie, scutit de a fi călcat cu piciorul și liber în toate privințele")[23] este similară mai concișilor *istiklâlyet* ("independență")[24] sau *serbestyet* ("volnicie", "libertate"), care apar, tot atât de des, în cuprinsul documentelor turcești referitoare la Principate. Articolul al XVI-lea al tratatului de la Küciük-Kainardji recunoștea că Țara Românească fusese "de la început (*öteden beri*) o țară liberă (*serbest*) în toate privințele"[25].

Pe de altă parte, formulări cum ar fi *muzafât-i memâlik-i mahrûse* ("anexe ale țărilor bine păzite"), *mülk-i mevrûs* ("proprietatea rămasă în moștenirea [sultanului]") sau *eyalet-i mümtaze* ("provincii privilegiate")[26], care se regăsesc în documente referitoare la Principate, au rolul de a evidenția suzeranitatea Porții asupra acestora.

Deosebit de importante sunt atestările tradiției "legământului" (*ahd*) existent între țările române și Imperiul Otoman, cu sublinierea principiului alianței: "să fii dușman dușmanilor, prieten prietenilor" (*düșmana düșman dosta olub*)[27]. Sultanul renunță să-i mai asimileze pe români dușmanilor necredincioși (*kiafir-i harbi*) care au rupt pactul zimmiilor situându-se în teritoriul războiului (*dar al-harb*), caz în care ar fi fost destinați să devină robi, potrivit prescripțiilor șeriatului[28]. Principatele se dovedesc ancorate temeinic, pe parcursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea până la Independență în teritoriul legământului (*dar al-ahd*)[29] și sultanii consimt să stabilească un *modus vivendi* susținut de anumite privilegii de natură politică, administrativă și economică. Această situație particulară în raport cu aceea a provinciilor europene ale Porții era accentuată de faptul că supușii otomani nu se puteau stabili în Principate, nu-și puteau cumpăra moșii sau imobile, nu-și puteau construi lăcașuri de cult. Accesul în Principate le era permis doar în virtutea unor acte speciale și prin puncte de graniță precis stabilite.

Autonomia Principatelor se reflecta și în faptul că domnitorii lor, erau dotați cu puteri practic discreționare în interior. Prerogativele domniei

sunt reiterate în multe documente: autoritate necondiționată asupra tuturor supușilor[30] și pe întreg teritoriul țării[31], dreptul de a percepe dările, inclusiv taxele vamale[32], autonomie juridică[33] și administrativă[34], dreptul de a recruta oșteni pentru apărarea Principatelor în timpul campaniilor la care participau trupele otomane[35]. Obligațiile acestora erau, în egală măsură, enumerate: aplicarea promptă a tuturor dispozițiilor date de sultan, protejarea supușilor și asigurarea bunăstării lor, achitarea obligațiilor materiale și bănești față de Poartă[36], informarea acesteia în legătură cu situația din Țara Românească, din Moldova și din zonele învecinate[37].

Domnia se încredința, de cele mai multe ori, pentru trei ani, cu posibilități de prelungire pentru un nou "mandat", ceea ce reflectă perpetuarea caracterului contractual al raporturilor politico-juridice româno-otomane[38]. Schimbările de domnie înainte de termenul stabilit erau determinate de profiturile bănești consistente pe care aceste măsuri le aduceau demnitarilor Porții[39].

Avem suficiente date despre activitatea diplomatică a domnilor Principatelor în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea[40]. Chiar dacă nu puteau desfășura o politică externă independentă de a Porții, aceștia se bucurau de o influență deosebită în cercurile politice otomane[41]: "curțile de la Iași și București erau ferestrele Turciei spre Europa"[42]. De multe ori acționau ca suverani cu puteri depline: în 1787, Alexandru Ipsilanti și nu guvernul otoman discută cu internunțiul Herbert Rathkeal convenția din 12 februarie privind comerțul, drepturile de vamă, dezertorii și supușii imperiali rezidenți în Moldova; în 1806, între aceasta din urmă și Țara Românească se încheia o convenție de frontieră pentru reglementarea raporturilor de bună vecinătate ca între țări independente[43]. *Kanunname*-le din 1792-1793 fixau și atribuțiile capuchehaielor (*Kapukethuda*) Moldovei și Țării Românești la Poartă, acestea stabilind ca "firmanele pentru diverse havalele să fie predate capuchehaielor", fără a mai fi "trimise prin comisari (*mubașiri*), iar capuchehaiele lor să răspundă de îndeplinirea acelei chestiuni"[44].

Prin poziția și statutul lor, Principatele Române prezentau o importanță particulară pentru diplomația otomană, care rămăsese încremenită în medievalitate și sub aspectul instituțiilor și sub acela al mijloacelor de acțiune. Lipsa reprezentanțelor permanente în capitalele altor state împiedica strângerea de informații și o reacție promptă în fața evenimentelor. Anacronismul era subliniat și de faptul că legea musulmană nu permitea învă-

țarea limbilor străine. Rolul, pur tehnic, pe care traducătorul îl are, de obicei, în contactele diplomatice s-a transformat la Constantinopol într-o instituție specială, marele dragomanat (1661-1821), având misiunea să păstreze legătura între ministrul turc de externe (*Reis-efendi*) și diplomația altor state, precum și să dirijeze cancelaria diplomatică a Porții. Activitatea acestei instituții, asigurată de greci din Fanar, a fost asociată cu aceea a domnilor din Principate, care aveau ca obligație fundamentală culegerea și transmiterea de informații asupra situației din statele europene, scop pe care îl atingeau prin intermediul agenților proprii sau a informațiilor oferite de gazetele străine. Transmiterea veștilor se făcea cu multă repeziciune, ele ajungând la Constantinopol înaintea acelora primite de la ambasadori, ceea ce putea oferi un avantaj considerabil diplomației otomane. Dar rolul lor nu se reducea la acela de simpli informatori; ei aveau misiunea să formeze opinia guvernului otoman, să interpreteze știrile pe care le trimiteau, să ofere sugestii. Considerându-i "cei doi ochi" ai Porții, un agent francez aprecia că, în 1813, ei "formează opinia guvernului otoman", ca și a unor categorii mai largi. Importanța rolului lor diplomatic a fost subliniată de hotărârea stabilită prin legea din 1792 ca domnii să nu poată fi numiți decât dintre foștii dragomani[45]. Ei ar putea fi considerați, fără exagerare, ca "*factotum* ai diplomației otomane". Contribuția lor se extindea și la întreprinderea sau participarea la acțiuni ale acesteia, ca purtători de cuvânt ai ei în pregătirea tratatelor de pace sau ca mediatori ai unor conflicte cu implicații mai largi, cum a fost cel polono-tătar mediat în 1763 de domnul Moldovei. Poziția lor făcea ca diplomația altor state să încerce să și-i apropie prin contacte personale, daruri, influența exercitată de unii agenți sau cel puțin să afle conținutul informărilor trimise la Constantinopol. Cele mai importante rezultate le-a obținut Franța, datorită introducerii funcției de secretar francez al domnului, justificată de necesitățile diplomatice ale acestuia.

Preocupările domnilor de politică externă erau cu atât mai intense, cu cât poziția lor nu-i putea îndemna, decât în mod excepțional, spre acțiuni constructive în politica internă; pe de altă parte, situația lor depindea în mare parte de relațiile internaționale ale Porții. A existat însă și o intensă activitate diplomatică neoficială. Ei au alcătuit numeroase memorii, au trimis delegații în străinătate, au luat contact cu comandanții trupelor austriece sau ruse[46]. Această activitate s-a intensificat îndeosebi după 1768, atât datorită sporirii atenției puterilor europene față de Principate, cât și a

profundelor transformări pe care le cunoştea societatea românească aflată la începutul procesului de formare a națiunii. Scopul final al acestor demersuri îl constituia obținerea independenței, prin recăpătarea vechilor drepturi, aşa cum este el definit, printre altele, în memoriul divanului Țării Româneşti din 1789. Acesta cerea ca, la semnarea păcii, marile puteri "să ne scoată de sub jugul Porții otomane, să ne lase în neatârnare şi în folosirea vechilor noastre legi, obiceiuri şi drepturi, de a ne îngădui, nouă şi Moldovei, principi domnitori ai nației"[47].

Propunându-şi ca ultim țel deplina eliberare de sub turci, autorii diferitelor încercări neoficiale sunt preocupați să-i asigure premisele juridice. Ei acordă o deosebită atenție garantării şi extinderii autonomiei ca bază pentru independența viitoare. Argumentul esențial în demonstrarea legitimității acesteia îl constituie faptul că românii "dintr-un început au fost un norod slobod şi nesupus"; eliberarea lor apare ca o revenire la vechea stare de lucruri. Pornind de la o aspirație generală, modalitatea concretă de înlăturare a dominației otomane este privită diferențiat. Realizarea ei prin forțe proprii nu mai apărea posibilă, potențialul militar era prea scăzut, iar o ridicare spontană era de la început sortită eşecului în condițiile armamentului perfecționat din secolele al XVIII-lea – al XIX-lea. Un timp, succesele militare ale adversarelor Turciei au făcut să se creadă că eliberarea se poate realiza cu ajutorul acestora. Unii boieri au cerut chiar trecerea de sub dominația otomană, sub aceea a Austriei sau Rusiei. Cum adevăratele intenții ale acestora au ieşit curând la lumină, speranțele de acest fel au fost abandonate. Ideea care s-a impus a fost aceea a unei eliberări treptate, speculându-se contextul internațional, apelându-se la acțiuni diplomatice şi militare. Acestea au devenit deosebit de consistente îndeosebi în perioadele de confruntări armate între Poartă şi adversarii săi. *Reglementările care au urmat începând din 1774 sunt, uneori în aproape* aceeaşi termeni, tocmai revendicările diferitelor proiecte româneşti. Poarta s-a opus recăpătării de către Principate a unor drepturi fundamentale cum sunt revenirea la domnii pământeni, domnia pe viață, formarea unei armate naționale, înlăturarea monopolului otoman, restituirea raialelor, dar a fost nevoită să accepte o delimitare mai precisă a obligațiilor Principatelor, element esențial pentru prevenirea actelor arbitrare, fiind prevăzute condițiile în care domnii puteau fi înlăturați, cuantumul diferitelor dări, regulile care trebuie respectate în comerțul dintre negustorii turci şi populația locală, dreptul puterii locale de a judeca litigiile dintre supuşii

români şi cei otomani. Ca semn exterior al poziţiei pe care o aveau Principatele în raporturile lor cu Poarta, capuchehaiele lor căpătau în 1775 dreptul de merge călare prin Constantinopol, drept de care până atunci beneficiaseră doar ambasadorii statelor străine.

În ansamblu, relaţiile dintre Poartă şi Principatele Române erau caracterizate de faptul că "dreptul suzeranităţii şi al autonomiei se condiţionau reciproc, primul având mai mult o funcţie externă, de apărare, în schimbul anumitor obligaţii, iar al doilea o funcţie internă, de conservare a organizării politice şi sociale" specifice[48]. Raportul între cele două elemente nu a fost însă constant. Poarta a urmărit să ştirbească vechile privilegii ale Principatelor şi să-şi accentueze dominaţia asupra lor, momentul de apogeu al progreselor sale în această privinţă constituindu-l mijlocul secolului al XVIII-lea. Principalul mijloc l-a constituit transformarea dreptului de investitură, impus în perioada anterioară, în drept de numire a domnilor fără ca ţara să mai fie consultată. Aleşi dintre locuitorii greci sau greciaţi ai Fanarului, putând fi uşor supravegheaţi înainte şi după efemerele lor domnii, aceşti devin simpli funcţionari ai Porţii, cu care păstrează legătura nu doar prin capuchehaielele lor, aleşi în această perioadă tot dintre greci, cât şi prin funcţionarii turci trimişi în capitalele celor două ţări.

Dependenţa accentuată a domnilor şi lupta pentru obţinerea sau păstrarea scaunului domnesc au dus la sporirea considerabilă a obligaţiilor fiscale faţă de Poartă. Haraciul a fost mărit treptat, fiind stabilit prin Senedul din 1783 la 309.500 de piaştri pentru Ţara Românească şi la 67.945 de piaştri pentru Moldova, la care se adăugau importante sume plătite ca peşcheşuri, devenite sarcini oficiale: peşcheşul bairamului era stabilit la 90.000 de piaştri pentru ambele Principate, iar peşcheşul anului nou musulman (*rikiabie*) la 40.000 de piaştri pentru Ţara Românească şi 25.000 pentru Moldova[49]. După ce hatişeriful din 1774 desfiinţa o serie de dări, cum ar fi: *djaigelele*, *avaieturile*, *kudumiile* şi *ubudieturile*, acelaşi sened din 1783 sublinia că domnii nu sunt ţinuţi a da daruri cu prilejul schimbărilor survenite în principalele dregătorii ale Porţii[50].

Nu se desfiinţau, în schimb, cele trei categorii de cheltuieli în legătură cu domnia: obţinerea domniei, confirmarea la trei ani sau mucarerul mare şi confirmarea anuală sau mucarerul mic. Spre deosebire de haraci, acestea au crescut în proporţie cu deprecierea valorii argintului[51]. Chiar dacă hatişeriful de la Gülhane (1802) dispunea că "toate impozitele, veniturile şi rechiziţiile noi stabilite după senedul din 1783 vor rămâne suprimate"[52]

concurența dintre candidații la domnie a anulat în practică această dispoziție; condica Moldovei pe 1805-1806 indică cifra de 522.236,48 lei sau 1.045 pungi trimise la Constantinopol între 23 decembrie 1805 și 25 aprilie 1806[53].

Un aspect deosebit de oneros al dominației otomane l-au constituit furniturile gratuite sau la prețuri de dumping, fixate de Poartă. Izvoarele menționează aceste produse: grânele care făceau obiectul unui monopol permanent și absolut, oile necesare aprovizionării seraiului și ienicerilor, cheresteaua destinată construirii de case, poduri, vase și reparării cetăților turcești și silitra care era predată gratuit arsenalului imperial. Cu scopul îngrădirii pretențiilor arbitrare ale Porții, hatișeriful de la Gülhane dispunea livrarea furniturilor în raport cu posibilitățile de producție ale țărilor române. Ele aveau dreptul de a înștiința oficial puterea suzerană asupra situației lor economice. Deși unele abuzuri au continuat și după 1802, după cum rezultă din arzuri și din condica de venituri și cheltuieli a Moldovei pe anii 1805-1806, ele au fost totuși mai puțin numeroase, valoarea totală a furniturilor livrate Porții însumând numai 183.462 de lei, aproape de trei ori valoarea haraciului. Această relativă moderație se datorează faptului că țările noastre dobândiseră prin dispozițiile hatișerifului din 1802 o bază legală de opoziție[54].

Așa cum se știe, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, vistieria statului și cămara domnească se separă, dar nu pentru a îngrădi abuzurile curții, ci pentru că domnitorul risca, în contextul cererilor mereu crescânde ale Porții, să nu-și mai poată plăti creditorii care îl împrumutaseră pentru obținerea tronului. Fondurile vistieriei proveneau din dările directe ale populației și în primul rând din bir[55]. Cămara domnească se alimenta din impozitele indirecte numite *huzmeturi* în Țara Românească și *ruzumaturi* în Moldova. Este vorba despre veniturile ocnelor de sare și vămilor, *oieritul*, *dijmăritul*[56], *vinăritul* etc.

Veniturile cămării domnești se ridicau de multe ori până la 2/3 din cele ale vistieriei, ajungând în unii ani să rivalizeze cu acestea[57]. Sămile vistieriei Moldovei ne furnizează informații interesante asupra acestor aspecte. Din sama vistieriei pe anul bugetar 1816-1817 reiese că veniturile se cifrau la suma de 1.105.568 groși, iar cheltuielile pentru turci se ridicau la 930.348 groși, adică 84 % din veniturile statului. Un sfert din această sumă o reprezentau "zaharelele trimise la Constantinopol", urmate de haraci, bairamuri, cadouri, bani pentru cetăți etc[58]. În ultimul an al regimului

fanariot, tributul împreună cu celelalte obligații bănești pretinse de turci ajungeau, pentru Țara Românească, la 2.000.000, iar pentru Moldova la 1.000.000 lei. Aceste cifre erau însă pur nominale pentru că domnitorii erau obligați să satisfacă toate cererile Porții[59]. Într-un memoriu din 1820 se arată că "moneta scoasă din țară o întrece pe cea introdusă cu 7.000.000 lei" anual, iar într-un raport al consulului rus Pini se arăta că pierderile suferite de Principate din cauza prețurile de monopol impuse de Poartă se cifrau, pentru perioada 1812-1819 la 33.853.538 de piaștri[60]. Ocupația militară otomană din 1821-1822 a însemnat alte 15.000.000 de piaștri[61].

În primul deceniu de după instalarea domniilor pământene, tributul anual era relativ mic[62]. Cheltuielile efectuate de domnitorul Țării Românești Grigore Ghica în primele 15 luni de domnie (până la sfârșitul anului 1823), pentru tribut, peșcheșuri obligatorii, daruri la Poartă și întreținerea soldaților turci, fără zaherea și prestații în muncă, se ridicau la suma de 3.089.112 piaștri[63], reprezentând 55 % din bugetul țării. Pentru anul 1827, aceste cheltuieli erau de 1.860.091[64], adică 27 %. În cazul domnului Moldovei, Ioniță Sandu Sturdza, cheltuielile globale pentru turci (haraci, peșcheșuri, zaherea, furnituri, beilicuri, daruri și solde) se cifrau, în primul an de domnie, la 1.441.638[65] lei, adică 80 % din veniturile țării. În al doilea an (1823-1824), procentul era de doar 60 %[66], iar în al treilea an scăzuse la 44 %[67].

Cele mai grave prejudicii au fost cele aduse integrității teritoriale a Principatelor. După ce în 1713 Hotinul a primit o garnizoană otomană, hinterlandul său devenind raia, Oltenia a intrat temporar în stăpânirea Austriei (1718-1739), care și-a însușit însă ulterior Bucovina (1775), iar în 1812, regiunea dintre Prut și Nistru, numită ulterior după partea ei sudică Basarabia, a intrat în componența Imperiului Țarist.

În concluzie, principalele schimbări de statut politico-juridic internațional al Principatelor în această perioadă au fost, în afară de legea nouă din 1792, în număr de două: hatișeriful de la Gülhane din 1802, limitând abuzurile de orice fel, inclusiv de natură fiscală, ale turcilor, reglementând succesiunea între creștini și musulmani și fixând durata domniei la 7 ani[68], și tratatul de pace (*sulhname*) de la București din 1812, legitimând cedarea Basarabiei[69]. Restaurarea domniilor pământene a dat un nou impuls luptei de emancipare a românilor din cele două Principate. În perioada următoare, jocul suzeranitate – autonomie va fi mult mai nuanțat, în

contextul afirmării din ce în ce mai pregnante a rolului Rusiei de putere protectoare.

2. Statutul politico-juridic internațional al Principatelor între 1826 și 1849

După 1802, dreptul de intervenție al Rusiei în "favoarea" popoarelor din sud-estul Europei a devenit o problemă fundamentală a *chestiunii orientale*. Diplomația țaristă se considera îndreptățită ca, după Küciük-Kainardji și mai ales după hatișeriful de la Gülhane, să-și exercite "protecția" asupra Principatelor Române. Cu timpul, acest drept de intervenție a fost transformat, după expresia cavalerului de Gentz, într-un fel de coregență, dobândind "creditul adevărurilor incontestabile pe care Poarta însăși le-a recunoscut"[70].

Convenția de la Akerman din 25 septembrie/7 octombrie a adus o primă nuanțare, am spune noi[71], a statutului politico-juridic internațional al Principatelor, pentru perioada în discuție, unul din subtitluri precizând că este vorba despre "convenția explicativă a tratatului de pace de la București din 16/28 mai 1812"[72].

Principalele prevederi erau următoarele: domni aleși pe 7 ani, divan ales dintre boierii pământeni, cu aprobarea celor două Curți, fixarea obligațiilor către Poartă potrivit prevederilor hatișerifului din 1802, libertatea comerțului, cu rezerva aprovizionării Turciei cu grânele necesare, întoarcerea boierilor refugiați, cărora li se garantau drepturile și bunurile, instituirea unor comisii care să propună măsurile necesare pentru îmbunătățirea stării Principatelor precum și reformele trebuitoare[73].

Războiul ruso-turc, izbucnit șase luni mai târziu, a împiedicat transpunerea în practică a acestor prevederi, care vor fi reformulate și extinse în cuprinsul tratatului de la Adrianopol, din 2/14 septembrie 1829. Esența stipulațiilor relative la Principate se regăsește în articolul V: "Principatele Moldovei și Valahiei punându-se, în urma unei capitulații, sub suzeranitatea Sublimei Porți și Rusia garantându-le prosperitatea, este de la sine înțeles că ele își vor păstra toate privilegiile și imunitățile care le-au fost acordate, fie prin capitulațiile lor, fie prin tratatele încheiate între cele două imperii, sau prin hatișerifurile date în diverse momente, în consecință, ele se vor bucura de libera exercitare a cultului lor, de o siguranță

perfectă, de o administrație națională independentă și de o deplină libertate a comerțului...”[74].

În *Actul osăbit pentru prințipaturile Moldova și Țara Românească* erau detaliate clauzele următoare: 1. Domnitorii “vor reglementa nestingherit toate treburile interne ale provinciilor lor consultând divanurile respective”; 2. Poarta va veghea ca privilegiile, frontierele și libera administrare a Principatelor să nu fie încălcate de comandanții militari turci din dreapta Dunării; 3. Fostele raiale Brăila, Giurgiu, Turnu “vor fi înapoiate Valahiei”; 4. Guvernele din Principate vor putea stabili “cordoane sanitare și carantine de-a lungul Dunării” și oriunde va fi necesar, urmând ca toți străinii – creștini sau musulmani – să le respecte; 5. Pentru serviciul carantinelor, menținerea ordinii și paza frontierei, fiecare principat “va putea să întrețină un număr de gărzi armate”, iar domnul, în înțelegere cu Divanul țării, va reglementa numărul și întreținerea acestor miliții naționale; 6. “Valahia și Moldova vor fi dispensate... de a furniza grânele și alte mărfuri de consum, oile și lemnul de construcție”, pe care erau obligate să le livreze până atunci Porții la prețuri derizorii de monopol; 7. Dată fiind desființarea aprovizionării Constantinopolului și a monopolului turcesc, “locuitorii Principatelor se vor bucura de deplina libertate a comerțului pentru toate produsele solului și industriei lor... fără nici un fel de restricții”, ei vor putea naviga “nestingherit pe Dunăre cu propriile lor bastimente”, cu pașaport românesc, și vor putea merge să facă comerț și în alte porturi și orașe ale Imperiului Otoman; 8. Poarta nu va mai cere Principatelor “muncitori pentru lucrările de fortificații și nici o altă corvoadă de orice fel ar fi ea”, în schimb va pretinde o sumă anuală de bani “sub formă de compensație”; 9. La fiecare reînoire a domniilor se va plăti “o sumă echivalentă cu tributul anual” al principatului, iar în afară de aceste sume Poarta nu va mai cere niciodată țării nici un fel de bani sau daruri; 10. Pentru a compensa pierderile de război, Poarta a fost obligată să scutească Principatele timp de doi ani “de plata impozitelor anuale” și să confirme regulamentele administrative ce se vor elabora[75].

Această din urmă prevedere reducea suzeranitatea Porții la o dimensiune pur nominală, în timp poziția și autoritatea Rusiei atingeau un nivel fără precedent. E.L. Blutte, consulul englez la București, arăta că prin această prevedere “Consulul Rusiei a fost investit [...] cu puteri aproape dictatoriale asupra domnitorului”[76]. Stratford Canning însuși opina că "Acest act dădea pentru prima dată Rusiei un drept oficial de imixtiune în

afacerile interne ale Principatelor"[77].

Tratatul de la Adrianopol a însemnat o schimbare semnificativă a statutului politico-juridic internațional al Principatelor; abolirea monopolului asupra comerțului exterior, înlăturarea tuturor prestațiilor în natură și muncă, recunoașterea autonomiei și interzicerea amestecului turcesc în afacerile interne ale Principatelor nu au lăsat statului otoman, după expresia lui Metternich "que la qualification inutile et dangereuse suzeraineté sur les deux Principautés du Danube et sur la Servie"[78]. Considerând că Imperiul Otoman a încetat să mai existe ca stat independent, cancelarul austriac îi cerea ministrului său la Londra, contele Esterhazy, să intervină pe lângă guvernul englez pentru salvarea a ceea ce a mai rămas din acest "imens naufragiu politic"[79].

După cum aprecia Acad. Gh. Platon, "actele politice de la Akerman și Adrianopol – deși încheiate numai între Rusia și Turcia – nu însemnau revenirea la o situație anterioară, ci un reflex al internaționalizării" *chestiunii românești.* Garantându-le statutul juridic propriu, Rusia contribuia efectiv la lărgirea autonomiei acestora deși, paralel, își instituie dreptul efectiv de protectorat care, așa cum apreciază contemporanii, făceau din ea o putere «aproape suverană»"[80]. Sustrăgând aproape total Principatele de sub autoritatea Porții, tratatul de la Adrianopol a reprezentat un punct de trecere fie spre emancipare, fie spre anexare la Rusia[81].

Regulamentele Organice își au originea *de jure* în *Actul osăbit pentru prințipaturile Moldova și Țara Românească,* cuprins în Tratatul de la Adrianopol, prin care Poarta se angaja să confirme regulamentele administrative care vor fi introduse în Principate în timpul ocupației rusești. Pe plan ideologic, multe dintre prevederile acestor documente constituționale se regăsesc în memoriile și proiectele de reformă trimise de boierii moldoveni și munteni la St. Petersburg în decursul ultimelor decenii[82]. Este nefondată, credem, asertiunea plină de subiectivitate a lui E.L. Blutte, care aprecia că *Regulamentele Organice* nu sunt altceva decât "o impunere străină dictată articol cu articol"[83].

O primă etapă a alcătuirii *Regulamentelor Organice* a început după Convenția de la Akerman, când au fost numite cele două comisii însărcinate cu redactarea documentelor, și a durat până la războiul ruso-turc din 1828-1829. A doua etapă este cuprinsă între sfârșitul anului 1828 și februarie 1831, când textul Regulamentelor a fost definitivat. După o escală la St. Petersburg, unde au fost operate câteva modificări, documen-

tele au fost adoptate de adunările de la Bucureşti şi Iaşi, nu fără dificultăţi, mai ales în capitala Moldovei. Înainte de a remite Regulamentele, Porţii, spre sancţionare, ambasadorul rus la Constantinopol, Buteniev, a introdus faimosul *articol adiţional* care stipula: "În viitor, nu va putea fi introdusă în Regulamentul Organic vreo modificare decât în urma unei autorizaţii prealabile a sublimei Porţi, *cu asentimentul Curţii protectoare a Rusiei* (s.n.)"[84]. Sesizând implicaţiile acestui paragraf, Nicolae Iorga avea să denumească întregul document *Chartă a protectoratului proconsular*[85], domnitorii având *de facto* atribuţiile unor "prefecţi ai Rusiei", după expresia lui Bois le Comte[86].

Această *preponderenţă* rusească, emanând din litera, dar mai ales din spiritul *Regulamentelor Organice,* a fost sesizată promt de diplomaţii vremii, ale căror memorii şi petiţii numără, numai pentru perioada cuprinsă între 1831 şi 1848, nu mai puţin de 96 de asemenea documente[87]. Într-o depeşă datată 12 iunie 1829, semnată de E.L. Blutte, se subliniază: "Principatul este acum administrat ca şi cum ar forma o parte a dominioanelor ruseşti. Colectarea taxelor, jurisdicţia criminală, [...] abolirea privilegiilor consulare [...] totul se desfăşoară ca la Odessa sau Kiev [...] s-a obţinut şi s-a făcut atât de mult pentru Grecia şi aici lucrurile stau de zece ori mai rău, fără ca cineva să ridice vocea"[88]. Ambasadorul englez la Constantinopol, Ponsonby, ale cărui vederi rusofobe erau cunoscute, informa Londra că domnitorii pământeni nu sunt altceva decât "supuşi ruşi deghizaţi în *hospodari* [...] care acţionează ca guvernatori nominali, deposedaţi de toate puterile autonome şi servind doar ca executanţi ai acelor măsuri care le sunt dictate de guvernul rus"[89]. Aceeaşi părere este exprimată şi de succesorul lui Blutte la consulatul englez din Bucureşti, Robert G. Colquhoun: "Consulul general rus şi-a asumat mai mult caracterul unui dictator decât pe acela de reprezentant al unei puteri protectoare"[90]. Aceste afirmaţii conţin, fireşte, exagerări, nu prea mari însă ţinând cont de faptul că baronul Peter de Rückman folosea, în locul termenului de *mandat*, sintagma *"guvernarea mea"*, pentru a desemna realizările din Principate în perioada cât a fost consul la Bucureşti[91].

Principalele reforme introduse de *Regulamentele Organice* sunt: separaţia puterilor în stat – cea executivă exercitată de domn, ale cărui atribuţii sunt limitate, şi de departamente – cea legislativă de Adunarea obştească – iar cea judiciară de instanţele judecătoreşti; modernizarea prin uniformizare şi simplificare a sistemului financiar, introducerea unui impozit unic

perceput semestrial şi a unei stricte evidențe statistice; dreptul de veto executiv; organizarea şi remunerarea pe baze profesionale a serviciului civil şi promovarea pe merit; *habeas corpus;* înființarea unui sistem educațional de stat şi a unei miliții naționale; afirmarea autorității lucrului judecat – *chose jugée* – a sentinței definitive care nu mai poate fi casată de administrațiile succesoare. O mențiune de o mare importanță este cuprinsă în articolul 317 din Regulamentul muntean şi în articolul 429 din cel moldovean în care se afirmă că "nedespărțita unire" reprezintă "o necesitate mântuitoare"[92].

Toate aceste principii generoase conturează profilul unei constituții semiliberale. Corupția şi venalitatea interne, imixtiunile permanente ale Rusiei încurajate de lacunele juridice din documente – care nu definesc concepte ce stau la baza statutului internațional al Principatelor: autonomie, suzeranitate, protectorat[93] – au făcut ca multe prevederi regulamentare să rămână doar pe hârtie. Separarea puterilor în condițiile în care domnitorul avea drept de veto, dar nu putea dizolva Adunarea decât cu asentimentul St. Petersburgului, iar Adunarea avea prerogativa votării bugetului, dar nu-l putea demite pe domnitor decât cu consimțământ rusesc se transforma în "opoziția puterilor", care putea duce la o *reductio ad absurdum*[94] a acestora. Consulul englez la Iaşi, Samuel Gardner, observa că "Regulamentele Organice sunt o constituție care în loc să unească elementele discordante, este cauza pentru care ele sunt separate"[95].

Domniile regulamentare sunt terenul pe care s-au afirmat numeroase idei novatoare cu privire la sistemul social-politic şi administrativ din Principate. Revoluția de la 1848 a dus la transpunerea acestora în practică. Între 11/23 iunie şi 13/25 septembrie 1848, statutul politico-juridic internațional al Țării Româneşti s-a schimbat radical. Guvernul provizoriu de la Bucureşti a trecut la aplicarea prevederilor programului revoluționar: egalitatea în drepturi, abolirea rangurilor boiereşti, eliberarea deținuților politici şi a robilor, adoptarea steagului tricolor, desființarea cenzurii, organizarea gărzilor naționale şi a armatei etc. Țara urma să fie organizată ca o monarhie[96] constituțională[97] independentă[98], dotată cu un guvern responsabil[99] şi cu o adunare reprezentativă[100], şi în care drepturile[101] şi libertățile fundamentale[102] erau garantate. Reprezentantul statului la Constantinopol trebuia să fie român[103].

Se poate afirma că revoluția de la 1848 este şi momentul în care a luat naştere diplomația românească modernă; personalități ale revoluției au

fost trimise în capitalele europene pentru a încerca să obțină recunoașterea *de jure* a regimului instaurat *de facto* la București[104]. În nota adresată țarului la 24 iunie se afirma intenția de a se face apel la Europa, punându-se "sub a ei de-a dreptul protecție", în eventualitatea în care nu s-ar recunoaște drepturile și "starea lucrurilor" generată de revoluție[105].

Reacția guvernului rus a luat forma notei circulare din 19/31 iulie 1848, în care se afirma că planurile *pandacice* ale revoluționarilor și principiile promovate în dispreţul "suveranității Porții" amenință securitatea Rusiei. Principatele, "simple provincii, fiind parte integrantă dintr-un imperiu", nu-și au existență politică, "decât în virtutea tratatelor încheiate între Poarta otomană și Rusia și, deci, au de îndeplinit către ambele Puteri obligații pozitive de la care nu se pot sustrage fără avizul prealabil al celor două Puteri". Principiul suveranității poporului, invocat de români, constituie "negarea cea mai flagrantă a drepturilor *suverane* ale sultanului". Constituirea unui stat național român ar provoca "o serie de complicații inextricabile" în întregul Orient. Aceste argumente exprimă limitele între care Marile Puteri înțelegeau drepturile Principatelor. Între autonomia largă, recunoscută prin tratatul de la Adrianopol și legiferată de Regulamentul organic, și suveranitatea conferită acum Porții "exista o antinomie care dă expresie limitelor restrânse în care puteau găsi aplicabilitate principiile noi, moderne de organizare statală în cadrul juridic internațional și al arbitrariului despotic sub incidența cărora se aflau Principatele"[106].

Consecința a fost înăbușirea revoluției și legiferarea unui nou statut politico-juridic internațional pentru Principate prin Convenția de la Balta-Liman, încheiată la 19 aprilie/1 mai 1849. Cele șapte puncte ale Convenției prevedeau: desființarea domniei viagere și numirea pe șapte ani a domnilor, considerați doar înalți funcționari ai Imperiului Otoman[107], suspendarea adunărilor obștești ordinare și extraordinare și înlocuirea lor cu două consilii – Divanuri ad-hoc – alcătuite din "boierii cei mai demni de încredere"[108], înființarea unor comisii însărcinate cu revizuirea Regulamentului organic. Pentru menținerea ordinii, pe teritoriul Principatelor, urmau să staționeze inițial câte 25.000 și ulterior câte 10.000 de soldați de fiecare parte. În timpul ocupației, cele două puteri erau reprezentate de câte un comisar extraordinar. Ultimele două puncte prevedeau valabilitatea convenției pe termen de șapte ani, fără ca aceasta să afecteze înțelegerile anterioare existente între cele două puteri. Așa cum se vede, acest act încălca grav autonomia internă, conferind celor două puteri atribute pe care

nici regimul de suzeranitate şi nici protectoratul nu le presupuneau[109].

În ceea ce priveşte obligațiile economice ale Principatelor în această perioadă, între anii 1829-1834 nu s-a plătit tribut, în schimb cheltuielile pentru întreținerea trupelor ruseşti s-au ridicat la suma de 37.101.297 lei, la care se adaugă furnituri diverse în valoare de 35.861.849 lei[110]. Începând din 1835, Principatele au achitat anual 3.000.000 de piaştri[111], o treime Moldova şi două treimi Țara Românească. În 1835, această sumă însemna 10 % din bugetul Principatelor. În anii următori, acest procent s-a redus, pe măsura creşterii veniturilor celor două țări române. În 1840, bugetul Moldovei se ridica la suma de 9.235.731 lei, iar tributul către Poartă era de 715.000 lei, adică 7,74 %; în 1845, veniturile erau de 10.501.412 lei, pentru ca în 1848 să urce la 12.862.056 lei, în timp ce tributul a rămas constant, reprezentând 6,80 % pentru primul caz şi 5,55 % pentru al doilea. În Țara Românească s-a înregistrat o evoluție asemănătoare, în 1848 veniturile ridicându-se la 18.725.917 lei, iar tributul la 1.260.000 lei, adică 6,73 %[112]. Noua ocupație militară din 1848-1849 a costat Țara Românească 18.301.677 lei. Moldova a avut de plătit, doar până în august 1849 suma de 10.187.006 lei[113]. În timpul războiului Crimeii, Principatele vor cunoaşte trei ocupații militare spoliatoare[114].

În cuprinsul tratatelor ruso-otomane semnate în prima jumătate a secolului al XIX-lea, statutul politico-juridic internațional al Principatelor a cunoscut o consolidare a autonomiei interne şi o eliminare treptată a servituților economice față de Imperiul Otoman, pregătind calea spre garanția colectivă a Marilor Puteri, care se va realiza în urma războiului Crimeii, spre unitate şi independență.

Note

1. C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană,* Bucureşti, 1908.
2. Mustafa A. Mehmet, *O nouă reglementare a raporturilor Moldovei şi Țării Româneşti față de Poartă la 1792 (o carte de legi – Kanun-name – în limba turcă),* în "Studii. Revistă de istorie", 20(1967), nr. 4, p. 691-708.
3. M.M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hatişerifurilor de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă,* în "Studii", 11(1958), nr. 6.
4. Gh. Platon, *Les Principautés Roumaines dans les relations internationales à l'époque du Réglement Organique (1830-1853),* în "Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", XXIV (1987), p. 27-46.

5. Gh. Cliveti, *România şi crizele internaţionale, 1853-1913,* Axis, Iaşi, 1997.
6. G. Bădărău, *Consideraţii privind raporturile româno-otomane între 1774 şi 1802,* în "Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi, XX (1983), p. 135-151 şi XXI (1984), p. 193-202.
7. M. Berza, *Haraciul Moldocei şi Ţării Româneşti în secolele XV-XIX,* în "Studii şi Materiale de Istorie Modernă", 1957.
8. Mustafa A. Mehmet, *Cronici turceşti privind ţările române,* III, Bucureşti, 1980; Idem, *Documente turceşti privind istoria României,* vol. III (1791-1812), Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1986.
9. V. Veliman, *Relaţiile româno-otomane (1711-1821). Documente turceşti*, Bucureşti, 1980.
10. M. Maxim, *Culegere de texte otomane,* Universitatea Bucureşti, 1974.
11. D.A. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *Acte şi documente relative la istoria renascerei României,* vol. I, Bucureşti, 1900.
12. Am apreciat că este important să începem cu legea (*kanunname*) din 1792, pentru că aduce prevederi şi clarificări importante relative la statutul politico-juridic al Principatelor.
13. Mustafa A. Mehmet, *Istoria turcilor,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti; 1976, p. 205.
14. L. Cahun, *Introduction à l'histoire de l'Asie: turcs et mongoles,* Paris, 1896, p. VI.
15. Cf. I. Wallerstein, *Sistemul mondial modern,* vol. 1-4, Bucureşti, 1992-1994.
16. L. Boicu, *Geneza chestiunii orientale ca problemă europeană,* Editura Junimea, Iaşi, 1975, p. 16.
17. Cf. *Ibidem.*
18. M.M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hatişerifurilor de privilegii...,* p. 105.
19. Din acestea fac parte firmanele (*ferman*) – "poruncă imperială", hatişerifurile (*hatt-i şerif*) – "scrisoare ilustră" şi hatihumaiunurile (*hatt-i humaiun*) – "scrisoare imperială" – M. Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti,* p. 18.
20. Caracterul apocrif al tratatelor prezentate de boieri la Congresul de la Focşani din 1772, printre care cel încheiat de Baiazid I cu Mircea în 1391 (D.A. Sturdza şi C. Colescu-Cartic, *op. cit.*, vol. I, p. 1), cel dintre Selim al II-lea şi Bogdan (*Ibidem,* I, p. 4-5) sau cel dintre Mehmed IV şi Vasile Lupu (*Ibidem,* I, p. 7-6) a fost dovedit încă din perioada interbelică (N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor şi a banului Mihai Cantacuzino,* Bucureşti, 1902; C. Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta otomană,* Bucureşti, 1908), dar nici nu poate fi negată existenţa acestora, în forme care nu ne-au parvenit.
21. Valeriu Veliman, *[Cercetări în arhivele din] Turcia,* în "Revista Arhivelor", an LIII, vol. XXXVIII, nr. 4 (1976), p. 449; M. Maxim, *Din istoria relaţiilor româno-otomane – "Capitulaţiile",* în "Anale de istorie", XXVIII (1982), 6, p. 34-68.
22. Hatişerifurile dintre 1774 şi 1802, acesta din urmă reconfirmat în 1806, nu se deosebesc, din punctul de vedre al diplomaticii, de cele din faza tributară. Sub aspect juridic, ele dispun, pe plan intern, acordări de privilegii care constituie norme obli-

gatorii atât pentru domnii Principatelor Române, cât şi pentru dregătorii otomani, stabilind sancţiuni aspre pentru cei care le încălcau. G.G. Florescu, *L'aspect juridique des Khatt-i-chérifs. Contribution à l'étude des relations de l'empire ottoman avec les Principautés roumaines,* în "Studia et Acta Orientalia, I, Bucureşti, 1958, p. 138.

23. I. Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les pays roumains,* în "Revue des Etudes Sud-Est Européenes", X (1972), p. 75-76.

24. Acest termen se referă, mai ales, la puterea deplină a domnitorului în administrarea ţării. Cf. Valeriu Veliman, *Relaţiile româno-otomane (1711-1821). Documente turceşti,* doc. 120, 224.

25. M.M. Alexandrescu-Dersca, *op. cit.,* p. 105.

26. H.Dj. Siruni, *Haşmetlu. Pe marginea titulaturii domnilor români în Cancelaria otomană,* în "Hrisovul", II, Bucureşti, 1942, p. 153-161.

27. Tahsin Gemil, *Considérations sur les rapports politiques Roumano-Ottomans en XVII siècle,* în "Revue Roumaine d'histoire", XV (1976), 4, p. 657.

28. D.B. Macdonald, *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory,* London, 1903; Abu'l Hasan Ali al-Mawardi, E. Fagnan, *Les status gouvernamentaux ou règles du droit publique et administratif, traduits et adnotés,* Alger, 1915.

29. Teritoriu tributar care nu se afla sub administraţia musulmană. M.V. Berchem, *La propriété terrtoriale at l'impôt foncier sous les premiers califes. Etudes sur l'impôt du kharâg,* Geneva, 1886, p. 17.

30. V. Veliman, *op. cit.,* doc. 52.

31. *Ibidem,* doc. 49, 67,110.

32. *Ibidem,* doc. 38, 44, 112, 113, 145.

33. *Ibidem,* doc. 104, 112.

34. *Ibidem,* doc. 130.

35. *Ibidem,* doc. 79, 82, 86.

36. *Ibidem,* doc. 120.

37. *Ibidem,* doc. 182.

38. *Ibidem,* p. 15.

39. N. Iorga, *Ştiri despre veacul al XVIII-lea în ţările noastre după corespondenţe diplomatice străine (I) – 1700-1750,* în "Analele Academiei Române", Mem. Secţ. Ist., s. II, t. XXXII, nr. 1, Bucureşti, 1909, p. 30-37; Ariadna Camariano-Cioran, *Rapoartele inedite ale capuchehaielor lui Constantin Mavrocordat (august 1741 – decembrie 1742),* în "Studii. Revistă de istorie", XIV (1961), 4, p. 939-963.

40. I.C. Filitti, *Rôle diplomatique des Phanariotes de 1700 à 1821,* Paris, 1901; A. Oţetea, *Influenţa Moldovei şi Ţării Româneşti asupra politicii Porţii,* în "Revista Arhivelor", III (1960), 1, p. 49-56.

41. N. Ciachir, E. Bercan, *Diplomaţia europeană în epoca modernă,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984, p. 174-175.

42. V. Mihordea, *Politica orientală franceză şi Ţările române în secolul al XVIII-lea. 1749-1760,* Bucureşti, 1937, p. 59.
43. Idem, *Les lignes du dévelopment de la diplomatie roumaine au XVIII*e *siècle,* în "Revue Roumaine d'Histoire", IX (1970), nr. 1, p. 44-45.
44. Mustafa A. Mehmet, *O nouă reglementare a raporturilor Moldovei şi Ţării Româneşti faţă de Poartă la 1792 (O carte de lege – kanunname – în limba turcă),* în "Studii", tomul 20, nr. 4, p. 700 (art. 15).
45. "Pentru a şti toată lumea sigur că voievozii nu vor fi maziliţi fără vină şi că nu se face treabă cu bani, domniile (*beylik*) Ţării Româneşti şi Moldovei să nu mai fie date, de azi încolo, nimănui din afară, ci să fie acordate numai acelora dintre cei folosiţi în slujba de dragoman (*tercüman*) la Divanul împărătesc şi care sunt devotaţi şi merg pe calea dreaptă şi sunt devotaţi şi de încredere. [...] Să nu se acorde domnie (*voyvodalik*) celor care nu au slujit la dragomanlîkul Divanului împărătesc", *Ibidem,* p. 702 (art. 22).
46. Cf. Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principutés Roumaines, 1769-1830,* Bucarest, 1970; V. Şotropa, *Proiectele de constituţie, programele de reforme şi petiţiile de drepturi din ţările române în secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea,* Bucureşti, 1976.
47. V. Şotropa, *op. cit.,* p. 67.
48. Mustafa A. Mehmet, *op. cit.,* p. 694-695.
49. M.M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hatişerifurilor de privilegii...,* p. 106-120.
50. D. A. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *Acte şi documente relative la istoria renascerei României,* vol. I, Bucureşti, 1900, p. 193.
51. M.M. Alexandrescu-Dersca, *op. cit.,* p. 109-110.
52. D.A. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *op. cit.,* p. 274, 286.
53. N. Iorga, *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a Principatelor Române,* în "Economia naţională", Bucureşti, 1900, p. 80.
54. M.M. Alexandrescu-Dersca, *op. cit.,* p. 118.
55. Acesta era un impozit personal plătit de toţi ţăranii de la vârsta de 16 ani, cu excepţia scutelnicilor, care, achitând boierilor o anumită dare, erau scutiţi de fisc.
56. Taxe pe stupi şi porci.
57. În 1796, venitul vistieriei Moldovei era de 923.000 lei, iar cel al domnului – 900.000 lei. A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană,* vol. X, Iaşi, 1896, p. 127-130.
58. Arhivele Statului Iaşi, Colecţia manuscrise, nr. 1497.
59. Nichita Adăniloaie, *Implicaţiile economice ale dominaţiei otomane asupra Principatelor Române (1750-1859),* în "Revista de istorie", Tom 34 (1981), nr. 3, p. 449.
60. Consulul evită să spună că şi ocupaţia militară rusească a costat ţările române aproximativ 100.000.000 lei. *Istoria României,* vol. III, Editura Academiei, Bucureşti, 1964, p. 671.
61. Andrei Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi revoluţia din 1821,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971, p. 510.

62. I.C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834,* București, 1934, p. 329, 331.
63. Nichita Adăniloaie, *op. cit.,* p. 455.
64. I.C. Filitti, *op. cit.,* p. 149.
65. N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române,* București, 1900, p. 115, 121-124.
66. *Ibidem,* p. 138.
67. *Ibidem,* p. 142.
68. "De azi încolo, durata domniei voievozilor să se stabilească la șapte ani, întocmai, socotindu-se din ziua numirii lor, iar dacă nu se va dovedi vinovăția lor, atunci ei să nu fie maziliți înainte de termenul amintit mai sus. Dacă, în perioada amintită mai sus, se ivește vreo vinovăție a lor, Înaltul Devlet să aducă aceasta la cunoștința ambasadorului Rusiei. După ce se vor face astfel cercetări de ambele părți, dacă va ieși la iveală și se va dovedi că voievodul respectiv are într-adevăr vină numai în situația aceea să se îngăduie mazilirea lui." Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României,* vol. III, *1791-1812,* Editura Academiei, București, 1986, p. 167-188.
69. "*Articolul patru:* În primul articol al senedului privitor la preliminariile păcii, care se încheiase mai înainte, se prevedea ca hotarul dintre cele două state să fie râul Prut, de la intrarea acestuia în Țara Moldovei și până la locul unde se întâlnește cu fluviul Dunărea, iar de acolo să urmeze partea stângă a fluviului Dunărea, până la Gura Chiliei și până la mare, iar gura amintită să fie folosită în comun de ambele părți..." *Ibidem,* p. 361-366.
70. De Gentz, *Dépêches...,* t. III, Paris, 1877, p. 14-15, apud *România în relațiile internaționale 1699-1939,* coord. L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon, Editura Junimea, Iași, 1980, p. 86-87.
71. Mulți istorici sau juriști consideră acest moment ca reprezentând o schimbare propriu-zisă de statut politico-juridic.
72. Acad. Ștefan Pascu, Lect. Univ. Liviu Maior, *Culegere de texte pentru Istoria României,* vol. I, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977, p. 154.
73. *Ibidem,* p. 154-156; Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă,* Editura Universității "Al. I. Cuza", Iași, 1993, p. 57.
74. Șt. Pascu, L. Maior, *op. cit.,* p. 156.
75. *Ibidem,* p. 156-158; I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900),* București, 1971, p. 284-289.
76. Blutte către Cowley, 28 ianuarie 1831, PRO, FO dos. 97/43.
77. Stratford Canning către Palmerston, 10 ianuarie 1849, PRO, FO dos. 78/772.
78. Metternich, *Mémoires,* t. III, (1816-1848), Paris, 1881, p. 297-306, apud *România în relațiile internaționale...,* p. 87-88.
79. *Ibidem.*
80. *România în relațiile internaționale...,* p. 90-91.

81. *Ibidem*, p. 95.

82. Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1769-1830*, Bucarest, 1970; Idem, *Ideile politice şi ilumunismul în Principatele Române 1750-1830*, Bucureşti, 1972; V. Şotropa, *Proiectele de constituţie, programele de reforme şi petiţiile de drepturi din ţările române în secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1976.

83. Radu R. Florescu, *The Struggle against Russia in the Romanian Principalities. A. Problem in Anglo-Turkish Diplomacy, 1821-1854*, The Center for Romanian Studies, Iaşi, 1997, p. 155.

84. Al. Papadopol-Calimah, *Generalu Pavelu Kisselev în Moldova şi în Ţara Românească, după documente ruseşti*, în "Analele Academiei Române", MSI, seria a II-a, tom IX, Bucureşti, 1887, p. 59-60.

85. N. Iorga, *Histoire des relations Russo-Roumaines*, Jassy, 1917, p. 279.

86. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, *Corespondenţă diplomatică şi rapoarte consulare franceze (1825-1846)*, Bucureşti, 1913, p. 398.

87. Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principutés Roumaines, 1831-1848. Avec un suplément pour les années 1769-1830*, Bucureşti, 1972, p. 3.

88. Radu R. Florescu, *op. cit.*, 1997, p. 149.

89. Ponsonby către Palmerston, 7 iulie 1834, PRO, FO dos. 97/404.

90. Colquhoun către Palmerston, 24 noiembrie 1835, PRO, FO dos. 198/98.

91. Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 175.

92. Gh. Platon, V. Russu, Gh, Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 65. Articolul 371 din Regulamentul muntean precizează: "Les avantages et les conséquences salutaires résultant du rapprochement de ces deux peuples ne sauraient etre révoqués en doute" – Radu R. Florescu, *op. cit.*, 1997, p. 156. E.L. Blutte, la rândul său, observa că "Elementele de fuziune ale poporului moldo-valah sunt deja înscrise în regulament prin uniformitatea bazelor administrative ale celor două ţări" – *Ibidem*.

93. Gh. Platon, *op. cit.*, p. 83.

94. H. Finer, *The Theory and Practice of Modern Government*, vol. I, Chicago, 1949, p. 94 şi urm.; Radu R. Florescu, *op. cit.*, 1997, p. 154.

95. Gardner către Stratford Canning, 15 mai 1837, PRO, FO dos. 95/136.

96. "Art. 5. Domn responsabil ales pe cinci ani şi căutat în toate stările societăţii." Şt. Pascu, L. Maior, *op. cit.*, p. 168.

97. "Art. 22. Convocarea îndată a unei Adunări generale extraordinare constituante, alese spre a reprezenta toate interesele sau meseriile naţiei, care va fi datoare a face Constituţia ţării pe temeiul acestor 21 articole decretate de poporul român". *Anul 1848 în Principatele Române*, I, Bucureşti, 1902, p. 490-501.

98. "Art. 1. Independenţa sa administrativă şi legislativă pe temeiul tractatelor lui Mircea şi Vlad V, şi neamestec al nici unei puteri din afară în cele dinăuntru ale sale". Şt. Pascu, L. Maior, *op. cit.*, p. 168.

99. "Art. 7. Responsabilitatea miniştrilor şi a tuturor funcţionarilor în funcţia ce ocupă". *Ibidem*.

100. "Art. 4. Adunare generală compusă de reprezentanți ai tuturor stărilor societății". *Ibidem.*

101. "Art. 2. Egalitatea drepturilor politice. [...] Art. 21. Emanciparea israeliților și drepturi politice pentru orice compatrioți de altă credință". *Ibidem.*

102. "Art. 8. Libertatea absolută a tiparului". *Ibidem.*

103. "Art. 15. Reprezentant al țării la Constantinopol dintre români". *Ibidem.*

104. Ion Voinescu II la Londra, I. Maiorescu la Frankfurt, Al. G. Golescu la Viena și Paris.

105. *România în relațiile internaționale,* p. 127.

106. Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *op. cit.,* p. 73.

107. "Art. I. Având în vedere împrejurările excepționale create de ultimele evenimente, cele două curți imperiale au convenit ca, în loc să urmeze modul stabilit prin regulamentul din 1831 pentru alegerea domnitorului Moldovei și Munteniei aceşti *înalți funcționari* (s. n.) vor fi numiți de Majestatea Sa sultanul, după o modalitate special stabilită de comun acord, de data aceasta, de cele două curți, în scopul de a încredința administrația acestor provincii celor mai demni candidați și care se bucură de cea mai bună reputație printre compatrioții lor. De data aceasta, cei doi domnitori nu vor fi numiți decât pe șapte ani...". Șt. Pascu, L. Maior, *op. cit.,* p. 188.

108. "Art. II. ... deoarece aceste adunări au dat loc în mai multe rânduri la unele conflicte deplorabile și chiar la unele acte de nesupunere fățișă, convocarea lor va fi în continuare suspendată; iar cele două curți își rezervă dreptul de a cădea de acord în privința restabilirii lor pe baze mixte cu toată maturitatea cerută la vremea când acestea vor putea fi puse în aplicare fără inconveniente pentru menținerea liniștii publice în principate. Funcțiile lor deliberative vor fi în mod provizoriu încredințate unor consilii sau divanuri ad-hoc, alcătuite din boierii cei mai de seamă și cei mai demni de încredere, cât și din câțiva membri ai înaltului cler. Atribuțiile principale ale acestor consilii vor fi: stabilirea impozitelor și examinarea bugetului anual în ambele provincii." *Ibidem,* p. 188-189.

109. Gh. Platon, *Istoria modernă a României,* Editura didactică și pedagogică, București, 1985, p. 155-156.

110. Hurmuzaki, *Documente,* vol. IV, supl. I, p. 448.

111. Datorită devalorizării monedei otomane, această sumă se echivala cu 2.100.000 lei sau 67.000 galbeni.

112. Nichita Adăniloaie, *op. cit.,* p. 459.

113. *Ibidem,* p. 459-460.

114. *Ibidem.*

SUMMARY

The Ottoman Empire which would extend over three continents, included between its limits an area geographically, ethnically, linguistically or religiously very varied; the Turkish possessions consisted in a mosaic of very different juridical statuses which determined its peculiar vitality. In the Balkans, there are vast territories which hadn't ever been administered directly from Constantinople. The Romanian Principalities benefited from internal autonomy: they had princes, State administration and formed a separate territory which was not part of the Ottoman one, sometimes not even from the customs point of view. Any attempt of limiting the autonomy would cause a firm protest, accompanied by the appeal to the old system of capitulation, which guaranteed this juridical statute. The Turks did not have the right to purchase immobile goods, to practice the Mahommedan cult, the mixed weddings, the armed occupation. If the Ottoman laws had no authority in the Romanian Principalities, the Romanians enjoyed in Turkey immunities similar to the one awarded to the subjects of the sovereign States and could have agents in Constantinople and officious agents in Vienna and Warsaw.

Cristian Ploscaru

UNELE CONSIDERAŢII PRIVIND FANARIOTISMUL ŞI REGIMUL DOMINAŢIEI OTOMANE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Într-o analiză istorică de dată oarecum recentă, se atribuia fanariotismului semnificaţia unei "stări de spirit"[1], prelevată documentar şi discursiv în orizontul cultural şi instituţional-politic, subscris devenirii istorice a Principatelor Române în secolul al XVIII-lea. O societate, aflată la "cumpăna istoriei", care trăia apăsarea, uneori sufocantă, a "vremurilor", îşi contura, dacă ar fi să acceptăm tipologia unei asemenea reconstituiri istorice, paradigma supravieţuirii, în produsul de sinteză reclamat de realitatea politică a "închinării"[2] şi imperativul dezvoltării statale[3]. Unei atare contextualităţi răspundea fanariotismul.

Inserţie a dominaţiei otomane, domnia fanariotă îşi găsea corespondent în degradarea statutului politico-juridic al Principatelor, în alterarea funcţiei externe a statului şi ingerinţa brutală a suzeranului în administraţia internă. În schimb, "acapararea grecească", fenomen complementar, cum apare în istoriografie[4], asocia întregii procesualităţi specifică secolului al XVIII-lea valenţe mentale şi culturale particulare. Plasate într-o zonă de contact a civilizaţiilor, între Occident şi Orient, Principatele au evoluat progresiv în aria lumii orientale, fatalitate a unei anume etape istorice. Dezideratul supravieţuirii statale a motivat adaptarea la restricţiile politice impuse de "apartenenţa" la Imperiul Otoman, deschizând perspective sintezei culturale româno-greceşti, corelată realului politic. Ea s-a întins pe parcursul a două secole, al XVII-lea şi al XVIII-lea, şi a produs fanariotismul, reflex mai degrabă atitudinal, cultural şi mental decât politic sau suprastructural[5], într-o societate, precum cea românească, aflată la începuturile modernităţii.

Trebuie să recunoaştem că ipoteza enunţată, seducătoare prin ea însăşi, predispune la observaţii critice. Totuşi, agreată sau nu, are meritul de a relansa dezbaterea privind fanariotismul într-o manieră eliberată de clişeele şi polemicele standardizate ideatic din trecut. Subiectul, adiacent tematicii în discuţie – câteva aspecte pendinte instaurării regimului fanariot – presupune o construcţie discursivă proprie. Afinitatea tematică evidentă îngăduie însă anumite consideraţii, poate suportul unei cercetări viitoare.

Fanariotismul nu a fost un produs istoric al spaţiului românesc. Geneza sa se conturează în interiorul prefacerilor care compun istoria otomană în secolul al XVII-lea, cu recurenţe în veacurile anterioare. "Născut din război şi organizat pentru cucerire"[6], Imperiul Otoman era pus în faţa unei provocări a istoriei, adaptarea la rigorile unui stat sedentar, obligat să-şi apere patrimoniul teritorial, politic şi cultural. Parcurgând odată cu Europa o nouă fază istorică, lumea otomană resimţea acut "contactul" cu modernitatea europeană şi, nu mai puţin, cu noile dispuneri de forţe în relaţiile internaţionale[7]. Corsetul "unei credinţe înguste, care înfăţişa Coranul ca unic izvor al ştiinţei"[8] restrângea drastic şansele unei adaptări creatoare la "spiritul veacului". Nu doar politica şi reculul potenţialului militar propriu, asediul puterilor europene la frontierele dunărene au făcut din Imperiul Otoman "omul bolnav" al Europei. Universul mental propriu lumii orientale, habitudinile şi practicile exerciţiului puterii erau colizionate dramatic de imperativul reformei pe care o solicita realitatea istorică.

Într-o epocă în care "raţiunea dominantă" cucerea Europa, diplomaţia îşi sofistica instrumentele, iar regimul politic, în mai toate statele europene, substanţia instituţional tendinţa reformatoare şi raţionalizarea actului guvernării[9], Imperiul Otoman s-a dovedit inapt să coreleze tradiţia istorică şi exigenţele vieţii de stat moderne, în dimensiunile epocii. Inflexibil la apelurile reformei politice, statul turc a cultivat în continuare tradiţia autocratică otomană, în formele sale orientale specifice. Structurile birocratice supradimensionate, menite să deservească omnipotenţa sultanală în cuprinsul Imperiului, au "profesat" competiţia în exercitarea "serviciului public"[10]. Guvernare haotică, suprapuneri de atribuţii, corupţie generalizată, permanenta "goană" după resurse au creat la Constantinopol şi în Imperiu un "viespar" politic unde venalitatea şi "pâra" cenzurau cotidian desfăşurările vieţii de stat. Evoluţia lentă, dar implacabilă către un regim politic corupt şi instabil, măcinat de omnipotenţa banului şi generalizarea politicii de culise, a zădărnicit orice tendinţă reformatoare. Incapabil să dezvol-

te structuri interne stabile şi eficiente şi să depăşească preceptele coranice, în vederea unei simbioze musulmano-creştine, statul otoman a adoptat un model de organizare birocratic, venalitatea şi arbitrariul. S-a adăugat exploatarea maselor de creştini, ca şi tendinţa centrifugă a provinciilor limitrofe, iar corupţia şi execuţiile sumare au devenit fapt cotidian[11].

Într-un asemenea mediu de formare, s-au creat germenii fanariotismului, un fenomen propriu elitei creştine din Imperiul Otoman. Mai întâi o elită economică, cu preocupări largi în comerţ şi finanţe, unii creştini se impun prin bogăţie şi practicarea meseriilor liberale. Ascensiunea fanariotă s-a derulat în formula unei "emancipări" controlate a elitei creştine, supusă cerinţelor statului otoman.

Istoria intelectuală a fanariotismului, mediul său de formare, circumstanţele prielnice sau agravante ale structurării sale converg către concluzii interesante[12]. Ele rămân însă apanajul unei istorii a ideilor, predispun la sondarea universului mental fanariot. Utilitatea unei prospecţiuni rezumate în acest subiect, pentru excursul nostru, rezidă în descifrarea ontologiei fanariotismului, în fixarea cadrelor evoluţiei sale istorice.

Elita fanariotă, în accepţiunea largă, levantină, s-a dezvoltat dintr-o simbioză particulară. Deschiderea către Apus, contaminarea cu idei, motive filosofice, politice, literare noi[13]; o întreagă formaţie intelectuală, asociată fondului tradiţional bizantin, s-a suprapus peste conduite şi influenţe orientale, vehiculate de turci şi de care era impregnată Mediterana orientală. Levantinul şi, cu atât mai mult, aristocratul fanariot, negustor, literat, funcţionar, s-a dovedit omul unui spirit de frontieră între tradiţie şi inovaţie, între amprenta orientală a turcocraţiei, "ereditatea" greco-bizantină şi formaţia intelectuală occidentală. La sfârşitul secolului al XVIII-lea, între cei interesaţi de subiect, Iacovaki Rizo Neroulos încerca o restituire a profilului intelectualului, aristocratului fanariot: "studiul aprofundat al limbii greceşti, al latinei, italienei, francezei şi a celor trei principale limbi orientale, turca, araba şi persana erau preliminarii şi instrumente indispensabile pentru a reuşi în cariera restrânsă şi dornică de slujbe la care puteau aspira aceşti greci din Constantinopol. Fanarioţii, care vedeau în învăţătură mijlocul promovării lor, a creditului şi privilegiilor lor, preţuiau pe oamenii instruiţi şi protejau din toate puterile pe concetăţenii lor care aveau merite şi cunoştinţe. Tinerii fanarioţi destinaţi să conducă treburile publice se formau prin grija luminată a părinţilor lor, se hrăneau din tinereţe cu sentimente înalte şi învăţau să folosească o limbă superioară celei a oamenilor de rând"[14].

Contactul cu civilizaţia clasică greacă, facilitat de educaţia deprinsă la şcolile occidentale, între care Colegiul Sf. Athanasie din Roma şi Universităţile din Padova şi Bologna, a inoculat acestei elite admiraţia şi sentimentul aparteneţei la această civilizaţie[15]. A conturat un profil identităţii sale spirituale. Creştinismul elenizat al bisericii ortodoxe, moştenire bizantină, a întărit încrederea în esenţa superioară a civilizaţiei greceşti, valorile culturale şi educaţia, în spaţiul oriental, fiind inevitabil greceşti[16]. Această identitate spirituală, nu etică, suprapusă formaţiei, impregnată de puternica infuzie occidentală, a permis integrarea creştinilor din Imperiu în rândurile noii elite. Stolnicul Constantin Cantacuzino socotea clasa aristocratică a Răsăritului european rezultată din "amestecuri" de neamuri, cu exemple româneşti, ruseşti, bulgare, rumeliote şi albaneze[17].

Profilul laic şi mentalitatea specifică întregesc imaginea acestei elite şi a fanariotismului. Apetenţa pentru educaţie, condiţie a ascensiunii sociale, a limitat fanatismul religios şi ura faţă de Occident, a încurajat curentul raţionalist[18]. Tipul aristocratului fanariot, Nicolae Mavrocordat îşi permitea reflecţii critice la adresa ortodoxiei, când constata, într-o epistolă adresată prietenului său francez Saumery, că "această credinţă a noastră seamănă mai mult cu un labirint de superstiţii, decât cu un sistem raţional şi logic"[19]. Descoperind noi orizonturi, gândirea laică s-a orientat către căutarea prosperităţii şi predispoziţia pentru politic.

Evoluţia preocupărilor culturale proprii elitei creştine din Imperiu îl îndreptăţea pe A.J. Toynbee să afirme predilecţia "acestor creştini ortodocşi către o şcoală de nou model apusean în care teologia fusese înlocuită cu ştiinţa practică drept subiect principal obligatoriu"[20]. Totuşi, în ansamblul formelor de viaţă şi gândire, s-a asociat, în compunerea tipologiilor culturale şi mentale orientale, o atmosferă comună întregii regiuni. Dincolo de relativa impermeabilitate culturală, rezultat al dualităţii creştinism-islamism, se poate constata la populaţiile creştine o influenţă turcă sau orientală, vehiculată de turci, care se manifestă în arte, teatru, muzică populară, chiar şi în operele literare[21].

Explorând concepţiile politice fanariote, Gregoire Cassimatis descifra câteva componente care dominau gândirea fanariotă şi-i motivau conduitele: conştiinţa apartenenţei la rasa şi civilizaţia greacă, anterioară Bizanţului, care "a dat luminile lumii"; legitimarea istorică a accesului în structurile otomane, decurgând din superioritatea elenică şi moştenirea istorică greco-bizantină; încrederea în inerenta succesiune istorică de la puterea

otomană la o nouă formă a puterii creştine, în cuprinsul aceleiaşi sinteze greco-orientale, şi aderenţa la formula imobilismului politic şi social, propriu societăţilor închise[22]. Fără a fi un corp de doctrină[23], gândirea fanariotă "legitimează" rolul asumat în statul otoman şi motivează ataşamentul şi creditul conferite Imperiului Otoman, ca formă a puterii în Orient, susţinut de "nemuritoarea" civilizaţie a antichităţii clasice.

Asimilarea acestei concepţii, circumscrisă realităţilor epocii, nu a rămas fără consecinţe. Fanariotismul a despărţit idealul bizantin de exclusivismul său religios şi a revendicat un loc în structurile Imperiului reprezentanţilor săi, reflex al "simbiozei" turco-fanariote. A cultivat o veritabilă vocaţie a serviciului public, compensând restricţiile coranice şi servind cauza consolidării Imperiului[24].

Componentele genezei fanariotismului, superioritatea intelectuală şi bogăţia, deschiderea către Europa, nu au putut contrabalansa mediul de formare oriental, relevanţa statutului lor inferior şi însăşi criza profundă a Imperiului, moravurile şi slăbiciunile sale. "Istoria morală" a fanariotismului se prezintă drept un decupaj particular, totuşi puţin deosebit de profilul general al societăţii otomane. Levantinul, originar din "bizantinul" decăzut, indigna prin conduitele sale numeroşi europeni, cunoscători ai realităţilor orientale, călători, diplomaţi, literaţi etc. unii cu nume celebre precum Montesquieu, Voltaire sau Gibbon[25]. Denunţuri, vânzări, calomnii, intrigi, venalitate, exploatarea şi persecuţia coreligionarilor, slugărnicia arătată turcilor[26], nimic nu lipsea din arsenalul acestor fanarioţi, avizi după funcţii şi avere, într-o lume lipsită de principii şi scrupule[27]. Într-o societate unde viaţa nu avea preţ, iar ambiţia justifica asasinatul, fanariotul, intelectual rafinat, dovedea în viaţa cotidiană rapacitate, arghirofilie, cameleonism. Cum soarta şi cariera sa atârnau exclusiv de voinţa şi capriciile stăpânului otoman, observatorii străini constatau cu uimire predispoziţia fanariotului de a sacrifica totul, inclusiv propria viaţă, pentru a-şi netezi accesul către o înaltă demnitate rezervată de otomani grecilor de Fanar. Cât de ciudată şi cumva tragică era starea acestor fanarioţi, dispuşi să opteze între "coroana pe cap sau vulturii pe mormânt", reiese din bogata literatură şi impresiile călătorilor străini[28].

Decisiv pentru ascensiunea elementului grec în administraţia Imperiului a fost accesul acestora, începând cu 1669, la funcţia de dragoman al Porţii. Instituţia a fost creată pentru a facilita derularea politicii externe a statului turc, în contextul noilor raporturi cu statele europene şi cuprindea

inițial interpreți ai ambasadelor sau legațiilor străine. Până a deveni un apanaj al fanarioților, aceste funcții erau ocupate îndeobște de evrei, armeni și, mai ales, de grecii din insule, cunoscători ai limbilor străine. Slujba de dragoman al Divanului otoman avea să fie creată de marele vizir Ahmed Köprülu pentru Panaiotakis Nicoussios, în 1669. De numele lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, Păstrătorul Tainelor, s-a legat începutul ascensiunii fanariote și faima conferită în timp acestei instituții. Sub îndelungatul său terzimanat, soarta grecilor din Constantinopol s-a îmbunătățit simțitor, iar fanarioții au încetat să mai fie doar negustori, zarafi sau medici, ci și administratori, intermediari, informatori, devenind în timp o parte indispensabilă a administrației otomane.

Comunitate a câtorva familii rămase în Fanar, cartier al Constantinopolului, fanarioții aveau strânse legături cu Patriarhia. Acest cartier a căpătat în timp forma unei zone rezidențiale, cu aspect burghez, unde trăiau negustorii și cămătarii greci cei mai bogați, precum și cei care ocupau funcții în administrația otomană[29]. Acești fanarioți, la început nu prea numeroși, se distingeau prin prestigiu, bogăție și pregătirea intelectuală, prin influența acumulată pe lângă demnitarii otomani. Pe măsură ce au ajuns să fie implicați tot mai mult în administrație, amestecul lor în gestionarea afacerilor eclesiastice și laice ale coreligionarilor a devenit tot mai pronunțat[30].

Așa cum am precizat, adecvarea politicii otomane la realitățile internaționale s-a realizat prin concursul instituției dragomanatului, componentă a sistemului politic otoman în cursul secolului al XVII-lea. Prin intermediul său, fanariotul și-a conturat un rost, și-a descoperit o vocație. A conferit strălucire și importanță activităților publice pe care le-a deservit. Râvna și competența fanariotă, afinitatea spirituală prevalent occidentală, stăpânirea limbilor de circulație și a practicilor diplomatice, înclinația persuasivă "genetic" bizantină au făcut din elita fanariotă o componentă vitală a vieții de stat otomane. Marele dragomanat, dragomanatul Marinei, armatele de interpreți care deserveau diplomația turcească au dispensat puterea otomană de grijile diplomației, au facilitat dialogul politic cu Europa și au multiplicat factorii de rezistență ai Porții în calea asalturilor Marilor Puteri. Fanarioții și-au asumat un pact de fidelitate, justificat docrinar și transpus în practica de reprezentare a statului, s-au supus preeminenței otomane și au devenit un factor permanent al politicii și administrației turcești.

Prestigiul înaltei demnităţi s-a răsfrânt precumpănitor în raporturile cu elita fanariotă, cu grecii în general şi chiar cu toţi ortodocşii din Imperiu, pentru care şi-a asumat un rol de reprezentare şi conducere. Familiile fanariote şi cercurile apropiate Patriarhiei cunoşteau un veritabil "patronaj" dragomanal, amestecat în afacerile levantine şi în desemnarea grecilor în diverse funcţii publice[31]. Raporturile dragomanatului cu Divanul otoman au experimentat, în condiţii de subordonare politico-instuţională, pactul turco-fanariot, urmărit cu dibăcie prin vertijurile politicii otomane. Mulţi dragomani au adunat laude şi prestigiu pentru "cum au ştiut de frumos şi de tocmit a ocârmui şi a purta orice stăpânire ce ar avea în mână supt păgânescul şi tirănescul jug" turcesc[32]. Unii au plătit cu viaţa privilegiul puterii şi faimei, ca şi povara pierderilor produse de război Porţii, pentru care nu erau totdeauna direct responsabili.

Geneza extinderii pactului turco-fanariot în Principate a fost organic asociată de instituţia dragomanatului. S-a constituit în exemplul unui anume model politic care putea fi extins pentru acoperirea nevoilor otomane. Existenţa tradiţiei istorice a legăturilor româno-greceşti, acel "Bizanţ după Bizanţ" care includea şi Ţările Române, a stimulat ideea "guvernării prin greci", care "ştiau rândul turcilor şi erau harnici la slujbe"[33]. Domnia celor două Principate putea recompensa serviciile dragomanilor în slujba Porţii, era o demnitate râvnită şi mai accesibilă, când Poarta îşi făcuse un obicei din numirea domnilor, încălcând dreptul "ţării" de a-i alege[34].

În Principatele Române, pentru etapa istorică inaugurată de a doua jumătate a secolului al XVII-lea, fanariotismul s-a inoculat pe filiera relaţiilor româno-otomane. Fenomen conex şi simultan "tragicei imigraţii"[35], problema domniei fanariote a completat "acapararea grecească" în interesul Porţii şi sub comanda acesteia. Antecedentele sale, care nu fac obiectul studiului nostru, au instrumentat componenta politică fanariotă în intenţiile şi acţiunile Porţii de întărire a dominaţiei sale în Principate. Trebuie să avem în vedere complexitatea fenomenului fanariot şi diversitatea atitudinilor autohtone, de natură a îngreuna disecarea sa analitică. Fanariotismul, la începutul secolului al XVIII-lea, s-a compus dintr-un *summum* de conduite, cea politică prevalentă de la un anumit moment, interferând obiectivele de dominaţie ale Porţii şi "jocurile politice" constantinopolitane, în care erau angrenate dragomanatul şi aristocraţia levantină.

Într-o epocă în care "legătura dintre Poartă şi Principate se făcea aproape numai prin aceşti auxiliari greci"[36], fanariotismul a deservit o cauză otomană, un serviciu interesat, amorsat de existenţa legăturilor cu elita autohtonă, cu domnia şi de ponderea elementului grec în Principate[37]. Mihai Racoviţă, domnul Moldovei, a cultivat relaţii constantinopolitane, cu toate că fusese ales ca domn "de ţară". Lui Antioh Cantemir, după moartea lui Lupu Bogdan, principalul său sfătuitor, "i s-au schimbat lucrurile şi s-au micşorat chiverniseala, cu multe amestecături" datorită influenţei boierilor greci Panaiotaki Morona şi Ilie Cantacuzino[38]. Constantin Brâncoveanu şi-a măritat patru fete cu fanarioţi.

Pentru a descifra mai exact obiectivele studiului nostru, socotim potrivit locul unei necesare distincţii. Tratarea fenomenului fanariot în istoriografia noastră a suferit, credem, de meteahna abordărilor globale şi a lipsei de metodă. Planurile s-au suprapus în derularea analizei şi s-a plecat mai mereu de la obiectivul descalificării sau reabilitării fanariotismului. Polemica, tot mai cumpătată pe măsura aprofundării cercetării, a lăsat lor unor concluzii general acceptate, de natură a fixa cadrul epocii în discuţie. Ne vom permite o rezumată trecere în revistă a acestor aspecte, nu doar în virtutea rutinei metodologice, ci drept punct de plecare pentru dezvoltarea propriilor consideraţii.

În general, domnia fanariotă şi-a consacrat în istoriografie statutul de expresie a dominaţiei otomane, soluţie de forţă care, în progresia unor antecedente privind alterarea statutului domniei şi "hainirea" repetată a domnilor, a operat în Principate schimbări majore, materializate prin instituirea regimului fanariot. Opţiunea Porţii, activată în 1711 în Moldova şi 1716 în Ţara Românească, în persoana aceluiaşi domn, Nicolae Mavrocordat, comportă o dublă semnificaţie. Pe de o parte, situaţia complexă şi periculoasă în plan extern obliga Imperiul Otoman la redimensionarea politicii sale în Principate, "măsură de elementară prudenţă", menită ca pe viitor "să atenueze şocul impactului cu cele două imperii vecine care-şi disputau moştenirea" Imperiului Otoman[39]. Pe de altă parte, iniţiativa otomană nu s-a rezumat la simpla schimbare a domnilor, decizie precipitată, conjuncturală, de ridicare la domnie a unui loial din Fanar, în locul "hainiţilor" pământeni.

Funcţia externă a statului era anihilată şi se instituia un control cvasiabsolut asupra domniei. Titularul ei, înalt funcţionar al Porţii, fost dragoman, era mandatat să promoveze acele măsuri menite să anihileze structu-

rile de rezistenţă ale ţării şi să confere eficienţă sistemului de exploatare a "chelerului" Porţii. Devenite truisme pentru scrisul istoric, aceste aspecte sunt semnificate precis. Introducerea domniei fanariote, cu antecedentele sale "protofanariote" şi promovarea unor măsuri ataşate susţinerii intereselor otomane – politica antiboierească şi reforma fiscală – compun tranziţia la regimul fanariot. Această tranziţie, plasată sub semnul unei evidente continuităţi – politica fiscală intrase şi în preocupările unor domni precum Antioh Cantemir şi Constantin Brâncoveanu – urmărea instrumentarea unei noi "ordini" în Principate, conformă integral intereselor Porţii. Regimul, transpus în realitate treptat, pe etape, substanţiat de politica primilor fanarioţi, ţintea dominaţia politică şi exploatarea economică "raţională", intermediată de domnia fanariotă, ataşată indirect, prin resorturile sale, sistemului politic şi administrativ otoman[40]. Când spunem exploatare "raţională" trimiterea nu are în vedere moderaţia pretenţiilor, ci controlul riguros al resurselor, evidenţa şi protecţia contribuabililor. Evaluarea posibilităţilor de plată ale ţărilor, transferul de autoritate şi "bogăţie" dinspre boierime spre domn şi implicit spre Constantinopol intra în obligaţiile de "administrator" ale domnului fanariot.

Istoriografia a recunoscut în instaurarea domniei fanariote un act de voinţă al Porţii. Opţiunile discursului istoric s-au situat distinct în evaluarea evenimentului adus în discuţie. Fără a emite pretenţia unei analize istoriografice, ne rezumăm la constatarea că "acapararea grecească", produs fie al "tragicei imigraţii" sau al instalării "păturii superpuse"[41] fanariote în Principate, a fost corelată interpretativ "guvernării prin greci". De la A.D. Xenopol[42] la Andrei Pippidi[43], tranziţia la regimul fanariot a fost pusă în legătură cu accentuarea treptată a dominaţiei Porţii, numirea domnilor de către sultan şi criza structurală din Principate. Aceasta din urmă şi-a găsit exprimarea în competiţia dintre domn şi boieri, desfăşurată şi pe filiera constantinopolitană, venalitate, instabilitate demografică etc. Domnia fanariotă s-ar înscrie în prelungirea unui proces cu rădăcini mai vechi în Principate, pe fundalul unei stări de spirit ce se instaurează treptat, la care contribuie deopotrivă românii şi grecii[44]. Alterarea statutului ţării este secondată şi de criza morală a societăţii, a elitei. Fanariotizarea elitei laice şi eclesiastice, a moravurilor, predilecţia pentru limba şi cultura greacă, încadrarea în tempourile şi habitudinile vieţii orientale corespund natural crizei sistemului politic, precipitat de accentuarea stăpânirii otomane.

Alți autori, începând cu Nicolae Iorga[45], au preferat construcții interpretative nuanțat diferite, care accentuează continuitatea tradiției politice și în secolul fanariot. Domnia își păstra profilul românesc, voievodal, autonomia era conservată, chiar ştirbită fiind în forme, iar boierimea practica o rezistență acerbă, limitând reformismul fanariot și ponderea factorului grec. Însuşi suzeranul otoman nu-şi putea susține politica, măcinat de criza internă, iar domnia căuta colaborarea boierilor, cointeresați pentru realizarea reformelor, şi se arăta preocupată pentru "împământenirea" regimului[46]. Este contestat interreginul politic, iar criza profundă motivată de inconserventa, aviditatea şi viciile suzeranului otoman. O valoare aparte se atribuie sintezei culturale româno-greceşti[47], fază preliminară a procesului de laicizare și instituționalizare a culturii, a corelării sale la marile curente occidentale.

Acest periplu istoriografic ne îngăduie câteva constatări utile pentru construcția discursului nostru. El deschide seria unor interogații pe care le socotim legitime. Dacă poate fi acceptată ideea absenței clivajului istoric produs de instaurarea domniei fanariote – etapă intermediară, întradevăr importantă, dar având semnificații secvențiale, în evoluția unui proces mai amplu privind degradarea situației interne a Principatelor și adâncirea dominației otomane – cum poate fi evaluat raportul intern/extern privind alterarea autonomiei şi progresele stăpânirii turceşti? Ce loc poate fi rezervat în acest proces instituirii "domniei prin greci"? Ar putea fi delimitat, măcar din perspectivă politică, rolul factorului fanariot în structurarea unei noi politici otomane în Principate?

Încercări de a defini mai exact fazele instituirii regimului fanariot au existat, cu toate că o preocupare sistematică nu poate fi identificată precis. Între delimitările operate de istorici, unele merită atenție specială. Victor Papacostea diseca, între curentele politice din Principate la sfârşitul secolului al XVII-lea, dominate de "politica de echilibru"[48] și "vasalitatea înarmată"[49], pe cel numit al "păcii turceşti"[50], care considera prematură şi periculoasă politica antiotomană fățişă, căci, reproducea Dimitrie Cantemir cuvintele tatălui său, "nu este de laudă când începe cineva un lucru foarte bun la vreme nepotrivită și fără folos"[51]. Fază intermediară a tranziției către regimul fanariot, "pacea turcească", desprinsă din realitatea numirii domnilor şi a politicii inconsecvente a Austriei, Poloniei şi Rusiei, semnifica pentru Poartă un *pact de fidelitate* cu factorul autohton, pervertit în sens otoman în scopul stabilității dominației sale, dar condiționat de

elita românească de respectarea autonomiei şi a fiinţei de stat. Acestei abordări i se asociază complementar "protofanariotismul", enunţat de Florin Constantiniu şi Andrei Pippidi şi localizat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Acesta a prefigurat regimul fanariot cu sincope decurgând din ponderea rezistenţei interne, pe care încă o conservau Principatele. Exprimată de domniile lui Şerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu şi Dimitrie Cantemir şi cuprinsă în formula "turcilor să le dai cu o mână daruri şi cu cealaltă să le arăţi sabia", etapa politicii de echilibru a îndepărtat perspectiva instrumentării obiectivelor otomane.

Pentru a cuprinde contextual etapa istorică premergătoare introducerii regimului fanariot, ne vom rezuma la câteva precizări având caracter de generalitate. Adecvarea politicii otomane în statele româneşti cu ponderea factorului fanariot, component al sistemului politic şi administrativ otoman, amestecat la multiple niveluri în derularea relaţiilor româno-otomane şi evoluţiile fluctuante în "chestiunea orientală" fac inteligibilă politica Porţii şi o supun rigorilor continuităţii. Confruntat cu fluctuaţiile controlului său în Principate, cenzurat periodic de "hainirea" domnilor – este suficient să amintim pe Ştefan Petriceicu, Mihnea al III-lea, Şerban Cantacuzino, Dimitrie Cantemir şi Constantin Brâncoveanu – Divanul otoman, care poseda "prerogativa" numirii domnilor, căuta să-şi subordoneze politica delimitării unui *pact de fidelitate*, menit să-i conserve controlul şi dominaţia la nordul Dunării şi să estompeze loviturile marilor săi competitori, Austria şi Polonia[52].

Preferinţa pentru domni greci nu era una întâmplătoare, de vreme ce Poarta, încă de la 1673, "socotea că este mai chibzuit ca, pe viitor, să nu mai numească niciodată domn pe un moldovean, ci pe un grec, care să-şi aibă casa şi neamurile la Ţarigrad şi pe lângă asta să fie om paşnic şi neştiutor în ale războiului"[53]. Argumentele lui Dimitrie Cantemir au mai degrabă o valoare simbolică, ele fiind parţial aplicate şi în cazul domnilor "de ţară", cărora li se reţineau beizadelele la Constantinopol. Transpuse în mentalitatea epocii, proprie unui "os domnesc", ele exprimă faptul că domnul, român sau grec, tot domn rămânea, "din mila lui Dumnezeu", dator să-şi apere ţara, şi nu putea fi decât constrâns, într-o formă sau alta, la supunere faţă de suzeran. Or, Poarta nu se mai mulţumea cu politica de constrângeri, alternată de defecţiuni periodice. Suzeranul otoman asimilase o anume experienţă istorică în relaţiile cu Ţările Române, care impunea reevaluarea intenţiilor şi acţiunilor sale. Pentru Imperiul Otoman existenţa

stăpânirii sale depindea de încadrarea Principatelor în sistemul otoman, în osatura de rezistență a structurilor sale, pentru care autonomia consemna o valoare formală.

Privind din acest unghi etapa finală a "domniilor de țară", se limpezește echivocul politicii otomane, cenzurată de reveniri și ezitări permanente. Pe de o parte, rezistența internă, lupta pentru autonomie, încadrarea prudentă în planurile puterilor creștine din zonă au temperat veleitățile otomane, hrănind circumspecția sultanului cu imaginea unor țări cu potențial militar, gata oricând de reacțiune. Nu trebuie uitată acțiunea filierei fanariote care a mijlocit dialogul politic cotidian al domnilor cu autoritățile otomane[54]. Un păienjeniș de relații, sprijinit pe interese și bani, amorsat de tradiția legăturilor cu lumea grecească, cu Patriarhia și aristocrația levantină, de prezența boierilor greci în preajma domnilor, în funcții importante, de obiceiul legăturilor matrimoniale au servit coruperii funcționarilor otomani, slăbind voința Porții pentru schimbări radicale și imprevizibile. Fluența acceptabilă a exploatării în bani și produse, competiția acerbă pentru domnie, venalitate și "pâra", existența "coterilor" boierești, reiterarea legământului de fidelitate la fiecare ridicare pe tron, întreg eșafodajul politic al epocii au privat Poarta de condițiile asumării unei decizii majore.

Pe de altă parte, alternativa privind încadrarea Principatelor în sistemul otoman, conectarea lor la structura politică și administrativă a imperiului, prin operarea unei *schimbări de regim*, presupunea încă serioase inconveniente. Suntem într-o perioadă când încadrarea fanariotă în sistemul politic și administrativ otoman, ne referim aici la dragomanat și alte funcții publice conexe, își experimenta funcționarea – nu trebuie uitat episodul controversat al păcii de la Carlowitz (1699)[55] – și Poarta era încă departe de o justă evaluare. Demersul inițiatic în cazul fanariot, "politica și administrarea prin greci", circumscrisă instituțional, trebuia probat pentru a fi socotit viabil. Extinderea sa în Principate, întrevăzută ca soluție, era încă privită cu anumite rezerve. De altfel, domniile zise "protofanariote" anticipează, dar nu se supun integral rigorilor regimului fanariot. Domni precum Dumitrașcu Cantacuzino, Antonie Ruset sau Gheorghe Duca, greci constantinopolitani, au prefigurat politica fanariotă[56] – fidelitate fără fisuri, politică antiboierească, reformă fiscală și control domnesc în toate sectoarele vieții publice – dar nu aveau în biografia lor exercițiul serviciului public otoman, în cadrele căruia funcționa pactul turco-fanariot, un pact instituțional și, în subsidiar, personal.

Scurta trecere în revistă a tendinţelor epocii precedentă instituirii regimului fanariot ne oferă prilejul unor prime concluzii. Această perioadă a istoriei noastre, revendicată de unii istorici epocii moderne, fertilă sub aspect cultural, a produs o "veritabilă sinteză culturală românească", cu semnificaţii integrale pentru spaţiul românesc. Ea a întrunit şi atributele unei renaşteri politice, apogeul unui sistem politico-diplomatic ţintind independenţa. Politica de echilibru promovată de Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu, pe care "doi domni – printre cei mai mari pe care i-a avut Ţara Românească – se străduiră s-o clădească cu atâta migală şi înţelepciune vreme de aproape 40 de ani", s-a transpus în termeni unei moşteniri politice exemplare[57].

În schimb Poarta, confruntată cu rezistenţa românească şi obligată să consimtă la prelungirea autonomiei statelor vasale, mereu motivate să-şi apere fiinţa de stat cu armele diplomaţiei sau ale războiului, a utilizat soluţii intermediare de întărire a dominaţiei sale: "pacea turcească", "protofanariotismul" sau compromisul politic. Şi cum condiţiile au împiedicat schimbarea de regim, unica integral viabilă pentru interesele Porţii, epoca în discuţie a cumulat *premisele* instituirii regimului fanariot, pregătind terenul unei măsuri radicale, anticipată de multe din tendinţele epocii, amintite anterior.

Între acestea s-au dimensionat decisiv – aspecte cărora le vom urmări în continuare evoluţia produsă de instaurarea regimului fanariot – uzurparea atributelor autonomiei, exprimată de practica numirii domnilor şi inocularea filierei fanariote constantinopolitane în derularea relaţiilor româno-otomane, care a scos la "mezat" tronurile şi a "corupt" politica românească. Infiltrarea grecească în Principate, dincolo de ipostazele penetrării şi realitatea istorică a "împământenirilor"[58], a colizionat structurile de rezistenţă interne. Presiunea economică, mereu sufocantă pentru reforma internă, sursă de instabilitate şi arbitrar, era înoită de pretenţiile nestăvilite ale Porţii.

Obiceiul numirii domnilor fusese practicat de sultan în cursul veacului al XVII-lea, cu antecedente şi în secolul al XVI-lea. Fluctuaţia raportului de forţe regional, reiterarea periodică a rezistenţei statelor româneşti, nicicodată împăcate cu dominaţia turcească, au permis revigorări ale autonomiei în timpul unor domni cu ştiinţa diplomaţiei şi care au beneficiat de suportul consistent al boierimii. Nu întâmplător, în capitulaţiile "fabricate" de boierii munteni şi moldoveni cu prilejul negocierilor de la Focşani

(1772), epoca de referință privind respectarea autonomiei era cea a domniilor lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, a sultanatului lui Murat al IV-lea[59]. Începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, problema desemnării domnilor devenea "cheia de boltă" a disputelor cu suzeranul, aşa cum avea să rămână, de altfel, şi în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. În timp ce Poarta manifesta tendința uzurpării acestei prerogative, pe cale să devină o regulă, boierimea pământeană se străduia neobosit să facă recunoscute "drepturile țării"[60]. Pe măsură ce reacția boierimii, din lipsă de alte mijloace, lua forme petiționare, chestiunea desemnării domnilor se transpunea în termenii unei probleme "externe", între "țară" şi Poartă. Raportarea polemică, mereu reînnoită în cuprinsul secolului al XVIII-lea, derulată şi în componenta sa juridică, înregistra serioase modificări pe măsura consolidării regimului fanariot.

Pe de o parte, Poarta căuta să-şi afirme "drepturile" de *suveran*, alternând inițial politica de constrângeri – beizadelele erau reținute la Constantinopol şi supravegherea domnilor, prin intermediul paşalelor dunărene şi a "infiltrației" greceşti se accentua progresiv – cu desemnarea discreționară a unor "domni străini de țară", facilitată de fragmentarea în "coterii" a boierimii, mereu în căutare de slujbe.

După instaurarea regimului fanariot, politica Porții se "rafinează", multiplicându-şi manifestările. Demersurile inițiate se situau în prelungirea *schimbării de regim* şi a *dizlocării funcției externe a statelor româneşti*, menite să încadreze Principatele în sistemul otoman, situație ce a permis "afirmarea", în noi formulări, a "drepturilor de suveranitate" asupra "provinciilor" româneşti, pe terenul predilect al instituției domneşti[61]. Domnul era asimilat unui înalt funcționar otoman, paşă cu două tuiuri şi raportat administrativ, într-un soi de *cursus honorum*, funcțiilor de mare dragoman şi dragoman al Marinei. Sistemul căuta să se consacre, mai toți domnii fanarioți având un asemenea traseu al carierei în serviciul otoman. Excepțiile, abaterea de la regulă nu pot surprinde prea mult, cunoscut fiind obiceiul Porții de a încălca propriile "reglementări", atunci când "cerințe" particulare, banii şi puterea, solicitau un asemenea lucru[62].

Înmulțirea actelor cu caracter intern, hatihumaiummuri, seneduri şi firmane, avea să construiască dimensiunea "internă" a relațiilor cu Principatele, iar cuprinsul acestora reflecta limpede maniera în care domnia fanariotă se încadra, fără distincții majore, sistemului guvernării creştinilor prin greci, practicat de Poartă şi extins, odată cu introducerea regimului fanariot, şi în Principate.

În aceeaşi ordine de idei, suzeranul otoman aloca un conţinut vădit formal "alegerii de ţară" a domnilor, tolerată uneori în epoca fanariotă, atunci când concorda intereselor sale, utilă mai ales din perspectiva adeziunii factorului intern la regim, pe care-l reprezentau toţi candidaţii la domnie. În acest context, "doctrina alegerii" se desemnifica vizibil în practică prin evoluţia manifestărilor sale de la transcederea voinţei otomane – cazurile Şerban Cantacuzino, Constantin Cantemir sau Constantin Brâncoveanu – la exprimarea "glasului ţării" în favoarea unor domni ca Grigore al II-lea Ghica, Matei Ghica, Constantin Mavrocordat sau Constantin Racoviţă[63]. Ultimele cazuri se situează mai degrabă între tendinţele de "împământenire" a regimului fanariot, care nu afectau substanţial asocierea sa sistemului otoman.

Precizărilor formulate până acum le-am mai putea adăuga statutul extern al domniei, redusă la starea de informator şi agent diplomatic al Porţii, componentă a politicii externe otomane[64]. În plus, domnia era obligată să urmărească strict derularea corespunzătoare a tranzitării Principatelor de misiunile diplomatice străine în drum spre Constantinopol sau Hanatul Crimeei, precum şi a celor otomane, în strânsă legătură cu dragomanatul şi prin intermediul capuchehaialelor[65].

Între alte consecinţe ale schimbării de regim vizând statutul domniei, nu trebuie uitate cele de natură economică, decurgând din postura de "administrator" a domnului[66]. Acesta răspundea direct de satisfacerea pretenţiilor otomane în bani şi produse, în afara celor "legale", care erau obligaţia "ţării" şi erau îndeplinite după rigorile unui anumit ceremonial. În activitatea sa de "administrator" al chelerului Porţii – formula apare "obsedant" în documentele "interne", în firmane – domnul se supunea supravegherii funcţionarilor otomani de la Iaşi şi Bucureşti şi, de asemenea, paşalelor dunărene, aspect aproape inexistent şi facil escamotat de domniile perioadei anterioare[67].

Această subminare majoră a funcţiilor domniei, aspect esenţial al schimbării de regim, nu a putut afecta similar, în timp, statutul politico-juridic de autonomie al Principatelor. Devenite *obiect* în relaţiile internaţionale, Principatele au intrat în "jocul" de interese şi compensaţii reciproce al Marilor Puteri rivale în "chestiunea orientală", Austria, Rusia şi Turcia. S-au multiplicat instanţele cărora s-au adresat românii pentru a-şi apăra autonomia şi fiinţa de stat. Principatele au conservat imaginea unei statalităţi distincte, întemeiată pe tradiţia istorică şi care n-au căzut nici-

odată sub administraţia directă a Porţii. Apărându-şi "drepturile", însuşi Imperiul Otoman a invocat autonomia acestora, pentru a motiva refuzul cesiunilor teritoriale: "Leşii încă cere tare Ţara Moldovei" – spunea Ion Neculce cu prilejul negocierii păcii de la Carlowitz – "dar turcii au răspunsu pentru Ţara Moldovei că este volnică, că turcilor îi închinată, nu-i luată cu sabia"[68].

În toată această perioadă, boierimea nu a scăpat nici un prilej pentru a susţine cauza autonomiei, ilustrând uzurpările operate de suzeranul otoman[69]. S-a străduit să ilustreze dimensiunea externă a vasalităţii, pusă în valoare de "vechile drepturi şi libertăţi". Însăşi domnia a căutat să asimileze tradiţia voievodală românească, să se integreze "dinastic", pentru a beneficia în cât mai mare măsură de prerogativele funcţiei, ceea ce s-a răsfrânt pozitiv pentru conservarea instituţiei în formele sale tradiţionale[70].

Prezenţa factorului fanariot, în "afacerile" legate de desemnarea domnilor şi relaţiile acestora cu Poarta, este mai veche şi capătă consistenţă progresiv în secolul al XVII-lea. Capuchehaialele domnilor, reprezentanţi ai acestora la Constantinopol au dezvoltat de timpuriu un sistem de relaţii cu toţi cei care, în capitala otomană, puteau contribui la consolidarea poziţiei stăpânului lor, contracararea adversarilor şi anihilarea primejdiilor care planau cotidian asupra domniei şi soartei lui[71]. Între aceştia, familiile aristocraţiei fanariote au atras mereu atenţia datorită influenţei pe care o aveau şi angajării în operaţiunile de creditare a domnilor din Principate, cu diverse prilejuri, la numire, pentru confirmarea domniei sau când Poarta solicita contribuţii "excepţionale"[72]. Aceste relaţii nu au avut un caracter organizat şi nu se supuneau vreunei reglementări. Prezenţa tot mai consistentă a grecilor în Principate, numiţi în dregătorii sau angajaţi în comerţul levantin, competiţia permanentă pentru slujbe şi favoruri domneşti, sprijinul pe care-l căutau la Constantinopol şi "coterile" boiereşti, ponderea clerului grec în funcţii ecleziastice şi mănăstirile închinate, relaţiile privilegiate cu Patriarhia, practica "stagiului" la Constantinopol, înainte şi după domnie, exilul în insulele egeene, încadrarea tot mai pronunţată a Principatelor în comerţul levantin, practica legăturilor matrimoniale mixte, toate au creat o veritabilă reţea de relaţii care influenţa profund viaţa politică internă şi facilita suzeranului cunoaşterea mai exactă a situaţiei generale din Principate. Un mod de viaţă şi de "a face politică" tipic fanariot s-a strecurat pe nesimţite în Principate şi a diluat dramatic vechea

solidaritate între domn şi boieri pentru apărarea "drepturilor ţării". Tocmai această epocă oferă un tablou cu lumini şi umbre în care prestigiul unor domni, patronajul cultural al ortodoxiei răsăritene, activitatea culturală remarcabilă, râvna neobosită pentru sprijin extern care să izbăvească ţările de stăpânirea sultanului au alternat cu episoade detestabile, trădări, "pâri" şi jocuri de culise, extorcări fiscale nemăsurate şi "alianţe împotriva firii" între români şi fanarioţii cei mai corupţi[73].

Această tristă discrepanţă a fost alimentată de creşterea rolului factorului fanariot şi competiţia pentru putere între domni şi boieri care au pervertit viaţa politică, tot mai *dependentă* de filiera constantinopolitană. S-a creat în acest fel Divanului otoman posibilitatea intervenţiei permanente în practica politică şi administrativă curentă. Această dependenţă nu a fost o creaţie a Porţii în sine, nu s-a impus printr-un sistem promovat de sultan, ci un produs al vieţii, s-a născut din natura multiplă şi în permanentă progresie a relaţiilor româneşti cu Orientul musulman şi al creştinătăţii ortodoxe, mediate tot mai pregnant de factorul fanariot din Principate şi din capitala Imperiului.

Pe măsură ce aristocraţia din Fanar s-a angajat în serviciile publice otomane şi importanţa dragomanatului a crescut, rolul filierei constantinopolitane s-a accentuat vizibil, acum şi ca parte a administraţiei otomane. Aşa cum precizam anterior, "administrarea prin greci" a diverselor treburi publice şi instituţia dragomanatului, părţi ale sistemului politic şi administrativ otoman, s-au constituit în model de conducere pentru creştinii din Imperiul Otoman acolo unde nu exista administraţie otomană directă – regimul paşalâcului – în cartierul fanariot din Constantinopol şi în treburile Bisericii ortodoxe din cuprinsul Imperiului. Extinderea acestui sistem, întemeiat pe un *pact de fidelitate*, putea fi operată şi în Principate, unde administraţia directă era imposibilă, stabilitatea dominaţiei mereu ameninţată şi premisele implantării sale favorabile în condiţiile create la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea.

Interesele economice otomane solicitau, o dată în plus, schimbarea de regim, de vreme ce nevoile mereu crescute ale Imperiului nu aveau corespondent în controlul pe care-l putea exercita asupra resurselor ţării. Documentele vremii relevă adâncirea monopolului economic şi presiunea permanentă la care erau supuşi domnii pentru a face faţă exigenţelor Porţii[74]. Aspectul cantitativ ilustrează evoluţia dramatică şi lipsa de scrupule a Porţii, interferenţa evidentă între adâncirea dominaţiei otomane şi am-

ploarea vexaţiunilor economice. "Scandalurile financiare" periodice[75], ajunse la cunoştinţa sultanului (pâra era mereu prezentă) şi îngrijorarea stârnită de criza demografică şi fiscală cu tendinţe de agravare motivau Poarta în sensul unor iniţiative corelate intereselor sale. Ori, singura în măsură să se conformeze posturii de "agent fiscal" şi economic al Imperiului Otoman era domnia, capabilă să introducă acele reforme vizând stabilitatea demografică şi protecţia "raialei", care susţinea întreg sistemul fiscal.

Şi în trecut domnii s-au arătat receptivi la pretenţiile Porţii, conformându-se mai de fiecare dată cererilor repetate în bani şi produse care nu se încadrau în "obicei", plătind sume mari pentru menţinerea la domnie. În schimb, evaluarea capacităţii de plată a Principatelor scăpa Divanului otoman şi lăsa loc subterfugiilor domneşti şi "contabilităţilor duble". Acestea ofereau domniei resurse importante, cheltuite în scopuri militare, pentru misiuni diplomatice în Austria, Polonia sau chiar Rusia, într-un cuvânt o autonomie financiară care priva Poarta de anumite sume şi permitea domniei consolidarea internă şi politici subterane orientate împotriva suzeranului.

Comandamente economice şi politice în această privinţă impuneau Porţii instituirea unui control riguros asupra finanţelor ţării, cunoaşterea capacităţii economice a acesteia, obiectiv pe care *noul regim* îl putea deservi mult mai bine. Fidelitatea politică şi dependenţa accentuată de suzeran şi cercurile financiare constantinopolitane erau tot atâtea motive pentru ca domnia fanariotă să se conformeze obiectivelor otomane şi să introducă "ordinea" în sistemul fiscal din Principate.

Aşa cum am văzut parcurgerea premiselor circumstanţiate epocii antecedente celei fanariote transcede ocurenţele unei evoluţii sinuase în relaţiile româno-otomane, aşa cum uneori a consacrat-o istoriografia şi, am putea spune, şi în domeniul raportului intern/extern privind accentuarea dominaţiei otomane. Criza internă, una economică localizată în zona rurală, demografică şi fiscală, dar şi socială, la care se adaugă cea politică, disputa neîncetată dintre domnie şi boierime pentru întâietate au afectat structurile de rezistenţă ale ţării şi au diluat solidaritatea interioară a elitei româneşti, au făcut-o mai vulnerabilă la "asalturile" suzeranului otoman. Factorul fanariot, prezenţă ce conferă o anume amprentă epocii, a pendulat la nivel intern între "împământenire" şi menţinerea "înstrăinării", funcţie şi de dispunerea în raport cu centrul de greutate al Imperiului, Con-

stantinopolul. Climatul specific creat, starea de spirit, mentalul şi moravurile tot mai afine tiparelor orientale, întreaga componentă internă au favorizat, în condiţii de criză, acumularea premiselor trecerii la un nou regim.

Decisiv rămâne însă factorul extern, otoman care a plănuit şi organizat, mai mult sau mai puţin coerent, *schimbarea de regim* în Principate, singura care corespundea integral intereselor sale, în absenţa perspectivelor unei administraţii directe. S-au pliat obiectivelor sale tendinţele aristocraţiei fanariote inaugurate, ca dragomani, de Panaiotaki Nicossios şi Alexandru Mavrocordat, care, în contextul unui *pact de fidelitate*, şi-au făcut loc în sistemul administrativ şi politic otoman, în politică externă şi administrarea supuşilor creştini. Extinderea pactului turco-fanariot în Principate a dat consistenţă noului regim, a legat statele româneşti, progresiv, pe etape, de sistemul otoman, le-a încadrat în structurile de rezistenţă ale Imperiului. Dincolo de arbitrariu politic şi vexaţiunile economice, caracteristici mai vechi ale politicii sultanale, cu resorturi în însăşi structura Imperiului şi care s-au extins, funcţie de posibilităţi, pe întreaga perioadă a dominaţiei otomane, regimul fanariot a instrumentat un control riguros asupra societăţii şi statului, operat prin intermediarul fanariot. Ataşarea Principatelor la sistemul otoman, nici într-un caz într-o poziţie periferică[76], s-a realizat prin "programul de guvernare" fanariot, program autocratic, reformist şi subsumat integral noii atitudini a Porţii care viza controlul riguros, dislocarea structurilor de rezistenţă ale ţării şi confiscarea atributelor autonomiei. *Relaţia cu Principatele urma să capete un caracter "intern", iar regimul fanariot să conecteze statele româneşti sistemului otoman.*

Note

1. Pentru Andrei Pippidi fanarioţii sunt mai degrabă expresia unei stări de spirit, decât o castă organizată. Consacrată prin numirea de domni greci, pravila bizantină şi cultura greacă, noua stare de spirit a favorizat constituirea unei noi pături de funcţionari, ciocoii, "o clasă mijlocie pentru succesiunea la putere". Vezi Andrei Pippidi, *Phanar, Phanariote, Phanariotisme*, în *Hommes et idées du sud-est européen à l'aube de l'âge moderne*, Paris, Bucureşti, 1980, p. 338-357 sau idem, *Aux confines de la Republique des Lettres. La Valachie des antiquaires au début du XVIIIe siècle*, în *op.cit.*, p. 207-228.
2. Idem, *Phanar, Phanariote, Phanariotisme*, în *op.cit.*, p. 343.

3. *Ibidem*. Pentru Nicolae Bălcescu "înălţarea fanarioţilor a avut cu totul caracterul înălţării orăşeniei în Apusul Europei"; Nicolae Bălcescu, *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, în *Opere*, II, ediţie critică de G. Zane şi Elena G. Zane, Bucureşti, 1982, p. 115.
4. Termenul a fost definit conceptual şi analizat în ipostazele sale de Val. Al. Georgescu. Autorul surprinde căile pătrunderii elementelui grec, subliniind rolul receptării bizantine la nivel instituţional şi juridic. Simultan s-a realizat un sincretism cultural, în care valorile autohtone n-au fost pe deplin înlăturate, ci adaptate şi supuse celor fanariote. Val. Al. Georgescu, *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1982.
5. Andrei Pippidi, *Phanar, Phanariote, Phanariotisme*, în *op.cit.*, p. 347-349.
6. L. Cahun, *Introduction à l'histoire de l'Asie: Turcs et Mongols*, Paris, 1896, p. IV.
7. Din întinsa bibliografie rezervată acestui subiect amintim câteva din lucrările intens utilizate de istoricii români: Albert Sorel, *La question d'Orient au XVIIIe siécle*, Deuxieme edition, Paris, 1889; J.Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1839; T.G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turque (1281-1913)*, Paris, 1914; Emile Bourgeois, *Manuel historique de politique etrangere*, I, Paris, 1925; J. Ancel, *Manuel historique de la question d'Orient*, Paris, 1931; J.B. Duroselle, *L'idée de l'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965; Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, I, Cambridge University Press, 1976.
8. Andrei Oţetea, *Contribuţie la chestiunea orientală*, în *Scrieri istorice alese*, prefaţă de David Prodan, ediţie critică şi studiu introductiv de Florin Constantiniu şi Şerban Papacostea, Cluj, 1980, p. 94.
9. *Histoire générale des civilisations*, publiée sous la direction de Maurice Crouzet, vol. IV, *Les XVIe et XVIIe siècles*, par Roland Mousnier, Paris, 1961.
10. O lucidă expunere a cauzelor decăderii Imperiului – spiritul conservator al *wakfurilor*, fiscalitatea excesivă, decrepitudinea armatei, slăbirea autorităţii centrale, venalitatea şi corupţia – aparţine unui contemporan, François Savory, conte de Brèves, *Relation des voyages, tant en Grèce, Terre Saincte et Aeypte, qu'aux royaumes de Tunis et Alger*, Paris, 1628; *apud.* J. Ebersolt, *Constantinopole byzantine et les voyageurs du Levant*, Paris, 1918. Dintre lucrările mai noi se disting Bernard Lewis, *Some reflections on the decline of the Otoman Empire*, în "Studia islamica", nr. 9, 1958, p. 119-127; J. Saunders, *The problem of islamic decadance*, în "Cahiers d'histoire mondiale", 1963, p. 701-720.
11. Demne de reţinut sunt constatările lui Andrei Oţetea: "Anarhia crescândă e mărturia prăbuşirii autorităţii centrale: provincii limitrofe revoltate sau suspecte, provincii centrale bântuite de tâlhari..., interesul general sacrificat celui particular, guvernul instabil şi discreditat prin dependenţa sa de harem, ienicerii decăzuţi, spahii subminaţi de lux şi de înstrăinarea feudelor militare, pe scurt, toate organele guvernului erau corupte, iar vechiul spirit de cucerire cu desăvârşire stins"; vezi Andrei Oţetea, *Contribuţie la chestiunea orientală*, în *op.cit.*, p. 93.
12. Deschiderea către cercetarea vieţii culturale, a mediului intelectual oriental, s-a produs cu dificultate în istoriografia sud-est europeană, contracarată deseori de tendinţele particulariste ale şcolilor istorice în secolul al XIX-lea. Culpabilitatea otomană

şi fanariotă privind decalajul dezvoltării culturale între Orient şi Occident, precum şi întârzierea constituirii culturilor naţionale au îndepărtat scrisul istoric de acest subiect, conferindu-i mai mereu semnificaţii strict negative. Câteva din lucrările lui Nicolae Iorga, care-şi păstrează şi astăzi aproape neatinsă autoritatea ştiinţifică, încearcă să imprime atitudini mai obiective, sensibile la nuanţe; Nicolae Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestell*, I-IV, Gotha, 1908-1913; *Histoire des états balkaniques jusqu'a 1924*, Paris, 1925; *Byzance après Byzance*, Bucarest, 1934. Mai pot fi amintite câteva contribuţii ale cercetătorilor occidentali, mai puţin sensibili la controversele proprii lumii balcanice: *The Balkans in Transition*, ed.by Charles and Barbara Jelavich, Berkeley and Los Angeles, 1963; Ph. Sherrard, *The Greek East and the Latin West*, Oxford, 1966.

13. Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc*, Cluj, 1979, p. 225-327.
14. Iacovaky Rizo Néroulos, *Cours de littérature greque moderne*, Genève, f.a., p. 81-82.
15. Gregoire Cassimatis, *Esquisse d'une sociologie du phanariotisme*, în *Symposium. L'epoque phanariote*, Thessalonik, 1974, p. 160.
16. Nicolae Iorga, *Roumains et Grecs au cours du siècles*, Bucureşti, 1921, p. 34.
17. Constantin Cantacuzino, *Istoriia Ţării Româneşti*, în *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I, Bucureşti, 1961, p. 52-53.
18. Virgil Cândea, *op.cit.*, p. 270-272.
19. Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, *Reformatorii*, Bucureşti, 1938, p. 20.
20. A.J. Toynbee, *Studiu asupra istoriei*, sinteză a volumelor VII-X de D.C. Somervell. Traducere de Dan A. Lăzărescu, Bucureşti, Humanitas, 1997, p. 214.
21. Mihai Berza, *Les grandes étapes de l'histoire du Sud-Est européen*, în *Tradition et innovation dans la culture de pays du Sud-Est européen*, Bucarest, 1969, p. 22.
22. Gregoire Cassimatis, *Esquisse d'une sociologie du phanariotisme*, în *op.cit.*, p. 159-167.
23. Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice româneşti (1369-1878)*, München, 1987, p. 62.
24. Afirmaţiile istoricului Arnold J. Toynbee converg către aceleaşi concluzii: "Înaintea înfrângerii din 1683, osmanliii au fost totdeauna capabili să-şi rezolve raporturile cu puterile apusene prin simpla aplicare a forţei. Declinul lor militar i-a confruntat cu noi probleme. Ei aveau acum de negociat la masa de conferinţă cu puterile apusene pe care nu le putuseră înfrânge pe câmpul de luptă şi trebuiau să ţină seamă de sentimentele supuşilor lor creştini de care nu se mai puteau lipsi, *ca diplomaţi şi administratori iscusiţi*; iar fondul necesar de experienţă care lipsea osmanilor înşişi îl aveau, între toţi supuşii lor, numai fanarioţii. Ca urmare, osmanliii au fost constrânşi să treacă peste precedente şi să modifice principiile propriului regim, conferind fanarioţilor competenţi la vremea potrivită monopolul celor patru mari demnităţi ale statului care erau poziţiile cheie în noua situaţie politică a Imperiului Otoman. Astfel, în cursul secolului al XVIII-lea al erei creştine puterea politică a fanarioţilor a sporit fără încetare şi, părea că rezultatul presiunii occidentale a fost înzestrarea

Imperiului cu o nouă clasă conducătoare ieşită din rândurile victimelor câtorva secole de apăsare rasială şi religioasă"; Arnold J.Toynbee, *op. cit.*, p. 216.

25. Robert Mantran, *Istambul dans la seconde motié du XVIIe siècle*, Paris, 1962, p. 621.

26. Vezi Marc Philippe Zallony, *Despre fanarioți*, Bucureşti, f.a.

27. Mentalitatea aparte, prundenţa calculată a gesturilor şi vorbelor, ca şi lipsa de scrupule sunt limpede ilustrate în *Cugetările* lui Alexandru Mavrocordat, care le socotea veritabile norme de viaţă pentru fanarioţi: "fruct al unei maturităţi politice eliberate de orice idealism primejdios", prundenţa şi calculul politic trebuiau să-l urmeze în viaţă pe fanariot, care "cu ochii plecaţi, va avea grijă să acţioneze după împrejurări, nu va învăţa mai mult decât se dovedeşte necesar, nu va spune mai mult decât ce îi poate fi folositor" urmând "ceea ce îi serveşte interesele", ghidat după îndemnul, reiterat şi de Nicolae Mavrocordat: "Sărută mâna pe care n-o poţi tăia"; vezi C.Th. Dimaras, *Histoire de la litterature néo-hellénique*, Athénes, 1966, p. 113.

28. Pe lângă celebra lucrare a lui Marc Philippe Zallony, sugestive rămân impresiile generalului conte de Langeron, emigrant în slujba Rusiei: "Singurul ţel al tuturor acestor fanarioţi, ţintit încă din cea mai fragedă copilărie, era un loc de domnitor în Muntenia sau Moldova. Ca să-l atingă, nici o fărădelege nu li se părea prea mare, nici o josnicie nu este prea umilitoare. De cumva vreun frate, unchi, văr sau chiar părinte se pun în calea năzuinţelor lor, otrava sau securea călăului îi scapă de ei; căci atunci când nu-l poţi nimici tu însuţi pe cel ce-ţi poate dăuna, îl pârăşti, iar de la pâră, oricum ar fi ea, până la moarte, la Constantinopol, nu este decât un pas. Lăcomia binecunoscută a acestei nemernice cârmuiri duce la locurile râvnite. Ca să ajungi până acolo, rămâi sărac lipit, apoi furi şi jefuieşti ca să-ţi refaci averea. Ce să însemne oare un domn ca aceştia de nu poate căpăta ceea ce-şi doreşte decât prin nelegiuri, jertfe şi josnicii, şi care vede tot timpul în faţa ochilor, câteodată anume pregătită pentru el, sabia unui ucigaş sau uneltele de tortură de care rareori se întâmplă să scape? Un european, un om născut într-o ţară civilizată nu poate pricepe de ce atâtea jertfe, de ce această viaţă hărţuită într-una de groază sau de uneltirea vreunei ticăloşii. Însă aşa este viaţa fanarioţilor: s-au văzut copii de zece ani care spuneau: Ce-mi pasă că mi se taie capul la treizeci de ani, dacă pot fi domnitor la douăzeci şi cinci?; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor* (în continuare Hurmuzaki, *Documente*), supl. I, vol. III, Bucureşti, 1889, p. 72-73.

29. Robert Mantran, *La vie quoditienne à Constantinople au temps de Soliman le Magnifique et de ses successeurs*, Paris, 1965, p. 66.

30. Poziţia privilegiată a fanarioţilor între creştinii din Imperiul Otoman este remarcată şi de Ubicini: "Les Phanariotes conservait une grande autorité sur le reste de la nation, l'était elle qui administrait ses affaires spirituelles et temporelles, et les membres du synode, ainsi que les principaux dignitaires du clergé laique, se recrutaient dans son sein. Toutefois l'influence des Phanariotes etait encore nulle au dehors, et eux-mèmes ne paraissaient occupés qu'à se faire oublier, larsqu'une circonstance inattendue vint tout à coup les mettre en lumière et leur donner un rôle politique dans l'Etat"; M.Chopin, A.Ubicini, *Provinces danubiennes et roumaines*, Iaşi, 1993, p. 1049.

31. Nicolae Iorga, *Byzance après Byzance*, p. 113-125, 220-246.

32. Constantin Cantacuzino, *Istoriia Ţării Româneşti*, ed.cit., p. 42.

33. Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Cronicele României seu Letopisețele Moldovei și Valahiei*, ed. II-a, vol. II, Bucureşti, 1872, p. 108.

34. Circumstanţele venirii la domnie a lui Nicolae Mavrocordat sunt reproduse într-un pasaj interesant din *Cronica Ghiculeştilor*: "...a sosit la sultan talhâş de la marele vizir şi de la toate paşalele ca să trimită domn în Moldova pe Nicolae vodă, căci altul mai credincios împărăţiei nu este şi nici nu poate altul să chivernisească ţara în starea în care a ajuns... Primind dar talhâşul, sultanul s-a gândit că întradevăr nu este altul mai vrednic şi mai credincios decât Nicolae vodă ca să fie trimis domn, căci ceilalţi domni mazili, adică Antioh vodă, Mihai vodă şi Constantin Duca vodă, care se aflau la Constantinopol, aveau nume rău de haini şi de aceea a hotărât, potrivit cu talhâşul marelui vizir şi al paşalelor, să dea domnia lui Nicolae vodă. Atunci sultanul a trimis la muftiu de l-a întrebat dacă este *obicei ca înpărăția să dea cucă*. Muftiul a răspuns sultanului că se cuvine să i se dea cucă şi să fie trimis fără zăbavă la domnie. Aducând dar pe Nicolae vodă înaintea sa, sultanul l-a îmbrăcat cu caftanul domniei şi i-a iertat şi cele cincizeci de pungi ce i se cereau"; vezi *Cronica Ghiculeştilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ediţie îngrijită de Nestor Camariano şi Ariadna Camariano-Cioran, Bucureşti, 1965, p. 133.

35. Termenul apare la Nicolae Iorga, dar şi la Val. Al. Georgescu, definind forme de civilizaţie şi valori politico-sociale proprii elitei greceşti stabilită, încă din secolul al XVI-lea, în Principate; Val. Al. Georgescu, *op.cit.*, p. 89-91; Nicolae Iorga, *op.cit.*, p. 220-246; idem, *Cultura română în epoca fanarioților*, Bucureşti, 1898, p. 18.

36. Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, ediţie îngrijită şi note de Cornelia Papacostea-Danielopolu, Bucureşti, 1983, p. 181.

37. Despre influenţa boierimii greceşti în Moldova aminteşte deseori Neculce: "Şi atunce, puţintel l-au mustrat Antioh Vodă pre Panaiotachi (Morona, n.n.) şi apoi l-au iertat şi-l ţinea în mare cinste şi milă, căci era om harnic la slujbe, de ştia rândul turcilor, după cum s-au scris mai sus. Slujea şi Panaiotaki ca un grec, după cum îi îmbla vremea"; Ion Neculce, *op.cit.*, p. 218.

38. *Ibidem*, p. 284.

39. Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848*, Iaşi, 1980, p. 22.

40. Obiectivele otomane urmărite prin instituirea regimului fanariot sunt definite de Andrei Pippidi cu ajutorul sintagmei "armonie socială sub egida sultanului", care ar însemna dominaţie otomană "acceptată" de Principate şi întemeiată pe controlul riguros al Porţii, dislocarea autonomiei interne şi ataşarea boierimii la programul reformator fanariot; Andrei Pippidi, *Phanar, Phanariote, Phanariotisme*, în *op.cit.*, p. 347.

41. Sociologia eminesciană constata că, în Principate s-a format o clasă social-politică fanariotă, distinctă şi dominatoare. Această "pătură superpusă" şi-a aservit boierimea pământeană, dislocând-o de la rosturile sale şi a acaparat funcţiile statului, anihilând forţele naţionale; Mihai Eminescu, *Opere*, IV, ediţie îngrijită de I. Creţu, Bucureşti, 1938, p. 185.

42. A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediţia a III-a, vol. VIII-IX, Bucureşti, 1927; idem, *Resboaele dintre ruşi şi turci şi înrâurirea lor asupra țerilor române*, vol. I, Iaşi, 1880.

43. Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, București, 1983.

44. Idem, *Phanar, Phanariote, Phanariotisme*, în *op.cit.*, p. 347-349.

45. Nicolae Iorga, *Cultura română în epoca fanarioților*, București, 1892; idem, *Încercări de a da în Moldova un caracter oficial limbii grecești*, în "Revista istorică", nr. 2, 1915, p. 33-35; idem, *Roumains et Grecs au cours des siècles*, București, 1921; idem, *Nouvelles notes sur les relations entre roumains et grecs*, București, 1921; idem, *Mișcarea națională munteană contra mitropolitului grec Ignatie*, în "Biserica Ortodoxă Română", t.LIV, 1936, p. 194-228; idem, *Au fost Moldova și Țara Românească supuse fanarioților?*, în "Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", secțiunea III-a, t.XVIII, 1936-1937, p. 163-181; idem, *Istoria românilor*, vol. VII, *Reformatorii*, București, 1938; idem, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Anghelescu, București, 1981.

46. Gh. Platon, *op.cit.*, p. 148-149; idem, *Societatea românească între medieval și modern*, în *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iași, 1993, p. 34-39.

47. Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. I-II, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, București, 1969; Al. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea*, București, 1968; Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1500-1800)*, vol. I-II, București, 1987.

48. Între alți contemporani – l-am putea aminti pe Antonio Maria Del Chiaro – generalul austriac Veterani observa că Principatele Române "au o politică activă, proprie, disimulată, modestă, dar hotărâtă, abilă, consecventă"; el realiza că "fără prietenia Munteniei nu se putea păstra Transilvania (trecută sub stăpânire austriacă, n.n.), că primejdia tătărască poate fi înlăturată numai prin bunăvoința domnilor Munteniei și Moldovei" (V. Zaborovschi, *Colecția de documente externe a domnului Basarab Brâncoveanu*, în "Revista istorică", XVII, nr. 4-6, 1931, p. 115). Dintre istorici, Leonid Boicu a caracterizat poate cel mai bine "politica de echilibru" a Principatelor, practicată de Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu: "de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, țările române alcătuiesc unul din aspectele permanente și din cele mai critice ale chestiunii orientale". În aceste condiții, "politica de echilibru nu a fost doar un reflex al nevoii de acomodare politică la noua situație ce caracteriza problema orientală, o încercare disperată de ieșire cu orice preț din orbita Porții. A fost vizată nu doar o schimbare de suzeranitate, ci mai ales obținerea independenței, conservarea ființei de stat, manifestată prin grija de a nu schimba o dominație cu alta"; Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1986, p. 37.

49. Iată cum descria Victor Papacostea permanenta febrilitate a curților de la Iași și București: "În ceremonialul curții, te izbește un viu colorit militar, în care distingi faimoși 'guerilleros' din soldateasa Occidentului, condotieri cu aere de cruciați, seimeni și haiduci balcanici, alături de vechile formațiuni militare ale țării"; Victor Papacostea, *op.cit.*, p. 128.

50. Răspunzând lui Sobieschi, Constantin Cantemir trata cu nedisimulată prundență problema "cruciadei" împotriva turcilor: "Cine ar putea să fie, între creștini, acel om

preapăcătos care, ştiind putinţa lucrurilor ce vin şi folosul de obşte al creştinilor n-ar vrea să verse şi cea din urmă picătură de sânge sub steagul Domnului Isus Hristos? ... Care, de vor auzi (turci, n.n.) că Domnul a trecut de partea Craiului, într-o clipă vor prăda toată ţara Moldovei... Deci Măria Sa Craiul să binevoiască a cântări lucrurile mai cu îngrijire, ca să nu stârnească în felul acesta, în loc de libertate creştină, veşnică robie şi cele mai mari rele"; Dimitrie Cantemir, *Viaţa lui Constantin Cantemir*, traducere de R. Albala, Bucureşti, 1960, p. 56-57. Nici Costineştii, cei mai fideli adepţi ai modelului polonez, nu credeau orbeşte în vocaţia "cruciată" a Poloniei. Însuşi Miron Costin se arăta circumspect când afirma că "suntem noi moldovenii bucuroşi să se lăţască (împărăţia otomană, n.n.) în toate părţile cât mai mult, iar peste ţara noastră nu pare bine să se lăţască"; cf. Enache Puiu, *Viaţa şi opera lui Miron Costin*, Bucureşti, 1975, p. 53.

51. Dimitrie Cantemir, *op.cit.*, p. 60.
52. Vezi Leonid Boicu, *op.cit.*, p. 88-90.
53. Dimitrie Cantemir, *op.cit.*, p. 21.
54. O mărturie documentară încă din timpul domniei lui Radu Leon îi acuza pe greci că "amestecă domniile şi vând ţara fără milă şi o precupesc cu camete asuprite, că nu socotesc să umble după obiceiurile ţării, ci strică toate lucrurile bune şi adaugă legi rele şi asuprite, şi încă şi alte dări le-au mărit şi le-au rădicat foarte" (în *Magazin istoric pentru Dacia*, I, p. 131).
55. Despre bănuielile turcilor care planau asupra lui Alexandru Mavrocordat, acuzat că ar fi primit bani de la lordul Wiliam Paget, plenipotenţiarul englez şi mediator al păcii vezi A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IV, ediţia a IV-a, text stabilit de Maria Simionescu şi Nicolae Stoicescu, Bucureşti, 1993, p. 307-308.
56. Primului domn grec zis protofanariot, Dumitraşcu Cantacuzino "i-au dat împărăţia domnia fără nici o cheltuială" şi "au poruncit să iernedze tătarii în ţară pentru ca să apere şi pe dândul, ... ,mai mult, pentru ca să slăbească raiaua să nu se poată haini lesne" (Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţia Constantin Giurescu, Bucureşti, 1913, p. 10). Acelaşi Nicolae Costin spunea despre Gheorghe Duca: "şi domn era, şi vistiernic mare, şi negustor, şi vameş" (*Ibidem*, p. 72-73).
57. Ştefan D. Pleşia, *Doi mari diplomaţi: Şerban Cantacuzino şiConstantin Brâncoveanu*, în "Materiale de istorie şi muzeografie", Bucureşti, t.X, 1980, p. 162.
58. În problema "împământenirii" fanarioţilor s-au formulat două puncte de vedere antitetice. Primul, susţinut încă de A.D. Xenopol şi Nicolae Iorga, relevă "eficienţa" autohtonizării străinilor, a grecilor din Fanar, prin intermediul căsătoriilor mixte şi cumpărării de pământ. Sunt invocate numeroase exemple de "încuscriri" între fanarioţi şi pământeni, care au dus uneori şi la alianţe politice.Într-un studiu mai recent, Ion Ionaşcu demonstra ponderea limitată a prezenţei boierilor fanarioţi, "miniştri ai domnului", cum sunt numiţi uneori în documente, evaluată statistic la 19% pentru Moldova şi 22% pentru Ţara Românească, în întreg secolul fanariot (Vezi Ion Ionaşcu, *Le degré de l'influence des grecs des Principautés Roumaines dans la vie politique de ces pays*, în *Symposium. L'epoque phanariote*, p. 217-229). Alţi autori, între care, mai recent, Ilie Bădescu şi Dan A. Lăzărescu subscriu afirmaţiei potrivit căreia "ritmul şi amploarea mişcării de diaspora depăşesc ritmul proceselor de asimilare", iar "procesul de imigrare depăşeşte procesul de asimilare"; Ilie Bădescu, *Sincronism european şi cultură critică românească*, Bucureşti, 1984, p. 66.

59. S-au păstrat "copiile capitulaţiilor", sub titlul *Tractaturile vechi ce au avut Moldova, cu Poarta Otomanicească*, publicate în "Arhiva românească", ediţia a II-a, vol. II, Iaşi, 1862, p. 262-270 şi în M. Kogălniceanu, *Cronicile României séu Letopisețele Moldovei şi a Valahiei*, vol. III, Bucureşti, 1875, p. 450-462.

60. Legământul de solidaritate al boierimii muntene, în jurul lui Gheorghe Cantacuzino, redactat în ianuarie 1717 la Târgovişte şi memoriul înaintat de o deputăţie munteană autorităţilor habsburgice la Sibiu (27 februarie 1717) etalează aderenţa acesteia la "doctrina alegerii", chiar în condiţiile unei prezumtive schimbări de suzeranitate. Socotind că domnul ales de boieri trebuia să fie "nobil, pământean şi demn de o asemenea dregătorie", capabil să apere "acele libertăţi, demnităţi, legi, privilegii şi prerogative ale patriei" (*Magazin istoric pentru Dacia*, vol. IV, Bucureşti, 1847, p. 183-184), boierimea munteană a "respins cu bărbăţie" propunerea austriacă privind numirea lui Gheorghe Cantacuzino ca guvernator şi "au spus-o pe faţă că ei nu pot suporta altă supuşenie decât sub forma domniei independente, cum a fost şi sub stăpânirea otomană"; Ştefan Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, Bucureşti, 1925, p. 131.

61. Cercetarea detaliată a conţinutului actelor "interne" ale Porţii, mai ales din perspectiva comparativă, ar putea conduce la concluzii interesante. În pofida schemei coranice în stabilirea relaţiilor de natură juridică şi stilului sultanic în relaţiile internaţionale ale Porţii, poate fi sesizată în firmanele şi hatişerifurile acordate domnilor fanarioţi abundenţa unor formule ca "domniile Moldovei şi Ungrovlahiei, stăpâniri prin moştenire ale împărăţiei mele" sau "chelerul meu împărătesc". Profilul "administrativ" al cuprinsului acestor acte poate fi remarcat. Domnului i se adresează tot felul de îndemnuri ca să cârmuiască "cu dreptate raiaua mea sărmană, aşa încât să aibă tihnă şi linişte". Într-un firman trimis domnului Grigore Ghica în septembrie 1741, Poarta îl confirma pe domn, care s-a arătat "credincios şi cu prevedere, sârguinţă şi statornicie în slujbele marii mele împărăţii, întâi când ai intrat în numărul dregătorilor împărătescului meu divan şi te-ai învrednicit cu slujba dragomanatului, iar pe urmă când s-au încredinţat vredniciei tale domniile Moldovei şi Ungrovlahiei, stăpâniri prin moştenire ale împărăţiei mele" (*Cronica Ghiculeştilor*, p. 543). Lui Matei Ghica i se poruncea, în mai 1754, "să îndrepţi şi să orânduieşti treburile Moldovei cu sârguinţa şi râvna ce sunt de datoria ta să le arăţi, să te îngrijeşti şi să ocroteşti raiaua, precum şi pe toţi ceilalţi locuitori ai ţării, să aduci în stare bună treburile obşteşti ale ţării şi să trimiţi la timpul hotărât venitul mali-miriei la fericitul meu tezaur" (*Ibidem*, p. 699).

62. Cu totul lămuritoare din acest punct de vedere sunt rapoartele capuchehaialelor lui Constantin Mavrocordat, cuprinse în *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741-decembrie 1742)*, traducerea textului grecesc, studiu introductiv, note şi comentarii, glosar şi indice de Ariadna Camariano-Cioran, Bucureşti, 1985.

63. Domnii fanarioţi înşişi au constituit "partide boiereşti" pentru sprijinul propriei domnii, care puteau fi folositoare la Poartă, interesată ca nimeni să nu "nedreptăţească şi să supere raiaua". Mihai Racoviţă scria episcopului de Râmnic şi banului Craiovei, cerând să facă boierii şi egumenii din Oltenia mahzar în favoarea lui şi să-l trimită paşei de Vidin (*Reprezentanța diplomatică a Moldovei*, p. 157). Atât Nicolae Mavrocordat, cât şi Grigore al II-lea Ghica au căutat să asigure succesiunea la tron

pentru fii lor, câştigând sprijinul boierimii. Aceasta prefera o astfel de continuitate care nu producea obişnuitele schimbări de dregători la venirea noului domn şi putea micşora cheltuielile ţării la Poartă, creând un avantaj candidatului în raport cu ceilalţi competitori. Vezi cronica lui Atanasie-Comnen Ipsilanti, în Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIII, Bucureşti, 1909.

64. Nicolae Mavrocordat, nu numai că pe "lângă alte răutăţi împotriva privilegiurilor, a dat voie turcilor celor după la serhaturi, după marginea Dunării, ca să-şi facă odăi în ţară, să ţie argaţi şi vite" (Nicolae Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor de banul Mihai Cantacuzino*, Bucureşti, 1902, p. 319), dar s-a dovedit şi fidel intereselor otomane, în cursul războiului din 1716-1719. Îl absolvă de orice vină istoriograful turc Mehmed Raşid, pentru care Nicolae Mavrocordat "nu săvârşise păcatul, ca predecesorii săi, de a se înţelege pe ascuns cu austriecii spre a le spune secretele şi mişcările Înaltului Devlet". *Cronici turceşti privind ţările române*, vol. III, volum întocmit de Mihail Guboglu, Bucureşti, 1974, p. 227-228.

65. Asemenea evenimente provocau mari cheltuieli. Pentru Suleiman paşa, care se ducea muhafiz la Hotin, când a trecut prin Moldova, Ioan Mavrocordat a cheltuit pentru daruri şi întreţinerea sa 60 pungi (*Cronica Ghiculeştilor*, p. 591). La trecerea lui Rumianţev, numit ambasador la Constantinopol în 1741, prin Moldova, Grigorie Ghica a primit ordin să trimită 100 de căruţe care să ducă bagajele şi suita acestuia şi să dea 100 de viţei şi 50 de boi pentru hrana acesteia; *Ibidem*, p. 489.

66. Mihai Berza, *Variaţiile exploatării Ţării Româneşti de către Poarta otomană în secolele XVI-XVIII*, în "Studii", anul XI, 1958, nr. 2, p. 70.

67. Domnii se angajau la cheltuieli suplimentare pentru a câştiga sprijinul paşalelor dunărene, pentru a-şi face un "nume bun" la Constantinopol; vezi *Reprezentanţa diplomatică a Moldovei*, p. 18.

68. Ion Neculce, *op.cit.*, p. 127.

69. Vezi Vlad Georgescu, *op.cit.*; idem, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române de la 1750 la 1830*, Bucureşti, 1972; idem, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines. 1768-1830*, Bucureşti, 1970.

70. Nicolae Iorga, *Cultura română în epoca fanarioţilor*, p. 20.

71. Un studiu dedicat acestei instituţii aparţine lui Aurel Golimaş, *Despre capuchehăile Moldovei şi poruncile Porţii către Moldova până la 1829*, Iaşi, 1943. Interesante consideraţii asupra acestor capuchehăi şi a rolului lor în politica zisă "constantinopolitană" a domnilor a făcut Nicolae Iorga în prefaţa volumului întâi la *Documentele familiei Callimachi*. Un diplomat britanic, sir James Parter îi socotea agenţi oculţi, "interesaţi mai mult ca oricine să cunoască fluxul şi refluxul influenţelor politice la Poartă; aceşti agenţi tratează cu Poarta şi cu diferiţi particulari influenţi, pe sume foarte ridicate, soarta domnilor respectivi, înscăunaţi sau maziliţi în urma tranzacţiilor şi intrigilor reprezentanţilor lor pe lângă Poartă"; Dan A.Lăzărescu, *op.cit.*, p. 68.

72. Nicolae Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, vol. I, Bucureşti, 1902, p. 65-68.

73. În limbajul său pitoresc, şi nu lipsit de indignare, A.D. Xenopol constata că: "Banul fiind singurul mijloc de a izbuti în toate, el devenise adevăratul Dumnezeu al timpului. De aceea se împăcau urile cele mai înverşunate, de îndată ce din această împăcare se putea ivi un folos material. Iordache Ruset, care fusese totdeauna de

casa Cantemireştilor şi pe care Antioh Cantemir îşi pusese toată speranţa, la mazilirea a doua a lui Constantin Duca, văzând că sorţii lui Mihai Racoviţă, celui sprijinit de Brâncoveanu, sunt mult mai fericiţi, nu se sfieşte a părăsi familia a cărei pâine o mâncase întotdeauna, se împăcă îndată cu postelnicul Ducăi, Panaiotachi Morona, ce era rău cu Cantemir şi fusese duşman personal lui Ruset, şi trădând interesele lui Cantemir, dă întregul său sprijin alegerii lui Racoviţă" (A.D. Xenopol, *op.cit.*, p. 391). Pentru detalii vezi Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIV_1, p. 430 sau *Cronica Ghiculeştilor*, p. 65-69.

74. Mihai Berza, *op.cit.*; idem, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în secolele XV-XIX*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. II, 1957 şi M. Alexandrescu-Dersca, *Contribution à l'étude de l'approvisionmement en blé de Constantinopole au XVIIIe siècle*, în *Studia et acta orientalia*, vol. I, 1958.

75. Tensiuni şi schimbări de domni, întinse pe mai mulţi ani a provocat "scandalul" celor 3.000 de pungi provocat de jalba boierului Nicolae Dudescu împotriva lui Constantin Mavrocordat: "S-a unit Dudescu cel bătrân cu Dumitrache Ghica, Mare Spătar şi au trimis la Constantinopol patru boieri din cel mai mic clas, care au dat jalbă mincinoasă, cum că Mavrocordat a luat din ţară în 16 luni 10.000 de pungi de bani... Sultanul Mustafa peste patru luni, la sorocul înnoirii domniei, a trimis la Valahia pe Burgazle Capigibaşa, în faţă cum să trimită caftan de taină domniei lui Mavrocordat, iar în taină ca să-l prinză pe el şi pe boierii greci ai lui, să-i puie în fiare... A treia zi după aceasta, a venit şi Dagăstagul Capigibaşa, Mazârul Brăilei, şi doi cadii, al Brăilei şi al Giurgiului, şi au început să caute socoteala visteriei... Pe de care socotindu-le Capigibaşa şi cu cadii, a cuprins luat în 16 luni 7.200 pungi şi le-a trimis pe toate la Poartă, împreună cu acei şapte boieri greci, iar pe Mavrocordat l-a surghiunit la ostrovul Mitilinul". Capuchehaia noului domn, Constantin Racoviţă, grecul Iordache Stavarache a promis sultanului cele 3.000 de pungi "lipsă" dacă primeşte în schimb firman pentru surghiunul boierilor adversari domnului. "Pricina" acestor 3.000 de pungi a continuat şi după moartea lui Constantin Racoviţă, fiind utilizată drept şantaj de Stavarache împotriva boierilor pământeni, a Dudeştilor şi Cantacuzinilor; Nicolae Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 127-140.

76. Punctul de vedere aparţinând lui Ilie Bădescu este cel puţin discutabil, necesitând o analiză aparte. Importanţa economică a Principatelor pentru Poartă şi implicarea domnilor, capuchehăilor şi dragomanilor la cele mai înalte niveluri ale politicii otomane impun o abordare mai nuanţată (Ilie Bădescu, *op.cit.*).

SUMMARY

Placed between the West and the East, in an area where so many civilizations had met during the centuries, the Romanian Principalities had a progressive development within the Eastern world, one of the nuesfortunes of history.

Beginning with the 18th century, the Pahariot system found its correspondent in the deterioration of the foreign policy of the state and the brutal interference of the suzerain in the internal administration.

The Phanariot political outlook, corresponding to the realities of the time, had its own consequences. One of them was the fact that the Phanariotism had exceeded the Byzan-

tine ideal of unique religion and claimed for its representatives a place in the complicated structures of the Empire, fact that can be regarded as a reflex of the Turkish-Phanariot union. Another one can be considered the fact that Phanariotism had cultivated a real propennty of the public administration, making up for the Coran's restrictions and being useful to the strenghtening of the Empire.

It is not difficult to understand the policy of the suserain if we take into consideration the fact that the new system suceeded in matching the Ottoman policy in Romanian Principalities with the influence of Phanariotism. The latter should be regarded as a part of the political and administrative Ottoman system, involved at different levels in the Romanian-Ottoman relations and in the fluctuating development of the "Oriental Issue". The attaching of the Romanian Principalities to the Ottoman political system took place under these circumstances, fact consisting in the dislocation of the foreign policy of the Romanian states and the Phanariot "ruling project", inaugurated by Nicolae Mavrocordat, an autocratic and reformist project and also totally subordinated to the Ottoman interests.

Those interests were so obvious: a strict control, dislocation of the internal resistance and confiscation of the specific features of autonomy. The relation with the Romanian Principalities was to receive an "internal" character and the Phanariot regime to attach them to the Ottoman political system.

Gheorghe Cliveti

ISTORIE ŞI POLITICĂ: EDITAREA "COLECŢIILOR DE DOCUMENTE DIPLOMATICE" RELATIVE LA ORIGINILE PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

"All sources are suspect" – afirma tăios A.J.P. Taylor[1]. Cunoscutul istoric britanic ţinea astfel să sublinieze necesitatea unui pronunţat spirit critic în studierea principalelor izvoare ale istoriei relaţiilor internaţionale. Asemenea izvoare atestă *fapte istorice* dintre cele mai complexe. Totodată, ele însele s-au constituit, mai mult poate decât izvoarele altor "istorii" (ramuri ale "istoriei generale"), în *fapte*. Să ne gândim, spre exemplu, la ce înseamnă un tratat, o convenţie sau un alt gen de document politico-diplomatic. Pe lângă calitatea de *document*, fiecare tratat sau convenţie o denotă, în deplinătatea accepţiunii termenilor, şi pe aceea de *fapt istoric*, încât pentru cercetător nu poate fi suficientă doar decelarea înţelesurilor fiecărui document, ci şi cunoaşterea mobilurilor şi circumstanţelor "facerii" acestuia. În plus, pentru cercetător este foarte important ca, în cazul surselor editate, să cunoască împrejurările punerii acestora în circuitul ştiinţific. Aceasta deoarece editarea surselor (izvoarelor) diplomatice s-a făcut, de regulă, din iniţiativa sau sub patronajul cercurilor guvernamentale; activitatea respectivă a trebuit să răspundă nu doar unor deziderate ştiinţifice, ci şi unor imperative politice, ţinând mai ales de "dialogul" în care s-au antrenat, în diverse state, factorul putere şi opinia publică.

Trebuind să răspundă presiunilor opiniei publice, cercurile guvernamentale nu au putut să nu întrevadă posibilitatea ca, prin tutelarea editării "colecţiilor de documente diplomatice", să desfăşoare o propagandă deosebit de eficace. Modalitatea în care a fost conceput fiecare volum, ca şi fiecare "colecţie", în ansamblul ei, denotă, în mod limpede, că activitatea de editare a "documentelor diplomatice" a trebuit, dincolo de afişarea în-

crederii editorilor în finalitatea eminamente ştiinţifică a întreprinderii lor, să servească preocupărilor cercurilor guvernamentale tutelare de a justifica sau, după caz, de a amenda diferite acte de politică externă. În acest sens, nici nu era necesar întotdeauna să fie omise sau falsificate informaţiile cuprinse de documente. Putea fi suficientă "clasarea inteligentă", sugestivă prin ea însăşi, a documentelor, optându-se fie pentru criteriul strict cronologic, fie pentru cel tematic (al organizării materialelor "par affaires"). Delimitările cronologice, spre exemplu, difereau, deseori frapant, de la o "colecţie" la alta, chiar dacă toate acestea priveau aceleaşi "afaceri". Or, se poate lesne înţelege, corespondenţa diplomatică nu prea avea cum, spre finele secolului XIX, dată fiind modernizarea mijloacelor de telecomunicaţie, să se producă de o manieră ce să evidenţieze discrepanţe temporale notabile, fie ele chiar şi de ordinul zilelor, între sesizarea şi evoluţia implicării statelor şi guvernelor în "afaceri" de care erau direct interesate. Asemenea discrepanţe decurgeau din însăşi "logica" întocmirii "tablelor de materii" pentru volumele fiecărei "colecţii", o "logică" a îmbinării idealului ştiinţific şi a interesului politic, necesitată, e drept, de imperativele unor anumite împrejurări istorice.

Publicarea "colecţiilor de documente diplomatice" a trebuit, aşadar, "oriunde şi oricând", să prezinte o evidentă componentă politică. Şi aceasta fie şi numai pe motivul că "decizia publicării" respectivelor "colecţii" a însemnat, în formă şi în conţinut, "un act public"[2]. Ar fi însă cu totul eronat să privim activitatea propriu-zisă de editare, în care au trebuit să fie antrenaţi specialişti de marcă în domeniul "documentaristicii", ca fiind plasată în totalitate sub incidenţa politicului. A privi lucrurile astfel ar însemna să abdicăm de la recunoaşterea adevărului că oricând şi oriunde demersul ştiinţific s-a definit, prin el însuşi, ca o cale de emancipare a celor care l-au întreprins. În situaţia ce ne interesează aici, componenta politică a publicării "documentelor diplomatice" s-a prezentat dintru început ca *ceva* inexorabil, prestabilit; dar şi ca *ceva* încărcat de o semantică atrăgătoare, ce implica, între altele, împlinirea unui "deziderat patriotic". Şi totuşi, trebuie să admitem că ceea ce a atras, în primul rând, pe "documentarişti" a fost posibilitatea realizării profesionale. Era vorba despre posibilitatea unei realizări cu larg ecou în "lumea literelor", dacă e să ne referim la perioada următoare anului 1918, când s-au dovedit extrem de insistente solicitările specialiştilor, cu deosebire în domeniul istoriei moderne şi contemporane, de a se da publicităţii documentele considerate de

natură să elucideze problematica originilor şi a impactului Marelui Război. Asemenea solicitări, ce s-au constituit, la rândul lor, în explicaţii de prim ordin pentru "voga" publicării "colecţiilor de documente diplomatice"[3], dădeau expresie idealului concepţiei şi metodologiei pozitivist-criticiste, ai cărui exponenţi, cum bine se ştie, şi-au impus ca normă profesională prioritară "să bată drumul arhivelor", trăind o veritabilă "superstiţie a ineditului documentar". O asemenea atitudine, privită din unghiul celor preocupaţi de investigarea şi editarea "documentelor diplomatice", nu apărea, desigur, ca un fapt cu totul nou. Nouă apărea însă amploarea sa. Investigarea "documentelor diplomatice" se constituia, încă din ultima parte a secolului XIX, într-un domeniu de specialitate; "*istoria diplomatică*" fusese, încă de pe atunci, ilustrată de contribuţiile valoroase ale unor Sorel, Debidour etc. După 1918, însă, investigarea şi editarea "documentelor diplomatice" s-a plasat, pentru mai bine de două decenii, în prim-planul preocupărilor ştiinţifice. Dacă s-ar încerca o ierarhizare a priorităţilor "documentaristicii" din perioada zisă "interbelică", atunci cea a investigării şi editării "documentelor diplomatice" s-ar regăsi, cu siguranţă, între cele dintâi şi, probabil, chiar în primul loc, în eventualitatea că s-ar avea în vedere zona europeană unde părea să apese cel mai serios problema responsabilităţilor războiului din 1914-1918. Nu poate să apară, de aceea, cu nimic surprinzător faptul că în perioada dintre cele două războaie mondiale au fost editate sau proiectate cele mai reprezentative "mari colecţii de documente diplomatice". Pentru investigarea documentelor cu referire la epoca aşa-numitei "diplomaţii secrete", au luat fiinţă institute sau centre de studii. Nevoia de specialişti a făcut ca programele unor universităţi de renume să includă cursuri de specializare în domeniul "izvoarelor diplomaţiei". Spre exemplu, Ministerul francez al Instrucţiunii publice a dispus crearea, la faimoasa Sorbonne, unui "enseignement complémentaire" consacrat elucidării preludiilor diplomatice şi implicaţiilor Marelui Război[4]. Pierre Renouvin, director la Bibliothèque d'Histoire de la Guerre, a fost desemnat să conducă seminarul acelui "enseignement complémentaire", activitate ce se îmbina fericit cu o alta a încă tânărului, pe atunci, istoric francez, aceea de redactor al cunoscutei "Revue d'histoire de la guerre mondiale" (1922-1931).

Exemplul lui Pierre Renouvin nu a fost, se înţelege, singular. El a fost însă deosebit de semnificativ dintr-o perspectivă mai largă, aceea a impactului profund pe care îl poate avea "rutina" utilizării "surselor de pri-

mă mână" (documentele) asupra devenirii concepţiei şi metodei istoricului de vocaţie. Fiind antrenat, chiar şi sub auspiciile unui "mandat imperativ", într-o atare activitate "de rutină", P. Renouvin ar fi reuşit, în mod sigur, să "rotunjească" o "istorie diplomatică" a primului război mondial. Numai că, stăpânind "universul documentar", istoricul s-a văzut şi mai întemeiat în tentativa sa de a se detaşa de posibilitatea realizării unei reconstituiri pozitiviste a "orizontului de cancelarie", propriu "istoriei diplomatice". Punând în discuţie limitele sau insuficienţele unei atare "istorii", P.Renouvin şi-a urmat adevărata vocaţie, aceea a deschiderii orizonturilor *istoriei relaţiilor internaţionale*[5]. Să fi presupus oare "noile orizonturi" o diminuare a importanţei documentului, în general, a celui diplomatic, în special? Nicidecum. Era vorba nu de diminuarea importanţei, ci de reconsiderarea metodologiei utilizării documentului, în sensul că acesta să nu dea, prin sine, *măsura*, ci doar *posibilitatea* cunoaşterii "realităţilor trecute". Ca urmare, s-a menţinut întrutotul oportunitatea ştiinţifică a continuării editării "colecţiilor de documente diplomatice", P. Renouvin făcând în privinţa unei atare oportunităţi o pledoarie mai mult decât convingătoare la numai trei ani după ce guvernul de la Paris *a decis*[6] publicarea masivelor volume din *Documents diplomatiques français (1871-1914)*.

Deşi făcute după repere diverse, pledoarii despre oportunitatea publicării "documentelor diplomatice" le putem întâlni în *introducerile generale* ale "colecţiilor" sau la multe dintre volumele acestora. Din toate aceste *introduceri* transpare convingerea editorilor că înfăptuirile lor, rod al unor activităţi extrem de migăloase şi de tenace, au fost menite, prin natura lor, să poarte nu atât nimbul strălucirii cât cel al generozităţii. Al acelei generozităţi nobile de a pune, printr-o activitate "de subteran", temelii solide muncii multor altora, dintre care cei mai plini de har să poată să aspire la înscrierea numelui lor cu litere strălucitoare în constelaţia personalităţilor istoriografice. Este un gând ce ne încearcă ori de câte ori parcurgem filele tot mai îngălbenite de vreme ale "colecţiilor de documente", când, preocupaţi de a ne fonda documentar demersurile, nu putem să nu stăruim şi asupra impactului istoriografic al activităţii editorilor. O atare stăruinţă s-a aflat, dealtfel, la originea demersului de faţă, consacrat "colecţiilor de documente diplomatice" relative la originile primului război mondial; mai exact, consacrat relevării unor aspecte edificatoare pentru raportul dintre ştiinţă şi politică în determinarea unuia dintre cele mai interesante capitole ale istoriografiei contemporane[7]. Pentru aceasta, am înţeles să considerăm

"colecţiile" respective "pe ţări" fiindcă tot "pe ţări" s-au putut contura şi evolua modalităţile în care istoricii au tratat problematica originilor conflagraţiei mondiale din anii 1914-1918. Iar "ordinea" ţărilor după care am luat în considerare "colecţiile" am căutat să corespundă nu atât cronologiei editoriale cât ponderii de interes pentru tema demersului nostru.

Rusia/Uniunea Sovietică. Pentru specialiştii în istoria relaţiilor internaţionale accesul liber la arhivele Externelor ruseşti s-a constituit, întotdeauna, într-un deziderat morganatic. O realitate ce s-a verificat nu doar în cazul specialiştilor din afara, ci şi în al acelora din interiorul Rusiei sau al fostei Uniuni Sovietice. Atât regimul ţarist cât şi cel comunist au socotit de cuviinţă să ţină fondurile de arhivă ale Externelor învăluite de o umbră deasă de mister. Accesul la acele fonduri era extrem de dificil, iar în eventualitatea, foarte rară pentru străini, că era formal permis, urmau să fie străbătute căi deosebit de întortocheate, ce produceau mai curând derută decât edificare celor doritori să fructifice "şansa" investigării *documentelor autentice*. O "şansă" care, recent, pare să fi devenit ceva mai apropiată celor interesaţi, de vreme ce, după anunţarea "deschiderii" arhivelor centrale de la Moscova, acestea au ajuns să fie luate cu asalt de cercetători din toate cele patru zări ale lumii. Iar pe măsură ce vor fi investigate arhivele respective va surveni, cu certitudine, elucidarea multora dintre "problemele" legate de istoria politicii externe a marii puteri de la Nord. Diferiţi specialişti şi-au exprimat deja optimismul în această privinţă, un optimism care să sperăm că nu va fi în deşert.

Dacă unii specialişti sau politicieni încearcă încă o stare de oarecare scepticism în privinţa "deschiderii" arhivelor centrale ruseşti, aceasta se datorează, înainte de orice, incertitudinilor ce planează asupra cursului evenimentelor din fosta Uniune. Starea de scepticism se datorează însă şi faptului că nu se poate uita cu uşurinţă maniera în care sovieticii au înţeles să publice "documentele diplomatice" cu referinţă la epoca ţarismului sau la cea contemporană lor. A fost vorba de o manieră care, cel puţin în cazul documentelor relative la perioada premergătoare şi la cea a desfăşurării primului război mondial, a atins, în unele privinţe, limita sfruntării bunului simţ. Şi aceasta nu doar din cauză că publicarea respectivelor "documente diplomatice" s-a produs în termenii unei propagande deşănţate, ci şi din cauză că s-a recurs, deseori, la falsuri sau omisiuni grave. Asemenea falsuri sau omisiuni au determinat concluzii eronate, ce încă mai dăinuie, asupra unor "probleme" de primă importanţă ale devenirii relaţii-

lor internaţionale în aşa-numita "epocă a imperialismului". Multă vreme va mai fi necesară până când istoria "originilor" şi a desfăşurării primei mari conflagraţii mondiale să ajungă degajată de falsurile provocate de maniera în care bolşevicii au crezut nimerit să publice mărturiile documentare despre politica externă a Rusiei ţariste. Întregul tezism leninist din *Imperialismul – ultimul stadiu al capitalismului* a trebuit să fie argumentat cu puterea documentelor. Iar dacă acestea nu apăreau suficient de "convingătoare" se recurgea la ordonarea lor dibace sau, mai grav, la falsificarea lor. Aşa cum sesiza şi M. Toscano, bolşevicii, abia ajunşi la putere în noiembrie 1917, au întrevăzut în publicarea "documentelor diplomatice" posibilitatea incriminării fostului regim ţarist şi, în general, a oricărui "regim capitalist", în ideea incitării "maselor populare" la "revoluţia mondială", scontată de exponenţii "puterii roşii" drept "consecinţă inevitabilă a războiului"[8].

Într-o primă fază, "editorii roşii" au recurs la publicarea acelor "documente diplomatice" care le-au părut de natură "să justifice" tentativa lor de a pune capăt "războiului imperialist". Asemenea documente, a căror "dare în vileag" viza discreditarea "în ochii maselor" a obiectivelor de război ale tuturor "guvernelor beligerante", au umplut paginile unor ziare şi reviste, dintre care s-a remarcat îndeosebi "Krasny Archiv", "un jurnal specializat ce a continuat să publice "documente diplomatice" pe o durată de aproape douăzeci de ani"[9]. Or, un "jurnal", fie el şi "specializat", avea o adresabilitate mai lesnicioasă pentru publicul larg. El trebuia să apară cu regularitate, într-o frecvenţă pe cât posibil sporită. În atare condiţii, publicarea de documente nu se putea face respectându-se o anumită ordine sau acurateţea textelor originale. Ceea ce interesa era efectul politico-propagandistic. Au fost publicate, spre exemplu, documente ţinând de corespondenţa diplomatică a statelor Antantei sau de cea a Puterilor Centrale, documente descifrate sau "machiate" de faimosul "Cabinet Negru" din Petersburg. Era scontat, astfel, un efect deosebit asupra stărilor de spirit colective din statele "capitaliste", foste participante la războiul mondial. Iar o atare scontare a părut la un moment dat destul de întemeiată, mai ales că "documentele diplomatice" apărute în "Krasny Archiv" au ajuns să fie publicate şi în limbi de circulaţie în "lumea occidentală"[10].

Publicarea unor documente cu caracter secret a putut întreţine unele disensiuni între foştii beligeranţi, disensiuni ce au ieşit în evidenţă cu prilejul Conferinţei de la Paris. Şi pentru a fi şi mai "eficienţi", bolşevicii n-au

ezitat să se folosească până şi de falsurile conţinute de "Cărţile Portocalii", publicaţii ale fostului guvern ţarist relative la "originile războiului din 1914". Asupra acelor falsuri a fost atrasă atenţia, între alţii, de G. von Romberg[11], fără însă ca semnalul de alarmă tras de "scrupulosul baron" să aibă ecoul cuvenit "în epocă". În schimb, un larg ecou a avut apariţia "şocantei publicaţii" *Un livre noir. Diplomatie d'avant guerre d'après les documents des archives russes*[12]. A fost vorba despre o "publicaţie şocantă", fiindcă *Un livre noir* a pus în circuit "materiale" cuprinzând informaţii extrem de delicate pentru unele guverne sau personalităţi politice din "lumea capitalistă". Spre exemplu, au fost incluse şi documente ce atestau "subsidiile secrete", oferite de cabinetul ţarist unor ziarişti sau unor politicieni francezi, fără ca includerea unor astfel de documente să fi implicat, conform uzanţelor, asentimentul sau confirmarea veridicităţii din partea celor "dezvăluiţi".

Fapt deosebit de interesant, după acordurile de la Rapallo şi în condiţiile evoluţiei pozitive a raporturilor dintre Uniunea Sovietică şi Germania, "colecţiile de documente diplomatice ruseşti", editate de sovietici, au fost, cu regularitate, traduse şi publicate de germani[13]. Or, se înţelege, îndoita publicare a unor astfel de "colecţii" s-a constituit, ea însăşi, într-un demers politico-diplomatic *sui generis*, demers ce denota tendinţele revizioniste germane şi sovietice. Asemenea tendinţe răzbat şi în legătură cu editarea de sovietici a "colecţiei generale" cu referinţă la evoluţia relaţiilor internaţionale într-o perioadă delimitată de Congresul de la Berlin (1878) şi de Revoluţia din Octombrie. Intitulată *Mejdunarodnaia Otnoşenija v epohu Imperialisma*, "colecţia a început să fie publicată în anul 1931, la Moscova şi Leningrad[14], purtând, desigur, amprenta iniţierii de Stalin a "reconsiderării" politicii externe ţariste. Şi această "colecţie" a fost tradusă, e drept, parţial, însă cu promtitudine, în Germania[15], pe care Hitler, ajuns la putere, urma s-o antreneze total şi fatal în "cruciada anticomunistă", ce va atinge paroxismul în împrejurările celui de-al doilea război mondial. O "cruciadă" pe care sovieticii, după 1945, o vor pune în seama "imperialismului anglo-american", încât editarea "documentelor diplomatice ruseşti" nu va avea cum să se plaseze în afara incidenţei politicului nici chiar în condiţiile aparentei "destinderi" din perioada poststalinistă[16]. Nu întâmplător, pentru studierea politicii externe ruseşti din perioada anterioară şi din timpul primului război mondial, s-au impus atenţiei cercetătorilor mai ales "colecţiile speciale", publicate în afara graniţelor fostei Uniuni Sovietice[17].

Germania. Din rațiuni lesne de întrevăzut, publicarea "colecțiilor germane" relative la originile și implicațiile războiului din anii 1914-1918 s-a produs într-o atmosferă extrem de încărcată. "Tăcerea" maiestuoasă și cinică din "epoca bismarckiană" sau stările de spirit euforice ce au întreținut tentativele *Weltpolitik*-ului nu au mai fost posibile. În noile condiții, germanii erau cei care resimțeau "durerea și umilința înfrângerii". De aceea ei au și fost extrem de presați de necesitatea dezlegării problemelor originilor și responsabilităților de război. Pentru început, dezlegarea respectivă a fost încercată din perspectiva disputelor politice interne, încercare întrutotul reprezentativă pentru spiritele ce au animat tulburările revoluționare din Germania anilor 1918-1920. "Inspirați" și de exemplul bolșevicilor, ce s-au lansat, cum am văzut, în publicarea documentelor "epocii imperialismului", revoluționarii germani au fost tentați să arunce întreaga responsabilitate a "dezastrului" în seama ex-Kaiserului Wilhelm al II-lea și a cercurilor "militariste" și "imperialiste" ale celui de-al doilea Reich. Semnificativă în acest sens a rămas "colecția" editată de Karl Kautsky, *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch*[18]. Menirea propagandistică a acestei "colecții" apare evidentă din primele volume. Din ultimele, însă, transpare o diminuare a "caracterului ei anti-Hohenzollern", ceea ce ar putea însemna și o diminuare a considerării ponderii "responsabilităților germane" pentru declanșarea "războiului din 1914". Faptul l-am putea explica prin acuzarea, inclusiv de socialiștii germani[19], durității reparațiilor de război impuse Germaniei prin Tratatul de la Versailles. El ar putea fi explicat însă și prin aceea că publicarea de "documente diplomatice" și din arhivele altor foști beligeranți, în speță din arhivele foste țariste, impunea reconsiderarea responsabilităților de război dintr-o perspectivă cu mult mai largă. La o asemenea reconsiderare invita, dealtfel, și rapoartele Comisiei de anchetă din *Reichstag*, în mod deosebit rapoartele secțiunilor 1 și 2 ale comisiei, însărcinate cu studierea cauzelor războiului și, respectiv, a rațiunilor ce au împiedicat încheierea mai devreme a păcii (secțiunile 3 și 4 analizând actele de nesupunere și lipsă de loialitate față de autoritatea politică și, ultima, atrocitățile de război). Publicarea rapoartelor Comisiei de anchetă[20] a incitat și mai mult interogațiile pe tema responsabilităților de război, interogații cu o audiență defel neglijabilă în S.U.A.[21].

Interogațiile pe tema invocată s-au putut regăsi, desigur, și între resorturile publicării faimoasei "colecții" *Die Grosse Politik der Europäischen*

Kabinette 1871-1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. Publicarea unei atât de vaste "colecţii" (40 de volume în 54 de tomuri) în nu mai mult de patru ani (1922-1926)[22] s-ar putea constitui într-un veritabil record în domeniul "marilor colecţii de documente diplomatice". Rapiditatea publicării celor 54 de tomuri a exprimat, poate în cel mai înalt grad, stările de spirit din Germania post-Versailles. Aceeaşi rapiditate a fost posibilă ca urmare a "ordinei desăvârşite" în care s-a desfăşurat şi a fost înregistrată sau îndosariată corespondenţa diplomatică germană în "epoca bismarckiană" (1871-1890) şi în cea a *Weltpolitik*-ului (1990-1991). Sistemul de îndosariere şi organizare a arhivelor din Wilhelmstrasse a facilitat, se înţelege, munca echipei ce a coordonat editarea "colecţiei" (echipă ce întrunea pe Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thime). Editorii au recurs, nu întâmplător, la publicarea materialului documentar "pe probleme" şi nu după criteriul cronologic. O atare modalitate de publicare s-a impus şi din nevoia de a se oferi suport documentar răspunsurilor la unele "chestiuni arzătoare" pentru germani, şi nu numai, cum era "chestiunea responsabilităţilor de război", în a cărei subsecvenţă se plasa şi cea a reparaţiilor. Răspunsurile la asemenea "chestiuni" par să fi preocupat, în principal, pe editorii "colecţiei" şi nu problema, mai largă, a "originilor războiului din 1914". Materialul documentar nu acoperă corespunzător întreaga perioadă 1871-1914. Spre edificare, "epocii bismarckiene" i-au fost consacrate doar primele *şase* (!) volume, în timp ce perioadei 1890-1914 "restul" de până la patruzeci, câte constituie *Die Grosse Politik*.... Prin urmare, deşi înlesneşte răspunsuri la diverse probleme ("chestiuni"), "gruparea artificială" a documentelor "creează o serie de impresii separate", făcând dificilă reconstituirea atmosferei în care au survenit reacţii faţă de anumite acte şi acţiuni. Cu toate acestea, valenţele ştiinţifice, nu puţine, ale "colecţiei" rămân de necontestat. Documentele sunt publicate, de regulă, *in integrum*. Numeroasele *note* explicative şi argumentative vin în sprijinul cercetătorului, în legătură mai ales cu acele aspecte ce nu pot fi elucidate doar pe baza informaţiilor conţinute de documente. Din cuprinsul "colecţiei" transpare "spiritul metodic" şi acribia editorilor germani, chiar dacă aceştia nu s-au putut detaşa prea mult de unele idei preconcepute sau, mai bine zis, impuse, de vreme ce publicarea s-a făcut "im Auftrage des Auswärtigen Amtes".

Franța. Spre deosebire de editorii germani, cei francezi s-au dovedit consecvenți cu criteriul strict cronologic al organizării "colecțiilor de documente diplomatice". Este o realitate confirmată și de "marea colecție" *Documents diplomatiques français (1871-1914)*. După cum reiese din chiar titlul său întreg[23], "colecția" a fost editată de o comisie de specialiști sub auspiciile Ministerului Afacerilor Externe de la Paris. Întrunind specialiști de renume, între care și P. Renouvin, comisia a reușit să impună activității sale o tentă prevalent științifică, "colecția" fiind publicată într-un timp relativ lung (1929-1959), într-o atmosferă ce s-a degajat treptat de stările de spirit din perioada imediat următoare anului 1918.

Și totuși, se cuvin să fie amintite aici câteva din observațiile sau criticile formulate în legătură cu *Documents diplomatiques français... relatifs aux origines de la guerre de 1914*. Astfel, profesorul Mario Toscano observa o oarecare reticență sau circumspecție din partea editorilor francezi[24]. O observație nelipsită de fundament, având în vedere că Franța a fost ultima dintre puterile antrenate în război la 1914 al cărei guvern *a admis*, după insistente solicitări din interior și din exterior, publicarea "colecției" amintite. E drept, cabinetul de la Paris publicase în anii 1918-1921, ani ai negocierii și ai încheierii tratatelor ce au consfințit "sistemul de la Versailles", unele "colecții speciale", relative la relațiile franco-ruse sau la cele franco-italiene, ca și la "afacerile balcanice"[25]. Era însă prea puțin pentru a fi stăvilite solicitările tot mai insistente, pentru ca și Quai d'Orsay-ul să-și deschidă și să-și publice arhivele, mai ales că germanii reușiseră, cum am văzut, să scoată de sub tipar într-un timp record volumele "colecției" *Die Grosse Politik...*. Reticențele cercurilor guvernamentale de la Paris în privința publicării "documentelor diplomatice" plasau cercetătorii francezi "într-un serios dezavantaj" în raport cu cei germani sau englezi, iar aceasta din cauză că, după opinia aceluiași profesor italian, "tăcerea Quai d'Orsay-ului era... interpretată ca o confirmare indirectă a validității acuzațiilor, avansate de istoricii germani și răspândite de "școala americană", că Franța a fost în largă măsură responsabilă pentru război (istoricii germani și americani "plusau" rolul avut de vizitele președintelui Poincaré și a premierului Viviani la Petersburg, în iulie 1914, în determinarea Rusiei la o atitudine "intransigentă", grăbind astfel declanșarea războiului). Mai mult, studiile de specialitate fondate pe "colecția germană", ca "sursă primară", se dovedeau influențate profund de aceasta, în vreme ce istoricii francezi (și știm ce înseamnă istoricii în Hexagon!)

păreau "neajutoraţi în a contracara acuzaţiile formulate asupra ţării lor". Pe plan internaţional, "intransigenţa franceză în problema reparaţiilor" nu mai apărea justificabilă în temeiul clauzelor Tratatului de la Versailles, iar pe plan intern "extrema stângă" a căutat să profite de mutaţiile survenite în cercurile opiniei publice pentru "a acuza clasa conducătoare că ar fi condus deliberat ţara într-un război care, deşi câştigat, a adus jale şi o nemaiîntâlnită, până atunci, ruină"[26].

O altă observaţie ar putea viza "maniera în care a fost formată comisia de publicare a documentelor diplomatice franceze". Mai exact, ar putea viza faptul că respectiva comisie ar fi întrunit "un mare număr de diplomaţi... care au jucat un rol important în determinarea cursului evenimentelor" (M. Paléologue, Jules Cambon, Barrére etc.)[27]. Datorită unui atare fapt, a şi fost exprimată sau simulată o oarecare "neîncredere" din partea unor specialişti – de regulă ne-francezi – faţă de "corectitudinea" lucrărilor comisiei. A fost nevoie, de aceea, de mai multă lumină în privinţa faptului menţionat, care a şi fost făcută prin "intervenţiile explicative" ale membrilor comisiei, îndeosebi de ultimul ei secretar-general, P. Renouvin (membru al comisiei pe toată durata fiinţări ei). Astfel, într-un articol publicat în "Revue Historique" din anul 1931 (mars-avril), Renouvin, parcă intuind semnele "neîncrederii" de care aminteam mai sus, a ţinut să precizeze că preşedinţia comisiei a fost atribuită, de la bun început, unui universitar (rectorul Charléty), care, de la chiar prima şedinţă de lucru, declarase "că el a primit din partea guvernului promisiunea formală de libertate totală", promisiune sau asigurare receptată de toţi membrii "comme... la charte du travail", încât activitatea de publicare a putut să fie "inspirée d'un esprit strictement historique"[28]. Cât priveşte pe "membrii-diplomaţi", Renouvin va preciza, într-un alt articol din "Revue Historique", anul 1961 (după publicarea întregii "colecţii"), că aceştia "au fost prezenţi numai la şedinţa inaugurală a comisiei" şi că numai unul singur, care nu a deţinut un post diplomatic important (membrului în cauză nici nu i se dă numele!), s-a implicat ceva mai mult, în special în legătură cu stabilirea cât mai exactă a semnificaţiei "de cancelarie" a anumitor documente[29].

Dintre alte observaţii, am putea invoca pe aceea vizând "utilizarea limitată a... arhivelor private" sau pe o alta, conform căreia, deşi publicarea "colecţiei" a fost menită probării principalelor direcţii ale politicii externe franceze înainte de 1914, par să fi fost întrucâtva neglijate aspecte ale expansiunii coloniale sau ale disputelor pentru influenţă în Asia[30]. De-

sigur, şi asemenea observaţii şi-au primit răspunsurile de rigoare. A fost subliniat faptul că în sistemul diplomaţiei franceze nu a prea fost cum să se strecoare "informaţii spectaculoase" în "arhivele private", ca, de exemplu, în cele din Marea Britanie sau S.U.A. A fost, totodată, reiterată opţiunea metodologică a comisiei de publicare, care a pornit de la considerentul că, în determinarea "războiului din 1914", *problemele europene* au avut "une importance propre", în vreme ce *problemele extraeuropene* au avut importanţă doar în măsura "în care ele au exercitat o influenţă notabilă asupra relaţiilor dintre marile puteri"[31]. Fără a încerca să ne pronunţăm asupra suficienţei unor astfel de răspunsuri, ţinem să subliniem doar faptul că, într-o măsură chiar mai mare decât ele, unele observaţii au avut şi mobiluri "partinice" sau "patriotice". Spre edificare, observaţiile lui M. Toscano privind toate "lacunele" documentare ale "colecţiei franceze", pentru zilele fierbinţi din iulie-august 1914, par să vizeze nu atât insuficienta probare a atitudinilor cercurilor politico-guvernamentale de la Paris cât neatestarea ecoului ce l-ar fi avut sau ar fi trebuit să-l fi avut pe malurile Senei iniţiativa diplomaţiei italiene, din acele zile, în scopul evitării izbucnirii ostilităţilor militare, prin presiuni diplomatice asupra Belgradului, menite acceptării *ultimatum*-ului austriac, urmând ca marile puteri să asigure, fiecare în parte, suveranitatea şi integritatea Serbiei[32]. Apare limpede, credem, că istoricul italian exprima, sub condiţia de "observaţie ştiinţifică", un punct de vedere "patriotic", de la a cărui susţinere nu va face rabat nici "misia italiană" de editare a "documentelor diplomatice" (*I Documenti diplomatici italiani*). Cât despre "comisia franceză", ţinem să subliniem adevărul incontestabil că activitatea ei s-a concretizat în publicarea unei "colecţii" cu un loc bine definit între cele "mari", de "documente diplomatice".

Marea Britanie. Şi în cazul "marii colecţii" *British Documents on the Origins of the War. 1898-1914* decizia pentru actul publicării a aparţinut forurilor guvernamentale[33]. Numai că, decizia celor din Downing St. 10, ca şi actul editorial prin care aceasta a fost concretizată, s-a produs în două faze. În prima, guvernul britanic a fost tentat să decidă publicarea unei "colecţii restrânse" ca răspuns la apariţia "colecţiei Kautsky" (*Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch*). Conform deciziei iniţiale, "colecţia britanică" ar fi trebuit să cuprindă doar documente relative la o perioadă extrem de scurtă, delimitată de 28 iunie 1914 (atentatul de la Sarajevo) şi 4 august 1914 (intrarea oficială a Marii Britanii în război). Pentru întoc-

mirea unei astfel de "colecţii" a fost desemnat J.W. Headlam-Morley, "the Historical Adviser of the Foreign Office". Însă, la vestea că la Berlin urma să fie publicată o "colecţie generală" (*Die Grosse Politik*...) au început să sporească presiunile din partea specialiştilor, publiciştilor şi a politicienilor britanici ca şi la Londra să fie editată o "colecţie de documente diplomatice" ce să "acopere" perioada care, din perspectiva politicii Albionului, a corespuns decantării "originilor războiului din 1914". Un deosebit ecou, în sensul celor menţionate, l-au avut *scrisorile deschise*, adresate "oficialităţilor" de istoricul R.W. Seton-Watson şi de Sir Sidney Lee, ce au pledat, cu argumente solide, pentru publicarea unei "colecţii" ce să probeze veridicitatea discursului politic şi să răspundă exigenţelor demersului istoriografic pe tema originilor şi implicaţiilor Marelui Război. Cât de convingătoare au putut fi asemenea pledoarii, ne-am putea lesne da seama dacă am reţine că anunţarea publică a *deciziei* guvernului de la Londra în legătură cu editarea "marii colecţii" a survenit prin intermediul unei *scrisori de răspuns*, adresată la 28 noiembrie 1924 de Austen Chamberlain, în calitatea sa de Secretar de Stat pentru Afaceri Străine, istoricului R.W. Seton-Watson, scrisoare apărută în "The Times". Devenea astfel publică cea de-a doua fază a *deciziei* de publicare a "colecţiei britanice", decizie adoptată în principiu de guvernul laburist prezidat de Ramsay MacDonald încă din vara anului 1924. Iar pentru consacrarea editorială a noii decizii au fost desemnaţi doi foarte binecunoscuţi specialişti englezi, George P. Gooch şi Harold W.P. Temperley. Aceştia au considerat nimerit ca Headlam-Morley să-şi continue activitatea, al cărei rod urma să-l constituie ultimul volum (al unsprezecelea) al "colecţiei mari". Restul de zece volume urmau să se refere la o perioadă mai întinsă, delimitată de anul 1898 şi de momentul 28 iunie 1914. Gooch şi Temperley au mers cu respectul pentru munca depusă de colegul lor până acolo încât au menţinut chiar şi modalitatea diferită în care acesta din urmă şi-a organizat materialul documentar (în volumul unsprezece documentele au fost inserate în ordine strict cronologică, în timp ce în volumele I-X au fost grupate pe capitole).

De remarcat faptul că volumul unsprezece (ultimul) al "colecţiei", întocmit de Headlam-Morley, a văzut cel dintâi lumina tiparului. Materialul documentar inclus de acest volum era deja organizat când s-a luat decizia editării "colecţiei generale". În plus, publicarea documentelor conţinute de volumul respectiv a fost de natură să răspundă celor mai insistente

solicitări din partea factorilor preocupați de problematica responsabilităților de război. O asemenea problematică avea o semnificație prevalent publică, pe când aceea, mai largă, a "originilor războiului" avea, se înțelege, una mai curând științifică și a cărei relevare implica asidue cercetări de specialitate. Întru întâmpinarea acestor cercetări s-a dorit și argumentarea, de editori, primei delimitări cronologice (1898) pentru "perioada britanică a originilor războiului din 1914". După cum sugerează și titlul special[34] al volumului I, anul 1898 a marcat "sfârşitul izolării britanice", al atât de des invocatei, nu doar de istorici, "splendide izolări britanice". A fost făcută deci o opțiune cronologică diferită de cea a editorilor francezi și germani, ca și de cea a editorilor ruso-sovietici, "cei de la Rhin" considerând anul 1871, iar exponenții "puterii roşii" anul 1878 ca limită cronologică inferioară a perioadei "originilor războiului imperialist". Iată cum, prin chiar opțiunea cronologică amintită "colecția britanică" se distinge față de celelalte "mari colecții" relative la originile primului război mondial. Distincția aceleiaşi "colecții" a fost asigurată însă de modalitatea întocmirii acelor volume în care materialul documentar a fost organizat *pe capitole*. În volumele de *British Documents*... o atare organizare a materialului documentar nu apare reieşită pur şi simplu dintr-o "ordine de arhivă" sau subsumată unor scopuri prestabilite ca în *Die Grosse Politik*... Editorii "colecției britanice" au ținut să-şi etaleze o cât mai evidentă detaşare întru profesionalitate. În *Cuvântul înainte* (*Foreword*) la volumul I întâlnim un pasaj relevant, reluat întocmai în *Cuvântul înainte* al fiecăruia din celelalte nouă volume alcătuite de Gooch şi Temperley: "The decision to publish a selection from the British Documents dealing with the origins of the War was taken by Mr. Ramsay MacDonald, Prime Minister and Secretary of State for Foreign Affairs, in the summer of 1924. It was confirmed and announced by Mr., now Sir, Austen Chamberlain in a letter of the 28th November 1924... adressed to Dr. R.W. Seton-Watson... and it need only be said here that Secretary of State for Foreign Affairs refered to «impartiality and accuracy» as being the necessary qualifications for any work which the Editors were to publish". Reluarea acestui pasaj, din care reiese că guvernul a dat curs solicitărilor din partea unor specialişti, pentru a decide publicarea "colecției de documente britanice", a fost făcută şi în ideea de a fi avertizați factorii politici că editorii nu înțelegeau să admită nici o imixtiune guvernamentală în privința stabilirii conținutului documentar al volumelor. Iar pentru a fi şi mai "convingători", editorii au

recurs şi la un alt pasaj, cu ton de avertisment, în *Cuvântul înainte* la volumul III, unde se precizează că "they (Editors) wood feel compelled to resign if any attempt were made to insist on the omission of any document which is in their view vital or essential". Regăsim, în cele relatate, expresia unui crez profesional, un crez pe care, cel puţin în privinţa organizării conţinutului documentar, specialiştii britanici au ţinut să-l urmeze cu consecvenţă. Şi aceasta chiar dacă, din raţiuni asupra cărora nu credem necesar să revenim, actul publicării "colecţiei" a trebuit să se producă sub incidenţa unei decizii politice[35].

Austria. Cele trei volume de *Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges*, publicate în 1919, la Viena (Staatsdrückerei), ca supliment la *Das Rotbuch* (Cartea Roşie), au fost, se înţelege, fructul atmosferei din capitala Austriei imediat după sfârşitul războiului mondial marcată de "gustul înfrângerii" şi de implicaţiile consacrării, prin voinţa "naţionalităţilor", disoluţiei Imperiului Habsburgilor. "Noua Austrie" părea să aibă starea unei nave naufragiate. Şi era greu să se desprindă de o atare stare purtând povara unei "armate de funcţionari" ai fostelor oficii imperiale şi a unei "armate de ofiţeri" ce nu-şi mai puteau afla subalternii. Pe lângă toate acestea, Austria republicană se confrunta cu dificultăţile situării noii sale condiţii într-o *Europă nouă*. Era vorba deci, de probleme serioase, la care se cereau dezlegări imediate, cu trimiteri la timpuri cât mai apropiate. Nu întâmplător, documentele "colecţiei" se referă la o perioadă scurtă, delimitată de atentatul de la Sarajevo (28 iunie 1914) şi izbucnirea războiului (august 1914). Iniţiată de noul guvern austriac, ce exprima un nou regim politic, publicarea celor trei volume de documente viza aruncarea responsabilităţilor de război în seama ultimilor Habsburgi şi mai ales în seama unora dintre miniştrii acestora, cum era cazul contelui Berchtold (fost Ministru de Externe). În plus, documentele permit şi evidenţierea unor responsabilităţi "non-habsburgice" pentru acel *Finis Austriae* provocat de războiul din anii 1914-1918. Editorii au acordat o atenţie specială includerii în "colecţie" a documentelor relevante pentru "jocul politic" al guvernului maghiar, condus de contele Tisza, care, preocupat mai curând de "ambiţiile României" decât de "criza sârbă", a mizat pe posibilitatea consolidării Ungariei Coroanei Sfântului Ştefan în condiţiile unui "război mare" în care principalii adversari să fie Germania şi Rusia. Apoi, nu mai puţină atenţie a fost acordată includerii documentelor ce să evidenţieze poziţia doar aparent moderată a factorilor politici de la Berlin, aceştia

nutrind, în fond, convingerea îtr-o "victorie facilă", asigurată de Blitzkrieg. Sunt, cele câteva aspecte invocate, relevante, credem, pentru faptul că *Diplomatische Aktenstücke*... au fost publicate sub impactul unor reacții de moment. Aceasta nu înseamnă însă că "suplimentul" la *Cartea Roșie* austriacă ar prezenta un interes minor pentru cercetările consacrate "originilor războiului din 1914".

De un mai mare interes s-a bucurat, din chiar momentul apariției (în 1930), "colecția" *Osterreich – Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914*.... Publicată în seria *Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Osterreichs* (volumele 19-28), "colecția mare austriacă"[36] a fost alcătuită într-o atmosferă de relativ calm. Pe plan intern, Austria lăsa impresia că ar fi început realmente viața nouă de stat național, în timp ce în raporturile internaționale nu apăreau încă cu destulă claritate semnele subminării "sistemului de securitate colectivă", încercat sub auspiciile Ligii Națiunilor. Apărută într-un asemenea context, "colecția austriacă" din 1930 produce, celui care o parcurge, impresia unei oarecare detașări a activității editorilor de mobiluri politice. La elaborarea ei au participat, dealtfel, specialiști de marcă în domeniul documentaristicii și istoriei moderne austro-germane (Heinrich Srbik, Alfred Francis Pribram, Lüdwig Bitter și Hans Uebersberger).

Din păcate, cu toate meritele sale de ordin metodologic, "colecția austriacă" nu se impune prin exemplaritate și în privința problematicii atestate documentar. Cei care s-au implicat în editarea "colecției" par să fi fost marcați de o oarecare inhibiție sau de lipsă de îndrăzneală. Deși titlul general sugerează relevarea faptelor ținând de *Politica externă a Austro-Ungariei*, documentele publicate atestă, cu predilecție, "problemele" cu care s-a confruntat respectiva politică în Sud-Est. Spre deosebire de "marile colecții" germană, franceză și engleză, relative la "originile războiului din 1914", "colecții" rezultate din preocupările editorilor de a oferi un substanțial suport documentar cunoașterii de ansamblu a evoluției raporturilor internaționale la finele secolului XIX și la începutul secolului XX, "colecția austriacă" atestează, cu prioritate, atitudinile Austro-Ungariei, în "atingere" cu cele ale altor state ce au vizat aceleași "probleme" din sud-estul continentului european. Din documentele incluse de "colecție" nu rezultă dacă, în optica Vienei, ar fi fost posibilă evitarea, în ultimă instanță, "conflictului generalizat". Tot ceea ce s-a urmărit să rezulte pare să fi vizat faptul că "războiul împotriva Serbiei" nu a mai putut fi evitat. Astfel

încât ceea ce a rezultat a putut îndreptăţi aprecierea lui M.Toscano, după care "colecţia austriacă este de o natură unică, ceva mai puţin decât o veritabilă colecţie generală (relativă la "originile războiului din 1914" – n. ns.) şi ceva mai mult decât una monografică"[37].

Ambele "colecţii austriece", ca şi celelalte, care s-au constituit în obiectul demersului de faţă, prezintă, în ansamblul lor, o deosebită importanţă pentru cunoaşterea cauzelor ce au dus la declanşarea primei conflagraţii mondiale. După cum se poate observa, ne-am referit doar la "colecţiile" atestând atitudinile celor cinci mari puteri (Rusia, Germania, Franţa, Marea Britanie şi Austro-Ungaria) care au intrat în coliziune în august 1914. Editarea "documentelor diplomatice" atestând conduita externă a altor state (Italia, S.U.A., Japonia, Belgia, Serbia etc.)[38] s-a produs din resorturi de un interes ceva mai redus pentru ceea ce am urmărit să relevăm aici. În atenţia noastră s-a plasat relevarea faptului că editarea celor mai mult studiate "colecţii de documente" relative la originile primului război mondial a fost profund marcată de "logica" îmbinării idealului ştiinţific şi a interesului politic. Din cele consemnate rezultă, între altele, că marile conflicte internaţionale pot fi strict delimitate cronologic doar din punctul de vedere al ostilităţilor militare, al confruntărilor violente, dar nu şi din cel al devenirii stărilor de spirit. Este o realitate de natură să ne invite la a medita ceva mai mult asupra incitantei afirmaţii a lui Clausewitz, după care războiul ar însemna, în esenţă, politică dusă cu alte mijloace.

Note

1. A.J.P. Taylor, *Struggle for Mastery in Europe. 1848-1918*, Oxford University Press, 1984, p. 569.
2. P. Renouvin, *La publication des documents diplomatiques français*, în "Revue Historique", mars-avril 1931, p. 267.
3. M. Toscano, *The History of Treaties and International Politics*, Baltimore, 1966, p. 104 şi urm.
4. J.-B. Duroselle, *De l'"histoire diplomatique" à l'"histoire des relations internationales"*, în *Mélanges Pierre Renouvin. Etudes d'histoire des relations internationales*, Paris, P.U.F., 1966, p. 2.
5. P. Renouvin şi J.-B. Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964.
6. P. Renouvin, *La publication des documents français*, p. 267.

7. Asupra conţinutului "colecţiilor" în discuţie vezi, pe larg, Gh.Cliveti, *Izvoarele istoriei relaţiilor internaţionale*, Iaşi, Editura Universităţii "Al.I.Cuza", 1993, pp. 74-151.

8. M. Toscano, *op.cit.*, p. 107.

9. *Ibidem*, p. 108. O "ediţie prescurtată a primelor treizeci de volume din "Krasny Archiv" a fost publicată, în 1948, la Cleveland – S.U.A., de Louise M. Boutelle şi Gordon W. Thayer, sub titlul: *A Digest of the Krasny Archiv*.

10. Samuel Cocks, *The Secret Treaties and Understandings*, Londra, Union of Democratic Control, 1918; *Les documents secrets des Archives du Ministère des Affaires Etrangères de Russie*, Paris, Bossard, 1918; *L'intervento in guerra della Italia nei documenti segreti dell'Intesa*, Roma, Rasegna internazionale, 1923.

11. Într-o publicaţie intitulată *Die Falschungen des russischen Orangebuches*, apărută la Berlin şi Leipzig în 1922, iar în traducere engleză, cu titlul, *The Falsifications of the Russsian Orange-Book*, la Londra, în 1923.

12. Publicaţie apărută la Paris, Librairie du Travail, în 1923-1932, conţinând trei volume în şase tomuri, publicaţie ce relua, în mare parte, *Materialî po Istorii Franko-Russkih Otnoşenija. 1910-1914*, editate la Moscova, în 1922.

13. *Tarskaia Rossija v Mirovoĭ Voine*, Gosudarstvennoe Izdatelistvo, 1925 (traducere germană: *Das zaristische Russland im Weltkriege*, Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1927); *Evropeiskie Derjavî I Greţija v epohu Mirovoi Voinî*, Moscova, Gosudarstvennoe Izdatelistvo, 1922 (traducere germană: *Die europäischen Mächte und Griechenland während des Weltkrieges*, Dresda, Reissner, 1932); *Evropeiskie Derjavî I Turţija vo vremia Mirovoi Voinî. Razdel Aziatkoi Turţii*, Moscova, 1924 (traducerea germană: *Die europäischen Mächte und die Türkei während des Weltkrieges. Die Aufteilung der Assiatischen Türkei*, Dresda, Reissner, 1932) etc.

14. "Colecţia" a fost concepută în trei serii, fără însă ca din cea dintâi să apară vreun volum. De fapt, nici seriile a doua şi a treia nu au fost publicate integral. Din seria a doua au fost publicate volumele XIII-XXI, "acoperind" perioada 1 mai 1911-20 noiembrie 1912, iar din seria a treia au apărut doar volumele I-X, cu referinţă la perioada 1 ianuarie 1914-31 martie 1916.

15. *Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus*, Berlin, Hobling, 1933..., Seria I: volumele I-IV; Seria a II-a: volumele V-VIII (cele opt volume corespunzând primelor opt din Seria a treia a "colecţiei" în limba rusă); Seria a III-a: volumele I-IV (corespunzând celor patru volume ale seriei a doua a "colecţiei" în limba rusă).

16. *Vneşniaia Politika Rossi XIX I naceala XX veka. Dukumentî rossiiskogo Ministerstva Inostrannîh Del, ... şestaia serija* – s 1895 do 1917 g., Moscova, Gosudarstvennoe Izdatelistvo Politiceskoi Literaturî, 1960...; editarea acestei "colecţii" a revenit unei comisii prezidată de fostul ministru sovietic de externe A.A. Gromîko.

17. Benno Siebert, *Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik der Vorkriegsjahre*, Berlin-Leipzig, De Gruyter, 1921; Alexandre Meyendorff, *Correspondance diplomatique du Baron de Staal. 1884-1900*, 2 volume, Paris, Rivière, 1929; Friedrich Stieve, *Alexander Petrowic Iswolski. Der Diplomatische Schrift-*

wechsel. 1911-1914, 4 volume, Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1926 etc.

18. "Colecţie" apărută, în patru volume, la Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte din Charlottenburg, în 1911-1920; "colecţie" publicată şi în engleză, în 1924, cu titlul *The Outbreak of the World War*, la Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.

19. M. Toscano, *op.cit.*, p. 130 şi urm.

20. *Beilagen zu den Stenographischen Berichten über die öffentlichen Verhandlungen des Untersuchungsausschusses*, Berlin, Norddeutsche Buchdrückerei und Verlagsanstalt, 1921.

21. Peste Ocean, "rapoartele" au fost publicate, în 1923, la Oxford University Press din New York, cu titlul: *Official German Documents Relating to the World War*.

22. La Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte.

23. *Documents diplomatiques français (1871-1914)*, Ministère des Affaires Etrangères. Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914; 1re Série (1871-1900), 16 vol.; 2e Série (1901-1911), 14 vol.; 3e Série (1911-1914), 11 vol., Paris, Imprimerie Nationale, 1929-1959.

24. M. Toscano, *op.cit.*, p. 148.

25. *L'alliance franco-russe. Origines de l'alliance, 1890-1893. Convention militaire, 1892-1899, et convention navale*, Paris, Impremerie Nationale, 1918; *Les accords franco-italiens de 1900-1902*, Paris, Imprimerie Nationale, 1920; *Les affaires balkaniques. 1912-1914*, Paris, Imprimerie Nationale, 1921.

26. M. Toscano, *op.cit.*, p. 148 şi urm.

27. *Ibidem*, p. 150.

28. P. Renouvin, *op.cit.*, p. 267.

29. Idem, *Les documents diplomatiques français (1871-1918)*, în "Revue Historique", juillet-septembre 1961, pp. 139-152.

30. M. Toscano, *op.cit.*, p. 151 şi urm.

31. P. Renouvin, *Les documents diplomatiques...*, "Revue Historique", mars-avril, 1931, p. 269 şi urm.

32. M. Toscano, *op.cit.*, p. 152 şi urm.

33. *British Documents on the Origins of the War. 1898-1914*, 11 volume în 13 tomuri, London: Printed and Published by His Majesty's Stationery Office, 1926-1938.

34. Pe lângă titlul general: *British Documents...*, fiecare volum poartă şi un titlu special, care pentru volumul I este: *The End of British Isolation*.

35. Mai puţin plasată sub incidenţa raţiunilor politice este "colecţia" *British Documents on Foreign Affairs: Raports and Papers from the Foreign Office Confidential Print*, proiectată în nu mai puţin de 400 (patru sute!) de volume, sub coordonarea lui K. Bourne şi D. Cameron Watt, membri ai celebrului Departament of International History of the London School of Economics and Political Science. Această "mare colecţie", încă în curs de realizare, nu prezintă însă un interes special pentru tema demersului nostru.

36. *Osterreich – Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Osterreichisch – Ungarischen Ministeriums des Aussern*, 9 volume, Viena şi Leipzig, Osterreichischer Bundesverlag für Unterricht Wissenschaft und Kunst, 1930.
37. M. Toscano, *op.cit.*, p. 151.
38. În legătură cu acestea, vezi Gh. Cliveti, *op.cit.*, pp.130-147.

SUMMARY

'All sources are suspect!' – as A.J.P. Taylor has sharply sustained. The well-known english historian had in sight the historic documents, as seen not only in themselves, but, equally, under the implications of their registration and storage in the archives and of the manners in which were published. We tried to prove this fact, refering to the 'great documentary collections' on the origins of the World War I. The fact which had to be emphasized was that the publishing events of the diplomatic sources (especially those relating to the main foreign affaires) were scored by the both scientifical and political reasons. In some respects the political reasons prevailed. We searched to reveal the intertwining of the two kind of reasons, refering to significant cases, as the russian, french, german and british publications of documents on the origins of the Great War.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLII-XLIII • 1996-1997

Sorina Locovei

FINANŢAREA REVOLUŢIEI RUSE DE CĂTRE AUTORITĂŢILE GERMANE – PROBLEMĂ CONTROVERSATĂ

Primul război mondial a supus puterile europene unui efort uriaş. Nimeni nu prevăzuse în 1914 durata, caracteristicile şi, mai ales, consecinţele devastatoare, pe termen lung, ale acestuia. Timp de patru ani Puterile Centrale şi Antanta s-au confruntat, fără a putea impune modificări însemnate pe linia fronturilor. Bătălii par să se fi dat şi dincolo de teatrele de operaţii consacrate, în care armele cele mai teribile s-au dovedit a fi propaganda, lipsurile, forţa morală a maselor de oameni aruncate unele împotriva altora.

Primul stat afectat de înfrângere a fost Rusia. În 1917 a dispărut Curtea Imperială de la Petrograd, iar în 1918 – cele de la Viena şi de la Berlin. Războiul a măturat ceea ce mai rămăsese în Europa din Vechiul Regim[1].

Înainte de război exista în Europa o stare de spirit ce părea să anunţe mari schimbări. Liderul social-democrat german August Bebel ameninţa, în 1911, într-un discurs rostit în Reichstag, că dacă va izbucni un război de mare anvergură, acesta va fi semnalul revoluţiei mondiale[2]. Opinia sa era împărtăşită de majoritatea socialiştilor europeni. După izbucnirea războiului, socialiştii din Occident au considerat că trebuie să treacă peste propriile lor convingeri politice pentru a răspunde chemării sub arme. Cauza naţională a triumfat în faţa speranţelor unei revoluţii internaţionale[3].

În Rusia ţaristă exista, însă, o fractură la nivel social şi politic, neputându-se vorbi de o strânsă legătură între cercurile guvernamentale şi poporul rus. Regimul intrase în stare de colaps deoarece nu a mai putut suporta combinaţia de caracteristici momentane ale societăţii ruseşti din anii

1914-1916. Lipsurile provocate de război, slaba dotare a armatei şi proasta aprovizionare, înfrângerile succesive, reacţiile neadecvate ale curţii imperiale, birocraţia, demoralizarea şi dezorientarea au dus la dezintegrarea rapidă a imperiului, fiind suficientă în aceste condiţii doar o scânteie pentru a se produce un adevărat incendiu[4].

Este greu de spus dacă şansele supravieţuirii autocraţiei ruse şi evoluţia sa spre un regim monarhic constituţional ar fi fost mai mari în timp de pace. Războiul şi revoluţia au fost două verigi strâns legate ale aceluiaşi lanţ; vom încerca să urmărim în ce măsură ele s-au influenţat reciproc.

Marele Stat Major german a urmărit scoaterea Rusiei din război cu ajutorul "virusului bolşevic". Ludendorff este explicit în memoriile sale: "Guvernul nostru, trimiţându-l pe Lenin în Rusia, şi-a luat asupra lui o mare responsabilitate! Călătoria era justificată din punct de vedere militar; trebuia ca Rusia să fie înfrântă"[5].

Implicarea germană în evoluţia situaţiei din Rusia anului 1917 nu poate fi negată. Controverse au apărut în legătură cu dimensiunile acestei implicări, cu modalităţile concrete de realizare, cu persoanele intrate în angrenaj, cu calitatea lor şi cu scopurile pe care le-au urmărit. După mai bine de optzeci de ani, dovezile finanţării de către germani a unor agenţi sunt încă puţine şi asupra lor se mai discută, încă, în contradictoriu. Majoritatea istoricilor occidentali care au studiat revoluţia rusă sunt convinşi că unii dintre revoluţionari, printre care şi Lenin, au beneficiat de ajutorul dat de Înaltul Comandament german (acţiune ce avea şi acordul conducerii civile a Germaniei)[6]. Se consideră indiscutabil faptul că propaganda bolşevică a fost finanţată cu bani germani, dar nimeni nu poate spune cât de mult au influenţat aceşti bani cursul evenimen-telor.

După cel de-al doilea război mondial, arhivele Ministerului de Externe au fost deschise spre cercetare, dar situaţia s-a schimbat destul de puţin. De "războiul politic" cu Rusia se ocupa o ramură a Ministerului de Externe. Despre arhivele referitoare la agenţii departamentului politic (Abteilung) ai Înaltului Comandament şi ai Secţiei Politice a Marelui Stat Major de la Berlin se presupune că au fost distruse la sfârşitul celui de-al doilea război mondial. În arhivele Ministerului de Externe german documentele ce conţin informaţii referitoare la implicarea în Rusia sunt destul de puţine şi, adeseori, indirecte[7]. Pe baza lor a făcut studii amănunţite George Katkow.

În arhivele ruseşti este puţin probabil să mai fie găsite documente importante referitoare la ajutorul primit de Lenin sau de alţi revoluţionari

ruşi din partea Germaniei. În istoriografia sovietică această chestiune este privită ca o adevărată blasfemie. Dmitri Volkogonov a fost primul cercetător care a avut acces la o serie de arhive secrete[8]. Documente referitoare la perioada revoluționară au fost publicate în *Krasnie Arkhivy* (Arhiva Roşie), în 106 volume, în perioada 1920-1941[9].

Documente sau copii ale documentelor pe care Leon Troțki le-a luat cu el în exil şi le-a depozitat la Houghton Library (Universitatea Harvard)[10] au fost publicate de către Jan M. Meijer în 1964[11].

Informații referitoare la evenimentele petrecute în Rusia în cursul anilor 1917-1918 se găsesc şi în arhivele româneşti. Astfel, în Arhivele Militare Române de la Bucureşti şi Piteşti am găsit rapoarte ale ataşatului militar român la Petrograd, locotenent-colonel (mai târziu colonel) Dimitrie Palada, ale reprezentantului român pe lângă STAWKA, generalul C. Coandă, rapoarte de presă, etc. Din acestea se desprinde ideea că Înaltul Comandament german depunea eforturi serioase pentru a obține defecțiunea Rusiei şi, eventual, a României, pe frontul de Răsărit.

Memoriile personajelor implicate sau care doar au asistat la evenimentele din 1917 din Rusia prezintă, fără îndoială, un interes incontestabil dar, în acelaşi timp, suntem obligați să le utilizăm cu prudență. Acolo unde informațiile provenite din asemenea surse au putut fi verificate şi prin intermediul unor surse arhivistice sau de altă natură, le-am acordat creditul necesar. Oamenii de stat germani ai epocii sunt extrem de reticenți în scrierile lor atunci când vine vorba de acțiunile germane, altele decât cele militare, îndreptate împotriva Rusiei. Fostul împărat Wilhelm al II-lea nu le pomeneşte deloc[12]. De cealaltă parte, ruşii adoptă atitudini diferite, în funcție de apartenența lor politică. De remarcat sunt memoriile lui Alexandr Kerenski, în care se face pe larg referire la faptul că Lenin şi susținătorii săi ar fi fost agenți germani.

În ceea ce priveşte lucrările de specialitate ce analizează revoluția rusă şi actorii săi, ele pot fi împărțite în mai multe categorii. În primul rând, a existat o istoriografie oficială sovietică sau inspirată de aceasta, în care se vorbeşte despre lupta eroică a poporului rus pentru construirea noii societăți socialiste. Un exemplu de receptare în Franța a istoriografiei marxiste, dar de orientare troțkistă, este lucrarea lui Jean Ellenstein, *Histoire de l'U.R.S.S.*, apărută la Paris în anii '70. Autorul era de părere că revoluția a fost, totuşi, afectată de înapoierea țării, de mediul internațional ostil, de erorile bolşevicilor. Această teză permitea păstrarea speranțelor într-un

socialism cu față umană. Observăm, însă, că rigoarea științifică este neglijată în favoarea ideologiei[13].

Evident, în scrierile de orientare marxistă se neagă orice legătură dintre bolșevici și autoritățile germane.

De cealaltă parte a baricadei, autorii occidentali, dintre care îi amintim pe R. Pipes, George F. Kennan, G. Katkow etc. încearcă să surprindă fenomenul revoluției ruse în complexitatea sa, să-i reconstituie circumstanțele proprii și să-i surprindă consecințele. Unii dintre ei, printre care și Alan Moorehead, nu ezită să-i considere pe Lenin spion[14], alții folosesc un ton mai temperat. În lucrarea sa, *Comprendre la Revolution russe,* Martin Malia compară revoluția rusă cu revoluțiile moderne din Europa occidentală și descoperă că aceasta urmează, până la un moment dat, modelul clasic, apoi, brusc, ia o direcție necunoscută până atunci în istoria lumii, revelând un nou univers.

Revoluția rusă a însemnat, din perspectiva timpului, "o completă reproiectare a statului, a societății, a economiei și a culturii în întreaga lume, având drept scop crearea omului nou"[15]. Un fenomen de o asemenea amploare nu se putea să nu fie amplu discutat, atât în perioada în care a avut loc, cât și mai târziu. Faptul că autoritățile germane au avut și ele contribuția lor nu le diminuează cu nimic importanța și semnificația. El trebuie privit în contextul desfășurării primului război mondial și al intereselor germane pe frontul de Răsărit.

În cele ce urmează, ne propunem, analizând intervenția politică a Germaniei în Rusia să surprindem scopul acesteia și să o comparăm cu acțiunile întreprinse pe teritoriul celorlalte state ale Antantei. În egală măsură, vom căuta să identificăm câteva persoane de care s-au folosit autoritățile germane pentru a orienta derularea evenimentelor într-un sens favorabil lor.

*

La sfârșitul secolului al XIX-lea Germania s-a impus ca mare putere europeană, în detrimentul Franței, care a avut nevoie de timp pentru a se reface după războiul franco-prusian din 1870-1871. Creatorul statului modern german, Otto von Bismark, a căutat să împiedice cu orice preț alianța franco-rusă. Pentru Germania, aflată între Franța și Rusia, problema unui război pe două fronturi se conturase încă de la început. Șeful de stat major al Comandamentului suprem german a fost, în perioada 1857-1888, Helmuth von Moltke (feldmareșal din 1871)[16]. În planurile sale de război el

prevedea ca Germania, susținută de Austria, să lupte mai întâi împotriva Rusiei, mulțumindu-se în partea franceză cu o defensivă cu baza la Metz[17]. Succesorul său, Waldersee, a păstrat această concepție, de defensivă în fața francezilor și ofensivă în fața ruși-lor[18]. Alfred von Schlieffen a continuat opera lui Moltke, dar a adaptat-o realităților din vremea în care a fost șef al Marelui Stat Major german (1891-1905)[19]. Forța militară franceză crescuse și părea imposibil ca armata rusă să mai fie surprinsă printr-un atac rapid. În consecință, planul de război al mareșalului Schlieffen a fost o răsturnare a planului lui Moltke: în est prevedea apărarea, iar în vest – un atac irezistibil[20]. El păstrează, însă, ideea moltkiană a loviturilor de flanc, învăluirii și întoarcerii, considerând că modelul încercuirii perfecte a fost bătălia de la Cannae, din antichitate. Faimosul plan Schlieffen, lăsat "moștenire", în 1906, succesorului său, nepotul feldmareșalului Moltke, avea nevoie, pentru a reuși, de îndeplinirea unei condiții primordiale: aceea de a întări cât mai mult aripa dreaptă germană. Generalissimul Moltke a neglijat tocmai acest lucru, reducând forțele însărcinate cu manevra decisivă a învăluirii în favoarea armatelor germane din Lorena[21]. Aceasta a fost una din cauzele eșecului manevrei inițiale în vest de la debutul primului război mondial.

Dacă planurile de război germane prevedeau, încă din ultima parte a sec. al XIX-lea posibilitatea purtării unui război pe două fronturi, nu este greu de presupus faptul că a fost gândită și o eventuală scoatere din război a uneia dintre părți și cu alte mijloace decât cele militare. Acțiunile militare s-au împletit, în războiul modern, cu acțiunile politice, diplomatice și propagandistice[22]. Dacă pe timp de pace acțiunea politică folosește și elemente ale artei militare, pe timp de război acțiunea militară se folosește și de elementele politicului. Eșecul planului Schlieffen în septembrie 1914 a demonstrat că Germania nu putea câștiga un război pe două fronturi doar pe cale militară. Era necesară inițierea unei păci separate cu oricare dintre membrii Antantei. Politica de subversiune în Rusia, Marea Britanie, Franța și aliații lor, în scopul scoaterii din război, era inclusă în planurile germane[23].

În Marea Britanie germanii au încercat să se folosească de irlandezul Roger David Casement, acordând sprijin mișcării separatiste irlandeze. În Franța, Joseph Caillaux a fost folosit de germani pentru a propune o pace de compromis[24]. În Rusia, germanii au sprijinit mișcările naționaliste separatiste, dar și pe bolșevicii conduși de Lenin.

Există indicii că şi în cazul României s-a aplicat acelaşi plan, ce avea drept scop scoaterea din luptă prin provocarea de tulburări sociale şi politice în interior, prin propagandă defetistă şi prin propuneri de pace separată[25].

La sfârşitul anului 1916 şi în prima parte a anului următor soldaţii români au fost ţinta unor acţiuni propagandistice intense. Se urmărea demoralizarea lor, ei fiind îndemnaţi să dezerteze sau să se predea germanilor[26].

În primăvara anului 1917 au început şi în Moldova tulburări în rândul trupelor ruseşti, fapt ce punea în pericol stabilitatea regimului politic din România, şi aşa încercat de război. La Iaşi, Sovietul de la Nicolina a organizat acţiuni pentru eliberarea din închisoare a liderului socialist Cr. Racovski [27]. Manifestaţiile anarhiste de la Iaşi au fost subiect de discuţie, la 22 aprilie 1917, între reprezentanţii României şi ministrul rus Gucikov. Acesta a dispus ca prin presa rusească să se facă cunoscut faptul că Racovski este agent german. De asemenea, comandamentul rus din România era însărcinat să protejeze familia regală şi să menţină ordinea publică [28], deoarece existau informaţii că se urmărea punerea în aplicare a unui plan de detronare a regelui şi de schimbare a regimului politic din România.

Propaganda bolşevică a continuat să se extindă în satele din Moldova şi în armata română în vara aceluiaşi an [29].

După lovitura de stat din 7 noiembrie 1917 autorităţilşe bolşevice din Rusia au continuat să organizeze acţiuni în vederea arestării Regelui Ferdinand şi a guvernului român şi a proclamării României drept republică sovietică[30].

În paralel cu utilizarea propagandei, pe frontul din Moldova germanii au încercat să profite şi de dezertarea colonelului Alexandru Sturdza[31]. Acesta i-a spus baronului Valeriu Kapri, ofiţer în armata austro-ungară, că a trecut linia frontului deoarece era nemulţumit de purtarea "intolerabilă şi duşmănoasă" a aliaţilor ruşi[32]. Intenţia sa era aceea de a organiza trecerea trupelor române de partea germanilor[33]. Realizarea planului urma să fie asigurată şi de ajutorul locotenent-colonelului Alexandru Crăiniceanu.

La 7 aprilie 1920, ofiţerul român de legătură la Viena a trimis Marelui Stat Major, Biroului 2 Contrainformaţii, o copie a raportului referitor la destăinuirile făcute de Sturdza colonelului austriac von Randa. Raportul cuprindea:

"Partea I. Date asupra organizării armatei române.

Partea II. Ordinea de batae a armatei române după refacerea din 15

Jan. 1917.

Partea III. Apelul către soldații români de a-și trăda țara care a fost aruncat în liniile române.

Idem ordinea de batae română (frontul vestic) la 29. XI. 916 dela serviciul de informații a grupului generalului Archiduce Josif"[34].

Sturdza a fost considerat de către germani un idealist, iar planul său a fost primit cu rezervă, neîncrederea lor fiind confirmată de eșecul acțiunii și de încercarea unui grup de ofițeri români de a-l atrage într-o cursă[35]. Condamnat la moarte în contumacie, Alexandru Sturdza a locuit în Germania până când crima sa a fost prescrisă, reîntorcându-se în România – într-un moment pe care îl considerăm semnificativ – în preajma celui de-al doilea război mondial. Locotenent-colonelul Alexandru Crăiniceanu a fost prins, condamnat la moarte și executat de către regimentul pe care-l comandase, Regimentul 25 Infanterie.

*

De cine s-a folosit Germania în acțiunea de revoluționare a Rusiei și de ce mijloace financiare a făcut uz?

Răspunsul este destul de dificil datorită faptului că, de obicei, în asemenea cazuri se urmărește ștergerea oricăror urme compromițătoare atât de către cei care inițiază contactarea agenților, cât, mai ales, de către agenții implicați.

În epocă s-a discutat mult asupra intervenției germane în evenimentele din Rusia. Se știa despre existența unor agenți germani, în special în regiunile de graniță și la Petrograd[36].

Germania recrutase spioni, în primii doi ani de război, din rândurile prizonierilor din lagărele germane [37]. Erau preferați cei care proveneau din rândurile naționaliștilor ucrainieni sau din rândurile socialiștilor.

Un caz interesant pare să fi fost cel al lui Iermolenko. Într-un articol din ziarul "Vecernia Vremia" din 13 iulie 1917, intitulat *Lenin și Miasoiedov*, semnat de Al. Ksiunine[38], se menționează faptul că lui Iermolenko, prizonier într-un lagăr german, i se propusese să se întoarcă în Rusia și să facă spionaj în favoarea Germaniei. Dimitrie Spiridonovici Iermolenko susținea că a intrat în acțiune ca urmare a unei erori: a primit scrisorile adresate lui Stefan Spiridonovici Iermolenko, naționalist ucrainean și membru al grupării bolșevice. Dându-se drept Stefan Spiridonovici a primit suma de 1 500 de ruble și misiunea de a face propagandă pentru

schimbarea guvernului provizoriu (în special pentru înlăturarea lui Miliukov şi a lui Gucikov, miniştri ce se pronunţaseră pentru menţinerea Rusiei în alianţa cu Franţa şi cu Anglia), pentru separarea Ucrainei de Rusia şi pentru încheierea rapidă a unei păci separate[39]. Instrucţiunile se refereau la procedee de corespondenţă cu autorităţile germane, nume de bănci care se ocupau cu plăţile, numele unor agenţi (printre care l-a pomenit şi pe Lenin)[40].

Iermolenko a dezvăluit aceste lucruri generalului Alexeiev în aprilie 1917. Împreună cu generalul Denikin, Alexeiev a redactat un memorandum pe care l-a prezentat, în mai 1917, lui Kerenski. Guvernul provizoriu a ordonat deschiderea unei anchete ce avea drept obiective supravegherea agenţilor şi obţinerea de probe referitoare la legătura dintre Lenin şi Înaltul Comandament german. S-a stabilit că intermediarii prin care se transferau sumele de bani erau Ganeţki (în Suedia), Kozlowski şi doamna Sumenson (la Petrograd)[41], iar tranzacţiile se făceau prin băncile Disconto-Gesellschaft (Berlin), Nya Bank (Stockholm) şi Banca Siberiei (Petrograd)[42].

Despre această anchetă nu ştiau, din guvern, decât Kerenski, Lvov, Nekrassov (ministrul Comunicaţiilor) şi Tereşcenko (ministrul de Externe). Rezultatele parţiale au fost publicate prematur în iulie 1917, ca urmare a încercării bolşevicilor de a prelua puterea, fapt ce a împiedicat guvernul provizoriu de a mai prinde în flagrant pe cei implicaţi.

În documentele din arhivele germane Iermolenko apare sub o altă lumină. Ministerul de Externe german a cerut Secţiei Politice a Marelui Stat Major de la Berlin explicaţii în legătură cu dezvăluirile din presa rusă. Răspunsul a venit de la locotenentul Schöning, care avea în grijă, în acel moment, lagărul de prizonieri în care se aflase Iermolenko. El considera că Iermolenko nu trădase făcând aceste destăinuiri, ci oferise guvernului provizoriu doar informaţii aparent importante, pentru a-i câştiga încrederea, pentru a nu fi bănuit ca agent german. Un argument în acest sens era, pentru Schöening, ştirea că fiica şi ginerele lui Iermolenko plecaseră la Odessa şi urmau să intre în legătură cu agenţii germani[43]. Privită din perspectiva timpului, se poate spune că misiunea lui Iermolenko a avut succes: Miliukov şi Gucikov au fost siliţi să demisioneze, Ucraina s-a separat de Rusia, iar după venirea bolşevicilor la putere s-a încheiat şi pacea separată.

Ca urmare a denunţului său, Iermolenko a fost considerat de către

bolşevici drept agent al Înaltului Comandament rus, plătit pentru a-i compromite pe Lenin şi pe colaboratorii săi [44]. În consecință, a fost arestat după venirea lor la putere.

Considerăm că un personaj-cheie în explicarea relațiilor dintre gruparea bolşevică şi autoritățile germane a fost Alexander Lazarevici Helphand, cunoscut sub pseudonimul Parvus. În perioada cât a urmat studiile în Occident şi şi-a luat doctoratul în filosofie la Berna, a cunoscut personalități ale mişcării socialiste europene. În 1904 a publicat o serie de articole în care prevedea înfrângerea Rusiei în războiul cu Japonia şi declanşarea unei mişcări revoluționare la Petrograd[45]. El este şi autorul teoriei referitoare la "revoluția permanentă"[46] şi a jucat un rol important în revoluția rusă din 1905. Exilat în Siberia[47], a reuşit să evadeze şi să emigreze în Germania, unde a intrat în legătură cu Ministerul de Externe german[48]. Scopul declarat al vieții sale era dezintegrarea Imperiului rus în state naționale democratice. După 1905 ținea legătura cu Rusia prin intermediul lui Maxim Gorki, al cărui agent literar în Germania era. În momentul în care au apărut neînțelegeri legate de bani între el, pe de o parte, şi Maxim Gorki şi social-democrații germani, de cealaltă parte, a plecat la Constantinopol, unde a câştigat o avere considerabilă făcând comerț. De fapt, activitatea comercială era în strânsă legătură cu cea politică. După izbucnirea primului război mondial a reuşit să obțină sprijinul unor importanți oameni politici germani, precum Wangenheim, ambasadorul german la Constantinopol, contele von Brockhdorff-Rantzau, ambasadorul german la Copenhaga[49] şi chiar al cancelarului Theobald von Bethmann-Hollweg, pe care l-a convins să mizeze pe cartea bolşevicilor[50]. În paralel, a creat o organizație revoluționară, care activa, în sud, la Sofia şi la Bucureşti, iar în nord, la Copenhaga şi Stockholm. La 20 ianuarie 1915 ambasadorul german la Constantinopol remarcă, într-un raport, faptul că această organizație devenise foarte activă[51].

Autoritățile germane erau interesate de ideea revoluționării Rusiei cu ajutorul lui Parvus, tot aşa cum erau interesați şi de eventualitatea încheierii unei păci separate cu o grupare de dreapta de la Petrograd[52]. Parvus l-a avertizat pe ambasadorul german Wangenheim că interesele guvernului său coincid cu cele ale revoluționarilor ruşi[53]: menținerea țarului în fruntea Rusiei făcea ca aceasta să rămână o amenințare pentru Germania.

Alexandr Helphand (Parvus) era apropiat atât de Ministerul de Externe german, care îi punea la dispoziție fonduri importante, cât şi de Secția

Politică a Marelui Stat Major german de la Berlin [54].

În mai 1915 Parvus l-a contactat pe Lenin, având aprobarea autorităților germane, și i-a propus colaborarea pentru răsturnarea regimului țarist[55]. Lenin a refuzat să se implice direct, fiind conștient de pericolul pe care l-ar fi reprezentat o eventuală descoperire a unei legături între el și autoritățile germane. El avea, însă, nevoie de bani, indiferent de unde veneau aceștia; în consecință, a acceptat să furnizeze informațiile pe care le primea din Rusia, referitoare la situația internă, unui naționalist estonian, Kesküla, care, la rândul său, le înmâna autorităților germane. Banii par să nu fi fost dați direct, ci au fost camuflați prin activitățile unei firme de comerț în care partea germană era reprezentată de către Parvus și, probabil, Kesküla, iar cea bolșevică – de Ganețki, Sumenson și Kozlowski[56]. Firma făcea export de bunuri germane în Rusia (în timp ce cele două țări se aflau în plin război!), sumele obținute nerevenind furnizorilor germani, ci fiind folosite pentru finanțarea lui Lenin[57]. În legătură cu această înțelegere ar putea fi pusă cererea făcută Trezoreriei de către Ministerul de Externe german, în iulie 1915, de a vira 5 milioane de mărci pentru intensificarea propagandei revoluționare [58].

Suma rulată de Ganețki și Sumenson era impresionantă – dacă ținem cont de însemnările șefului adjunct al serviciului de contrainformații din cadrul districtului militar Petrograd, păstrate la Arhivele de Stat ale federației Ruse – peste două milioane de ruble[59]. Kozlowski, unul dintre liderii socialiști polonezi, arestat în iulie 1917, a încercat să explice anchetatorilor că suma provenea din contrabanda cu articole de toaletă feminină[60].

În ciuda faptului că Parvus pusese în mișcare toată această mașinație, mizând pe victoria lui Lenin, cel din urmă a evitat, în permanență, să riște compromiterea apărând alături de el. Astfel, în timpul celebrei călătorii în "trenul plumbuit" spre Rusia, pe care tot Parvus o înlesnise, Lenin a refuzat să se întâlnească cu el, iar când în noiembrie 1917 Parvus a dorit să se întoarcă în Rusia pentru a intra în activitatea revoluționară, Lenin l-a refuzat din nou [61].

Credem că această atitudine este legată de două motive. Pe de o parte, liderul bolșevic resimțea o anumită teamă în fața unui om cu o asemenea experiență, extrem de inteligent și abil. Pe de altă parte, Parvus avea suficiente probe pentru a-l șantaja sau pentru a-l compromite. În Rusia nu era loc pentru amândoi. Faptul că Alexandr Helphand (Parvus) dispunea de probe ce demonstrau implicarea germană în revoluționarea Rusiei reiese

şi din ameninţările pe care le-a adresat guvernului german atunci când acesta a refuzat să-i mai acorde sprijin financiar[62].

Lenin, după venirea sa la putere, a încercat să şteargă orice urmă a ajutorului dat de germani. Au fost confiscate probele acumulate în cursul anchetei guvernului provizoriu referitore la "trădarea" liderilor bolşevici: într-un raport al celor însărcinaţi cu această treabă se consemnează existenţa unor ordine ale Băncii Imperiale Germane (nr. 7433, nr. 2754) prin care se autorizează plata banilor destinaţi propagandei pacifiste în Rusia[63]. Raportul, semnat de E. Polivanoff şi E. Zalkind, este publicat şi în lucrarea *Le complot germano-bolchéviste* [64].

Dacă Parvus a fost, în mod evident, un personaj care s-a folosit de sprijinul german cu scopul de a revoluţiona Rusia, întâlnim printre menţiunile referitoare la agenţi germani şi indivizi extrem de controversaţi, precum Kolyshko. Fost ziarist, el se declară omul de legătură între anumite cercuri pro-germane din Rusia şi oficiali germani. La începutul anului 1917, deoarece pretindea că este apropiat de membrii guvernului provizoriu, a fost pus în legătură cu deputatul german Erzberger pentru a elabora termenii unui posibil armistiţiu [65]. În aprilie 1917, Kolyshko a plecat la Petrograd cu acest proiect având, de asemenea, şi misiunea de a susţine financiar un ziar pro-german, scop în care i s-au dat trei milioane de ruble[66]. El a fost, însă, arestat, misiunea sa înregistrând un răsunător eşec.

Unul dintre agenţii care au informat Ministerul de Externe german despre evoluţia mişcării revoluţionare ruse a fost şi Zivin, un membru al Partidului Socialist Revoluţionar, bun prieten cu Cernov (membru al guvernului provizoriu). În documentele germane el apare sub numele de Weiss, iar prietenul său, pe care îl chema Levinstein sau Löwenstein, purta numele de cod Blau[67]. Zivin s-a întors în Rusia, împreună cu doamna Cernov, în iunie 1917, prin Franţa şi Anglia[68]. Misiunea sa era aceea de a face propagandă pacifistă şi de informa, prin intermediul lui Levinstein, rămas în Elveţia, asupra situaţiei militare din Rusia. Informaţiile le procura de la Cernov sau din anturajul său. Faptul nu a scăpat neobservat serviciului de contraspionaj al guvernului provizoriu rus, după cum s-a putut deduce din avertismentul dat de Boris Savinkov generalului Kornilov de a nu divulga secrete militare într-o şedinţă de guvern[69].

Robert Grimm a fost unul dintre agenţii bine cotaţi ai Secţiei Politice a Marelui Stat Major de la Berlin. Membru important al Partidului Socialist din Elveţia, el a fost cel care l-a contactat pe consilierul elveţian Hoffman

pentru a-i cere aprobarea în vederea organizării trecerii grupului condus de Lenin prin Germania spre Rusia[70]. Romberg, ministrul german la Berna, a încercat să îl plaseze în preajma lui Lenin pentru a se ocupa de expedierea peste graniță dar Lenin îl considera un reacționar, locul său fiind luat de Fritz Platten, un socialist elvețian cu vederi mai de stâng[71].

Legătura lui Grimm cu Secția Politică era ținută în secret, de ea neştiind nici Ministerul de Externe german, în ciuda colaborării strânse dintre cele două. În primăvara anului 1917 el a primit misiunea de a pleca în Rusia pentru a transmite Sovietului din Petrograd condițiile de pace germane[72]. La 31 mai, Tereşcenko a făcut publică corespondența dintre Grimm şi Hoffman în care se prezentau condițiile păcii separate cu Germania[73]. În consecință, Grimm a fost expulzat, iar opinia publică din Petrograd părea să dezaprobe acum acțiunile bolşevicilor[74]. După evenimentele din iulie 1917 legătura dintre bolşevici şi Înaltul Comandament german părea sa fie certă, cu toate că dovezile prezentate în acest sens nu au fost niciodată suficient de solide.

Existența unor personaje ce au jucat rolul de oameni de legătură este, credem noi, o dovadă indirectă a colaborării germano-bolşevice. Dimensiunile reale ale colaborării sunt greu de surprins, existând tendința de a fi supraapreciate sau subapreciate, în funcție de contextul politic în care sunt analizate. În literatura de specialitate occidentală a devenit un adevărat mit ajutorul dat de Germania lui Lenin[75], în ciuda faptului că probele sunt relativ puține şi discutabile. Un exemplu concludent îl reprezintă afacerea Sisson.

Edgar Sisson fusese trimis în Rusia ca reprezentant special al Comitetului de informare oficială, în timpul iernii 1917-1918. El a primit de la Raymond Robins un set de document din care rezulta că bolşevicii erau finanțați de către germani[76]. Maiorul Robins era, oficial, şef adjunct al Crucii Roşii americane. Neoficial aparținea serviciului de informații al armatei americane. Ca şi în cazul lui Sisson, scopul misiunii sale era acela de a-i convinge pe ruşi că adevărata amenințare pentru revoluție venea, de fapt, din partea Germaniei, şi că interesul lor era acela de a continua războiul alături de Antantă[77]. În aceste condiții, suspiciunile legate de autenticitatea documentelor publicate ulterior nu au întârziat să apară. Nici astăzi nu se poate da un verdict indiscutabil, dar remarcăm că declasificarea unor fonduri de arhivă ruseşti sau americane au adus probe în favoarea lor. Astfel, Dmitri Volkogonov a descoperit documente care confirmă

ideea implicării germane în Rusia studiind în Arhivele de Stat ale Federației Ruse, în Arhivele Centrale Speciale de Stat, în Centrul rus pentru păstrarea și studierea istoriei naționale.

În paralel, în dosarele Serviciului de Informații al armatei americane a fost descoperită o telegramă prin care se arată că serviciul Italian de Interceptare a Transmisiilor Radio și de decriptare a transmisiunilor făcute prin cod observase că bolșevicii încă mai colaborau cu autoritățile germane în ianuarie 1918[78]. Se confirmă astfel ipoteza că în timpul negocierilor de pace separată generalul Hoffmann îi da anumite indicații lui Troțki. În documentul 37A publicat în *Le complot germano-bolchéviste,* datat 31 decembrie 1917 (s.v.), se spune: "După ce tovarășul Troțki a explicat că Consiliul nu dispunea de nici un mijloc pentru a influența Statul Major român, generalul Hoffmann a insistat asupra necesității și a posibilității de a trimite agenți de încredere în armata română, de a aresta misiunea română de la Petrograd și de a lua măsuri pentru a-i convinge pe regele României și pe comandanții armatei române. În urma acestei întrevederi tovarășul L. Troțki a cerut telegrafic arestarea tuturor membrilor misiunii române la Petrograd. Acest raport a fost încredințat unui emisar special, tovarășul I. G. Borosoff, care a fost însărcinat să transmită comisarului Podvoisky câteva informații confidențiale despre trimiterea în armata română a persoanelor pe care Borosoff le va numi. Toate aceste persoane vor fi plătite prin "Banca germană a industriei țițeiului"[79]. Reprezentantul României la Petrograd, Diamandy, a fost arestat, într-adevăr, dar bolșevicii au fost nevoiți să îl elibereze ca urmare a protestelor celorlalte misiuni diplomatice. Împotriva României s-a luat măsura confiscării tezaurului și s-a hotărât expulzarea diplomatului român. Într-o telegramă a lui Troțki către Stalin din 31 ianuarie 1918 se reflectă interesul deosebit pe care îl mai prezenta pentru liderii bolșevici această problemă[80]. Contează, deci, mai puțin dacă documentul este autentic sau nu, cert este că acțiunea a avut loc și a urmărit să convingă autoritățile române să se supună voinței bolșevice și germane.

A fost Lenin spion, trădător, agent al Germaniei? Răspunsul credem că trebuie să fie nuanțat, iar această nuanțare o găsim în majoritatea scrierilor referitoare la revoluția rusă. Este adevărat că Lenin a fost ajutat de germani să se reîntoarcă în Rusia, că a primit bani (remarcăm că în epocă au apărut un număr impresionant de tipărituri bolșevice – în toamna anului 1917 se ajunsese la circa optzeci[81]), dar el a acceptat în ideea că nu putea

combate capitalismul fără capital[82]. Lenin gândea că va face să cadă şi coroana Hohenzollernilor aşa cum a căzut şi cea a Romanovilor[83].

În memoriile sale, Kerenski însuşi recunoaşte că Lenin "nu era un agent german în sensul obişnuit al cuvântului. Nu considera Rusia burgheză ca fiind patria sa şi nu simţea să aibă vreo obligaţie faţă de aceasta"[84]. Acţiunile sale de după revenirea în Rusia au coincis cu interesele germane şi există indiciile unei anumit sincronizări. Apelul său prin care cerea încheierea imediată a păcii şi încuraja fraternizările pe front, provocarea de tensiuni sociale la Petrograd în momente în care armata germană relua ofensiva pe front, erau o completare a acţiunilor germane. Falsele propuneri de armistiţiu şi fraternizările erau încurajate şi de către Înaltul Comandament german, dar ele nu erau decât "o joacă a Germaniei imperiale cu naivitatea ţăranului rus"[85].

*

Pot fi explicate evenimentele din Rusia anului 1917 doar prin intervenţia germană? Credem că un răspuns afirmativ la această întrebare nu ar putea fi dat nici în urma celei mai superficiale analize. Cei mai mulţi autori care au studiat procesul revoluţionar rus şi originile sale s-au întrebat dacă regimul ţarist ar fi putut supravieţui, dacă războiul i-a frânat evoluţia spre un regim constituţional. Realităţile lumii ruseşti de dinainte de război sunt dificil de înţeles datorită specificului acesteia. Era o lume în care se împleteau, în egală măsură, spiritul asiatic şi tendinţa de aderare la valorile europene.

În a doua jumătate a sec. al XIX-lea încep să se înfăptuiască în Rusia o serie de reforme, în special în lumea satelor, dar efectele lor nu au fost mulţumitoare. Dezvoltarea industrială s-a făcut într-un ritm lent comparativ cu alte state europene ce aspirau la statutul de mare putere, fapt ce s-a reflectat şi asupra condiţiilor de viaţă. Încercările de modernizare social-politică şi economică au fost acompaniate de reacţii neadecvate, extreme, atât din partea autorităţilor cât şi din partea celor ce contestau regimul ţarist. Sistemul politic rusesc la începutul secolului al XX-lea era dominat de ţar care guverna prin decrete.

Intelighenţia rusă a deschis drumul în lupta împotriva ţarismului. Hélène Carrère d'Encausse considera că aceasta reprezintă un fenomen unic în istoria europeană. Elementele sale definitorii fiind conştientizarea problemelor social-politice ale Rusiei şi fervoarea revoluţionară, intelighenţia rusă s-a situat mereu între putere şi masse[86]. Propaganda făcută de către

intelectualii ruşi, în special de către cei ce îmbrăţişau teoriile marxiste, atrăgea proletariatul din centrele industriale. La congresul din 1903 în cadrul căruia s-a hotărât constituirea Partidului Social-Democrat Muncitoresc din Rusia, doar patru din cei 58 de delegaţi erau lucrători[87]. Controlul asupra organului de presă al partidului, "Iskra", a ajuns să îl deţină o grupare cunoscută sub numele de bolşevici. Aceasta, în frunte cu Vladimir Ilici Ulianov, avea păreri diferite faţă de restul partidului în special asupra a trei probleme: rolul ţăranului în revoluţie, intervalul de timp care trebuia să despartă revoluţia burgheză de cea socialistă şi rolul partidului în societate[88]. Conducătorul grupării şi-a început activitatea revoluţionară ca urmare a unui complex de împrejurări în care un rol important l-au jucat condamnarea la moarte a fratelui său, în 1887, acuzat de complot împotriva ţarului Alexandru al III-lea, şi exmatricularea de la Universitatea din Kazan pentru un motiv relativ minor. A început să folosească pseudonimul Lenin, derivat probabil de la numele fluviului Lena din Siberia, în 1902. A fost exilat în Siberia între anii 1897-1900 şi a locuit în vestul Europei între anii 1900 şi 1917, cu excepţia unei scurte perioade din 1905-1906.

În declanşarea revoluţiei din 1905 bolşevicii conduşi de Lenin au jucat un rol destul de nesemnificativ, aceasta fiind mai mult o mişcare spontană. Lenin a încercat să profite reîntorcându-se clandestin în Rusia în octombrie 1905 şi organizând o insurecţie militară. Gruparea bolşevică a fost înfrântă de către generalul Dubasov, iar liderul său a fost nevoit să-şi reia activitatea în exil[89].

Ca urmare a evenimentelor sângeroase din 1905, ţarul a fost nevoit să promită liberalizarea regimului – respectarea libertăţii civile, aplicarea votului universal, acordarea unui rol mai mare adunărilor reprezentative. Aceste concesii mulţumeau, în cea mai mare măsură, mişcarea liberală, dar o izolau definitiv de mişcarea socialistă. În ciuda promisiunilor lui Nicolae al II-lea, realitatea politică din Rusia nu s-a schimbat semnificativ, iar revoluţia din 1905 nu a fost decât preludiul celei din 1917[90]. Până la declanşarea primului război mondial, criza se va agrava continuu, în ciuda încercărilor guvernului de a introduce un program de modernizare. G.F. Kennan îşi exprimă îndoiala în ceea ce priveşte posibilitatea regimului ţarist de a se mai salva datorită stadiului avansat de dezintegrare[91].

La începutul războiului a existat şi în Rusia, pentru o scurtă perioadă, o stare de spirit favorabilă acestuia. O serie de înfrângeri succesive, lip-

surile, greutățile materiale pe front și în spatele frontului au provocat o stare de nemulțumire generală. Nu trebuie neglijată nici starea de înapoiere a populației, precum și lipsa unui spirit civic necesar statului modern, în special în vreme de război. Nu au întârziat să apară acuzațiile de trădare și spionaj, inclusiv la adresa țarinei. Defetismul se răspândea cu repeziciune. Dificultățile interne ale Rusiei erau vizibile și din exterior. Unul dintre oamenii din anturajul lui Wilhelm al II-lea, bun cunoscător al situației din Rusia, Theodor Schiemann[92], observa că imperiul se afla în pragul colapsului.

Gravitatea crizei politice a fost dezvăluită în întregime de asasinarea lui Grigori Rasputin, la sfârșitul anului 1916. Ceea ce în condiții normale ar fi fost considerată o simplă intrigă de curte, în 1916 reprezenta o încercare disperată de a avertiza familia imperială că pierduse sprijinul celei mai mari părți a populației. Țarul a continuat, totuși, să ignore Duma și se încăpățâna să conducă personal operațiunile pe front, cu toate că împrejurările și cerințele războiului modern ar fi trebuit să îl convingă să rămână la Petrograd. Eșecurile militare nu făceau decât să îi umbrească și mai mult personalitatea.

Revoluția a izbucnit în februarie/martie 1917 ca o mișcare spontană, într-un moment în care chiar deputatul socialist-revoluționar Alexandr Kerensky o declara imposibilă. Există informații despre comitete revoluționare clandestine, dar se pare că nu au intenționat, la început, să amplifice mișcarea[93]. Guvernul s-a dovedit incapabil să țină situația sub control, iar la 27 februarie/12 martie 1917 revoluționarii au preluat puterea. În aceeași zi a luat naștere și unul din paradoxurile revoluției ruse – puterea duală, reprezentată de un comitet provizoriu constituit de către Dumă, și de un Soviet al muncitorilor și al soldaților[94]. Comitetul provizoriu avea drept obiectiv restabilirea ordinii în domeniul administrativ și asigurarea tranziției spre un regim democratic constituțional. Sovietul din Petrograd era format, în special, din menșevici și socialiști-revoluționari; deși nu s-a proclamat guvern provizoriu, avea o autoritate mai mare decât guvernul și preluase controlul asupra Monetăriei și a Băncii Imperiale. La început comitetul provizoriu și Sovietul din Petrograd au colaborat, ajungând la un acord privind constituirea guvernului provizoriu. Acesta era compus în special din liberali, Kerensky fiind singurul reprezentant al grupărilor de stânga[95].

Țarul a abdicat în noaptea de 15/16 martie (stil nou), la Pskov. Gestul

său nu poate fi explicat doar prin faptul că i-a fost impus de revoluţionari. Au existat momente când ar fi putut ordona măsuri de forţă pentru a-şi apăra tronul dar se pare că el a dorit mai mult să salveze Rusia. Venirea la putere a forţelor revoluţionare (în care bolşevicii nu aveau încă un cuvânt hotărâtor) putea fi pentru soldaţii ruşi o nouă motivaţie de a lupta împotriva Germaniei.

Rusia a devenit republică în ziua de 4/17martie 1917. Timp de zece luni, până la venirea la putere a bolşevicilor, statul rus a cunoscut o stare de instabilitate politică şi socială vecină cu anarhia.

În perioada martie-aprilie 1917 guvernul provizoriu, condus de prinţul Lvov, a fost preocupat de instaurarea unui regim democratic[96]. Miliukov, ministrul de externe, era în favoarea continuării războiului alături de aliaţii englezi şi francezi pentru atingerea scopurilor de război ale Rusiei – Constantinopolul şi controlul Strâmtorilor. În consecinţă, Înaltul Comandament german devine tot mai convins de importanţa susţinerii lui Lenin şi a bolşevicilor, deoarece aceştia cereau încheierea imediată a păcii[97].

Instabilitatea politică s-a agravat după întoarcerea lui Lenin în Rusia, în aprilie 1917. Fiind oarecum surprins de succesul mişcării din februarie-martie, el s-a gândit să aplice acelaşi scenariu pentru a cuceri puterea. Momentele favorabile nu au întârziat să apară. Ca urmare a telegramei trimise de către Miliukov aliaţilor, în care arată că guvernul rus doreşte să respecte obligaţiile contractate faţă de aliaţi, bolşevicii au provocat tulburări grave la Petrograd şi în rândurile armatei. La jumătatea lunii mai s-a format un nou guvern, în care predomină socialiştii moderaţi [98]. Ca şi guvernul anterior, acesta considera că războiul alături de aliaţi era o necesitate pentru protejarea revoluţiei în faţa autocraţiei germane.

O nouă criză guvernamentală, în iunie 1917, a fost prilejul de care s-au folosit bolşevicii pentru a declanşa o puternică propagandă pacifistă. În ziua de 4/17 iulie Lenin a încercat aducerea la putere a grupării sale printr-o lovitură de stat folosind, parţial, scenariul din februarie/martie 1917. Două zile mai târziu liderii lor erau arestaţi, cu excepţia lui Lenin şi a lui Zinoviev care au reuşit să fugă în Finlanda[99]. Acţiunile bolşevicilor din iulie 1917 trebuie să fie privite în contextul mai larg al desfăşurării războiului. Încă din aprilie agenţii germani din Rusia comunicau guvernului lor că întoarcerea lui Lenin era un succes pentru Germania, el acţionând în sensul dorit de aceasta[100]. În vara anului 1917 se observă din nou o sincronizare a intereselor şi a acţiunilor germane şi bolşevice. La 16 iunie a

fost relansată ofensiva rusă în Galiţia, dar ea a înregistrat un eşec catastrofal. Propaganda germană şi cea bolşevică au făcut ca armata Rusiei să îşi piardă forţa combatantă.

O nouă etapă a procesului revoluţionar rus s-a desfăşurat în perioada iulie-august 1917; aceasta este caracterizată de încercarea forţelor de dreapta, sprijinite din exterior de către Anglia şi Franţa[101], de a restabili situaţia în Rusia. În dorinţa de refacere a ordinii interne, generalul Kornilov a lansat o proclamaţie şi s-a îndreptat spre Petrograd în fruntea unei armate. Kerenski a considerat acţiunea un pericol pentru revoluţie şi a făcut apel la bolşevici, deoarece pierduse sprijinul celorlalte forţe politice. Pentru bolşevici acesta a fost momentul care a arătat că erau singurii în stare să mai facă o demonstraţie de forţă în Rusia. În zonele rurale populaţia era prea puţin interesată de ceea ce se întâmplă la Petrograd, singura grijă acolo fiind împărţirea pământurilor. În marile centre urbane, propaganda bolşevică câştigase tot mai mult teren. Sursa banilor care au susţinut numărul extrem de mare al publicaţiilor bolşevice a fost multă vreme controversată. În timp ce adversarii lui Lenin erau convinşi că banii veneau din partea autorităţilor germane, susţinătorii săi încercau să acrediteze ideea că ei proveneau din contribuţiile permanente ale muncitorilor[102].

Instabilitatea politică şi dificultăţile economice au contribuit la impunerea bolşevicilor pe scena revoluţiei ruse. Au avut un lider hotărât să distrugă vechea organizare politică a Rusiei, care a ştiut să folosească orice prilej şi orice mijloace în favoarea sa. Lenin, în discursurile sale, le-a vorbit oamenilor despre ceea ce le plăcea şi voiau să audă. Propaganda bolşevică se axa pe temele încheierii imediate a păcii şi a împărţirii pământului, în timp ce mesajul guvernului provizoriu era abstract – "victorie, democraţie, pace"[103] –, iar locuitorii marilor oraşe nu erau pregătiţi să îl asimileze.

Lovitura de stat de la 25 octombrie/7 noiembrie 1917 reprezintă ultimul act al procesului revoluţionar din Rusia[104]. Pregătită minuţios de către Lenin şi Troţki, ea a avut succes şi datorită stării de spirit din Rusia, marcată de o anumită indiferenţă şi de dorinţa de revenire la stabilitate internă.

Rusia putea încheia acum pace separată cu Germania, iar liderii bolşevici considerau că în scurt timp revoluţia va cuprinde întreaga Europă. În *Decretul asupra păcii* Lenin cerea puterilor beligerante trei luni de armistiţiu, perioadă în care credea că va reuşi să declanşeze revoluţia mondială[105]. Iniţiativa demonstrează că Lenin nu s-a gândit niciodată să se subordoneze intereselor germane. Tot astfel se explică şi prelungirea nejustifi-

cată a negocierilor de pace din iarna anilor 1917/1918. Bolşevicii aveau nevoie de pace pentru a-şi consolida puterea în interior; Puterile Centrale doreau pacea, în egală măsură, din motive militare, economice şi psihologice[106].

Colaborarea bolşevicilor cu autorităţile germane în ultima parte a Marelui Război s-a concretizat şi prin încheierea unui acord secret prin care Germania promitea să ajute Rusia împotriva unei intervenţii externe (27 august 1918)[107].

*

În stadiul actual al cercetărilor este dificil de demonstrat felul în care bolşevicii s-au folosit de o sursă de finanţare externă. Indicii în acest sens ne oferă cantitatea impresionantă de material propagandistic şi evoluţia relaţiilor sovieto-germane în perioada interbelică. Aliaţii Rusiei au fost preocupaţi de această legătură[108], în care vedeau o încercare de răsturnare a regimurilor politice europene tradiţionale, ceea ce ar fi fost în avantajul exclusiv al Rusiei bolşevice şi al Germaniei.

Problema finanţării revoluţiei ruse de către autorităţile germane, acceptată de către majoritatea istoricilor occidentali rămâne controversată datorită lipsei unor dovezi explicite în acest sens. Evoluţia relaţiilor Rusiei sovietice cu celelalte state ale lumii a făcut adeseori ca interesul politic să influenţeze evoluţia cercetărilor asupra evenimentelor din anii 1917-1918. După cel de-al doilea război mondial discuţiile asupra finanţării externe au fost reluate atât datorită deschiderii unor arhive germane şi americane, cât şi datorită faptului că unii istorici au văzut în lovitura de stat bolşevică din 1917 originile războiului rece.

Note

1. Bertrand de Jouvenel, *D'une guerre à l'autre*, volumul 1: *De Versailles à Locarno*, Paris, Editions Calmann-Lévi, 1940, p. 13.
2. J. Carpentier, F. Lebrun (coord.), *Istoria Europei*, Humanitas, Bucureşti, 1997, p. 372.
3. H. Stuart Hughes, *Histoire de l'Europe contemporaine*, Marabout Université, vol. 1, 1961, p. 132.
4. George F. Kennan, *The Breakdown of the Tsarist Autocracy*, în *Revolutionary Russia*, edited by Richard Pipes, Anchor Books, New York, 1969, p. 1; C. R. M. F. Cruttwell, *A History of the Great War, 1914-1918*, Second Edition, Oxford,

Clarendon Press, 1980, p. 418.

5. Erich Ludendorff, *Souvenirs de guerre*, vol. II, Payot & Cie., Paris, 1921, p. 119.

6. Robert-Hermann Tenbrock, *A History of Germany*, Max Hueber, München, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1968, p.250; Marshall Dill Jr., *Germany: A Modern History*, Ann Arbor, The University of Michigan Press,1961, p. 230.

7. George Katkow, *German Political Intervention in Russia during World War I*, in *Revolutionary Russia...*, p. 81.

8. Dmitri Volkogonov, *Lenin. O nouă biografie*, Editura Orizonturi, Editura Lider, Bucureşti, 1994, p. 20.

9. Jean Ellenstein, *Histoire de l'U.R.S.S.*, tome 1: *La conquete de pouvoire (1917-1921)*, Editions Sociales, Paris, 1972, p. 13.

10. *Ibidem*, p.14.

11. *The Trotsky Papers, 1917-1922*, Edited and adnotated by Jan M. Meijer, Mouton & Co., London – The Hague-Paris,1964.

12. *Memoires de Guillaume II*, Librairie Hachette, Paris, 1922, 306 p.

13. În lucrarea lui J. Ellenstein nu se pomeneşte nimic despre eventualele legături între gruparea bolşevică şi Înaltul Comandament german.

14. Alan Moorehead, *The Russian Revolution*, Harper & Brothers Publishers, New York, 1958, p. 207.

15. Richard Pipes, *The Russian Revolution*, Vintage Books, New York, 1991, p.XXI.

16. *Pagini din gândirea militară universală*, vol. III: *De la războiul Crimeei la cel de-al doilea război mondial*, ediţie îngrijită de: Colonel (r.) dr. Simion Pintea, Colonel dr. Gheorghe Tudor, Editura militară, Bucureşti, 1988, p. 70.

17. Pierre Gaxotte, *Histoire de l'Allemagne*, Paris, Flamarion, p. 342.

18. Raymond Recouly, *Histoire de la Grande Guerre (1914-1918)*, Paris, Les Editions de France, 1934, p. 50.

19. *Pagini din gândirea militară...*, p. 107.

20. Raymond Recouly, *op. cit.*

21. *Ibidem*, p. 54; P. Gaxotte, *op. cit.*, p. 88-89.

22. E.H. Carr, *Propaganda in International Politics*, Oxford, Clarendon Press, 1939, p. 3.

23. George Katkow, *op. cit.*, p. 88-89.

24. I. Ciupercă, *Relaţii sovieto-germane (1917-1922)*, în *Intinerarii istoriografice*, volum coordonat de Gabriel Bădărău, Iaşi, 1996, p. 231.

25. Richard Pipes, *Scurtă istorie a revoluţiei ruse*, Humanitas, 1998, Bucureşti, p. 116. Etapele acestei acţiuni erau: provocarea de tulburări prin grupările politice de stânga; lansarea unor apeluri pacifiste de către agenţi germani; sprijinirea unor personalităţi politice favorabile păcii cu Germania.

26. A.M.R., Piteşti, fond 5417, dosar 461, filele 73 şi 77; dosar 473, fila 53.

27. Ion Iacoş, *Studiu introductiv*, în Cristian Racovski, *Scrieri social-politice (1900-*

1916), Editura Politică, București, 1977, p. 11; Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri. August 1916 - iunie 1917*, vol. II, Ed. Albatros, București, 1933, p. 202.

28. A.M.R., București, fond 948/29, dosar 24, fila 10. De asemenea, într-un articol din "Odeskii Listok" din 11 iulie 1917, Cr. Racovski este menționat ca agent plătit al germanilor, alături de Lenin, Troțki, Kamenev ș.a.. A.M.R., Pitești, fond 5417, dosar 440, fila 68.

29. Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa ș. a. *România în primul război mondial*, Editura Militară, București, 1979, p. 265.

30. Dr. Constantin I. Stan, *1917: Bolșevismul încearcă să treacă Prutul*, în "Revista de istorie militară", nr. 6 (58) din 1999, pag. 28-29, *passim*.

31. Colonelul Sturdza era fiul lui D.A. Sturdza și ginerele lui P.P. Carp. A studiat la școlile militare din Germania în perioada 1889-1891, fapt care, alături de opiniile din anturajul său, explică atitudinea sa germanofilă.

32. Valeriu Kapri, *Cazul fostului colonel Alexandru Sturdza, Comandantul diviziei a 8-a română. Un episod din războiul mondial 1914-1918 pe frontul român*, Tipografia Societății pe Acțiuni Adolf Sonnenfeld, Oradea, 1926, p. 9.

33. *Ibidem*, pag. 17-23, *passim*.

34. A.M.R., Pitești, fond 5417, dosar 473, fila 12.

35. Valeriu Kapri, *op. cit.*, pag. 34-41, *passim*.

36. Într-o telegramă trimisă de la Legația română din Stockholm către Ministerul de Externe român se menționează că un ofițer român dezertor, N. Razidescu, a fost ajutat să treacă granița și să ajungă la Stockholm de către "un ofițer suedez sau un spion german deghizat"; "Autoritățile rusești, atât de severe cu călătorii legali, l-au lăsat să treacă" (A.M.R., Pitești, fond 5417, dosar 422, fila 626). Contraspionajul rusesc a informat deasemenea, pe atașatul militar român la Petrograd, la 28 iunie 1917, despre faptul că un anume Raul George Bozan, cetățean român, ar fi fost convins să facă spionaj în favoarea Germaniei (A.M.R., Pitești, fond 3831, dosar 1106, fila 128).

37. Alexandre Kerensky, *La Revolution russe. 1917*, Payot, Paris, 1928, p.28.

38. A.M.R. , Pitești, fond 3831, dosar 1106, fila 193.

39. Ibidem.

40. Al. Kerensky, *op. cit.*, p. 231.

41. *Ibidem*, p. 232.

42. *Ibidem*.

43. George Katkow, *op. cit.*, p. 92-93.

44. *Ibidem*.

45. Dmitri Volkogonov, *op. cit.*, p. 143-144.

46. R. Pipes, *op. cit.* (1998), p. 54. Revoluționarii nu trebuiau să se oprească la stadiul burghez, ci să treacă imediat la revoluția socialistă.

47. *Ibidem*.

48. *Ibidem*, p. 111.

49. D. Volkogonov, *op. cit.* , p. 145.
50. *Ibidem*, p. 142.
51. Apud G. Katkow, *op. cit.*, p.98.
52. *Ibidem*, p. 98. Germania a inițiat mai multe sondaje de pace separată cu Rusia în perioada 1916-1917 asupra cărora nu intenționăm să insistăm prea mult acum. Generalul Falkenhayn considera, în noiembrie 1914, că Germania nu poate lupta pe două fronturi şi îi cerea cancelarului Bethmann-Hollweg să încheie o pace separată cu Franța sau cu Rusia. În acelaşi an cancelarul german, prin intermediul unui bancher, Robert Witte, ce se remarcase pentru atitudinea sa ostilă față de intrarea Rusiei în război. O altă încercare a fost făcută prin intermediul regelui Danemarcei, Cristian al X-lea, în prima jumătate a anului 1915. De fiecare dată, Tarul Nicolae al II-lea a respins categoric orice negociere cu Puterile Centrale (Guy Pedroncini, *Les negociation secretes pendant la Grande Guerre*, Flammarion, Paris, 1989, p.49-51, *passim*).
53. D. Volkogonov, *op. cit.*, p. 145.
54. G. Katkow, *op. cit.* p. 99.
55. D. Volkogonov, *op. cit.*
56. *Ibidem*, p. 154.
57. *Ibidem*, p. 147.
58. *Ibidem*, p. 148. În martie 1917 Ministerul de Externe cere Trezoreriei germane 5 milioane de mărci (cf. Alan Moorehead, *op. cit.*, p. 177).
59. D. Volkogonov, *op. cit.*, p. 148.
60. Al. Kerensky, *op. cit.*, p. 233.
61. D. Volkogonov, *op. cit.*, p. 156.
62. *Ibidem*.
63. *Ibidem*, p. 153. Volkogonov face trimitere la Centrul rus pentru păstrarea şi studierea documentelor istoriei naționale, dos. 2, op. 12, doc. 226, f. 1-5
64. *Le complot germano-bolchéviste*, publiée par la Comite de information publique des Etats-Unis d'Amerique, Paris, 1920, p. 23-24.
65. G. Katkow, *op. cit.* p. 99-100. Autorul îl consideră pe Kolyshko drept un escroc notoriu.
66. Alan Moorehead, *op. cit.*, p. 197.
67. G. Katkow, *op. cit.* p. 96.
68. *Ibidem*. Autorul indică drept sursă telegrama lui Romberg, ministrul german la Berna, către Auswrtiges Amt (Ministerul de Externe german), din 18 iunie 1917, în arhivele AA, Wk. No.2, geh. vol. 4.
69. *Ibidem*, p. 97. Leon Donici, *Revoluția rusă. Amintiri, schițe, impresii*, Editura Fundației Culturale Române, Bucureşti, 1996, p. 183.
70. Alan Moorehead, *op. cit.*, p. 176.
71. *Ibidem*, p. 180. G. Katkow, *op. cit.* p. 92.
72. G. Katkow, *op. cit.* p. 92.

73. P. Milioukov ş.a., *Histoire de la Russie*, Tome III: *Reformes, reaction, revolutions (1855-1932)*, Librairie Ernest Leroux, 1933, p. 1274. În raportul ataşatului militar român la Petrograd, lt. col. D. Palada, către M.C.G. român, această tentativă este considerată ca o dovadă a "manoperilor germane în Rusia revoluţionară" (A.M.R., Piteşti, fond 3831, dosar 1106, fila 89).

74. A.M.R., Piteşti, fond 3831, dosar 1106, filele 88-89.

75. François-Xavier Coquin, *La Révolution du 1917*, PUF, Dossier Clio, 1974, p. 14-15, p. 73-77, *passim*.

76. *Le complot grmano-bolchéviste...*, p. 178, *passim*; I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 233.

77. Michel Sayers, Albert E. Kahn, *La grande conspiration contre la Russie*, Ed. Hier et Aujourd'hui, Paris, 1947, p. 11.

78. I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 233.

79. *Le complot grmano-bolchéviste...*, p. 102-132.

80. În telegramă Troţki întreabă dacă s-a luat măsura expulzării lui Diamandy şi, în privinţa tezaurului, se menţionează: "Conform unui anunţ dintr-un ziar german, nu rezervele statului român ar fi depozitate la noi, la Moscova, ci rezerva de aur a Băncii Naţionale a României" (*The Trotsky Papers...*, p. 13).

81. *Revolutionary Russia...*, p. 115.

82. Mermeix, *Les negociations secrétes et les quatres armistices*, avec piéces justificatives, Paris, Lbrairie Ollendorff, 1919, p. 121.

83. Henry Rollin, *La Revolution russe*, vol. I: *Les soviets*, Librairie Delagrave, 1931, p. 109.

84. Al. Kerensky, *op. cit.*, p. 229.

85. *Ibidem*, p. 176. În ceea ce priveşte propunerile de armistiţiu din primăvara anului 1917, ele erau făcute cu scopul de a înrăutăţi starea de spirit a soldaţilor ruşi. Astfel, la 6 mai 1917 (s.v.), un colonel german s-a prezentat în faţa frontului regimentului din Piatigorak spunând că avea de predat documente importante autorităţilor ruse. Comandantul div. 38 ruseşti nu l-a primit, fiind apoi acuzat de către proprii săi soldaţi că dorea prelungirea nejustificată a războiului, cu toate că legea îi interzicea ofiţerului să primească negociatori de pace, drept ce îi era rezervat doar guvernului. Situaţia s-a repetat în ziua de 11 mai 1917, dar de această dată cererea germană a fost acceptată în mod excepţional, pentru a nu mai provoca tulburări în rândurile soldaţilor. Fiind interogat, colonelul german nu a putut să spună cu ce misiune venise, dacă era însărcinat de către guvern etc. a fost trimis înapoi în liniile germane, fără a se accepta aşa-zisele propuneri. În concluzie, aceşti "negociatori" nu aveau o misiune oficială concretă, nici măcar nu se aşteptau să fie primiţi. Ei urmăreau doar să observe liniile ruseşti şi starea de spirit a trupei (*Comunication faite aux representants des armées alliées de la part du Comandant en chef*, A.M.R., Bucureşti, fond 948/29, dosar 24, fila 15).

86. Hélène Carrère d'Encausse, *Lénine. La revolution et le pouvoir*, Flammarion, Paris, 1979, p. 17.

87. J. Bainville, *Les dictateurs*, Librairie Plon, Paris, 1939, p. 147-148.

88. R. Pipes, *op. cit.* (1998), p. 108.

89. J. Bainville, *op. cit.*, p. 149-150, *passim*.

90. R. Pipes, *op. cit.* (1998), p. 52-54, *passim*.

91. G.F. Kennan, *op. cit.*, p. 19.

92. Theodor Schiemann, născut în regiunile baltice, era, la sfârşitul sec. al XIX-lea profesor de istorie a Europei răsăritene la Universitatea din Berlin, calitate în care îi iniţia în specificul lumii ruseşti şi pe ofiţerii din Statul Major german. După 1904 a devenit un apropiat al împăratului Wilhelm al II-lea, şi unul dintre specialiştii în problema rusă consultaţi de către Ministerul de Externe german. Scheimann, adversar înverşunat al regimului lui Nicolae al II-lea, ca urmare a politicii sale de rusificare a provinciilor baltice, dorea susţinerea acţiunilor de subversiune ("*Auswielung*") şi a celor revoluţionare ("*Revolutionierung*") în Rusia (G. Katkow, *op. cit.* p. 85-87, *passim*).

93. Bertrand de Jouvenel, *op. cit.*, p. 16.

94. P. Miliukov ş.a., *op. cit.*, p. 1261.

95. *Le coup d'état bolchéviste. 20 octobre-3 décembre 1917.* Recueil des documents relatifs la prise du pouvoir par le bolchévistes, traduits et annotés par Serge Oldenbourg, Payot, Paris, 1929, p. 14.

96. M. Malia, *Comprendre la revolution russe*, Paris, Editions de Seuil, p. 106.

97. A. Moorehead, *op. cit.*, p. 180.

98. M. Malia, *op. cit.*, p.107.

99. A. Moorehead, *op. cit.*, p. 207.

100. R. Pipes, *op. cit.* (1998), p. 117.

101. Michel Sayers, Albert E. Kahn, *op. cit.*, p. 9.

102. Albert Rhyss Williams, *A travers la Revolution russe*, Troisiéme édition, Librairie Gallimard, Paris, 1930, p. 25.

103. Michel Sayers, Albert E. Kahn, *op. cit.*, p. 17.

104. M. Malia, *op. cit.*, p.108.

105. *Le coup d'état bolchéviste...*, p. 236.

106. R. Pipes, *op. cit.*, (1998), p. 173.

107. Guy Pedroncini, *op. cit.*, p. 12.

108. Într-o comunicare din 7 iulie 1919 către maiorul Stere Costescu, guvernul român cere informaţii amănunţite referitoare la apropierea comuniştilor ruşi de guvernul german (A.M.R. Piteşti, Fond 876, dosar 162, fila 308). Documentul reflectă îngrijorarea guvernului român în faţa unei eventuale alianţe în defavoarea foştilor aliaţi ai Rusiei.

SUMMARY

Military actions are completed by political and propaganda actions under the conditions of total war. Ever since the end of the 19th century, the German General Staff considered the possibility of engaging a two front war and it was obvions that it wouldn't win such a war on a military way enclusively.

Western historioghaphy has proved the fact that a plan had been elaborated in order to take the enemy states in the war by means of bringing about serious political agitations, initiating pacific appeals and also by supporting those political personalities who showed in favour of making separate peace with Germany.

During the war, on the territory of Antanta states a lot of actions took place acording to what has been mentioned about, but the most spectacular results were obtained in Russia. Nevertheless, the Russian Revolution can't be considered only a consequence of the German machinations under those conditions in which the Russian Regime collapsed and the Russian society, profoundly affected by the home crises, couldn't bear the moral, military and economic effort of war.

The German financing of a Bolshevik group is a fact which can't be denied, even if the most important documents were destroyed by those who were involved. After some American and Russian archives had been declassified, the German involvement in the Petrograd events of 1917-1918 was proved.

The civil and military authorities of Romania, neighbour and allied state of Russia during the World War I, were particularly interested in the Russian Revolution and in ist actors. Several documents from the Romania Military Archives confirm the idea of Bolshevik group financing by the Germans. Most of them refer to the action means and persons involved or reveal destabilization attempts of the Romanian front.

At the present research stage, the support offered by the Germans of the Russian revolution ca't be denied anylonger. But there still remains the controversy of the exact value of the financing and the number and quality of the agents implied. Lenin and his collaborators'attitude are extremely interesting as vell, because even if they accepted important funds, they can't be labelled as "German agents". In their opinion, the money came from an "imperialist government" and it could be used to launch the world revolution. Thus, one can explain the ambiguity of the relationships between the Bolsheviks and the German gouvernment, characteristic which will be maintained during the interwar period.

Mihaela Murariu

WOODROW WILSON ŞI POLITICA EXTERNĂ AMERICANĂ ÎN PERIOADA NEUTRALITĂŢII

În 1913, în fruntea Statelor Unite venea unul dintre preşedinţii care va influenţa decisiv evoluţia statului american pe plan internaţional. La preluarea puterii însă, Woodrow Wilson nu avea decât puţine ţeluri definite în politica externă, şi anume promovarea păcii şi folosirea influenţei morale a Statelor Unite ale Americii pentru îmbunătaţirea relatiilor internaţionale. Interesul său pentru acest domeniu era scăzut, iar cunoştinţele, puţine, cu toate că războiul hispano-american şi achiziţionarea de posesiuni în Caraibe îl convinseseră, ca pe mulţi alţi americani, că era izolaţionistă trebuia să se încheie. Wilson considera că marile probleme ale perioadei sunt cele legate de reforma internă. Ironia sorţii a făcut ca el să influenţeze decisiv nu numai cursul politicii externe a Statelor Unite, dar şi relatiile internaţionale ale epocii[1]. Este drept că, în alegerile din 1912 şi în timpul primului său mandat, Wilson a pus accentul pe problemele interne (punerea în practică a programului său „Noua libertate"-„The New Freedom"[2]), discursul său inaugural nefăcând nici o referire la relaţiile externe[3]. Problemele internaţionale s-au ivit, însă, chiar din primele zile ale şederii la Casa Albă. Primul mandat (1913-1917) a însemnat mai mult implicarea în emisfera vestică, în special în ţările din America Latină, în care Statele Unite aveau un interes special.

Când, la 4 martie 1913, Woodrow Wilson a devenit preşedinte, americanii nu se gândeau la război. Deşi, de două decenii, americanii se bucurau de beneficiile expansiunii, ei nu erau încă pregătiţi să accepte şi responsabilităţile care derivau din poziţia nou dobândită în afacerile internaţionale. De asemenea, înţelegerea convergenţei interes naţional-moralitate era dificilă, şi de aici au apărut şi tendinţele periodice de a reduce la minimum relaţiile cu restul lumii sau de a purta o „cruciadă" de purificare a

lumii, aşa cum a făcut Wilson. Puţinii cunoscători ai afacerilor externe au înţeles, la începutul secolului al XX-lea, că izolarea nu mai era posibilă pentru o mare putere şi că pacea şi prosperitatea Americii secolului al XIX-lea fuseseră mai puţin rezultatul politicii deliberate de absenţă de pe arena internaţională, cât mai ales al prosperitaţii şi relativei păci din Europa. Preşedintele Wilson a fost cel care a înţeles aceasta, iar febrila activitate din al doilea său mandat o dovedeşte.

În perioada 1914-1917, deci în primul şi la începutul celui de-al doilea mandat (până la intrarea Statelor Unite în război), direcţiile politicii externe s-au îndreptat spre America Latină, Extremul Orient, iar după izbucnirea ostilităţilor în Europa, spre observarea strictei neutralităţi şi a legilor internaţionale, precum şi medierea păcii. Am analizat în această lucrare doar poziţia faţă de conflictul european, ca fiind de o importanţă majoră pentru evoluţia politicii externe americane în această perioadă, până la începutul anului 1917, când are loc o cotitură importantă, care va duce la intrarea în războiul mondial.

Izbucnirea războiului mondial a venit ca un şoc pentru americanii erei progresiste, care credeau în capacitatea omului de a îndrepta relele şi, deci, de a renunţa la războaiele imorale şi barbare. În acelaşi timp, în spiritul optimist insuflat de progresism, americanii, şi în special preşedintele Wilson, vor încerca să-şi asume rolul de a-i învaţa pe europeni regulile comportamentului uman, rol justificat de carnagiul universal.

Deocamdată, americanii se considerau norocoşi că, geografic, se găseau izolaţi, aşa cum nota ambasadorul american la Londra, Walter H. Page: „Mulţumesc Cerului pentru multe lucruri-pentru Oceanul Atlantic în primul rând"[4]. Proclamarea neutralitaţii, la 4 august 1914, a fost salutată de americani. Câteva zile mai târziu, la 18 august 1914, Wilson i-a chemat pe americani să fie neutri în gândire, vorbire şi acţiune[5]. Marea majoritate a americanilor nu dorea implicarea în măcelul european, dar imparţialitatea era deosebit de dificilă în condiţiile în care, în 1914, o treime din cele 92 de milioane de cetaţeni americani erau fie născuţi în străinătate, fie cu unul sau ambii părinţi imigranţi. Opt milioane de germano-americani simpatizau cu ţara de origine, la care se adaugă cele patru milioane de irlandezi, ostili Marii Britanii, şi multi evrei-americani, ostili Rusiei. Americanii de mai multe generaţii aveau simpatii pentru Antanta, din mai multe motive: origine etnică, amintirea ajutorului francez în Războiul de Independenţă, simpatie pentru mica Belgie a cărei neutralitate a fost încălcată.

Deciziile luate în această perioadă au ţinut, însă, mai puţin cont de sondajele de opinie sau de alte surse obişnuite în diplomaţie, depinzând mai mult de conştiinţa preşedintelui Wilson şi de sfaturile colaboratorilor săi.

W.J. Bryan, Secretarul de Stat între 1913 şi 1915, era un luptător pentru dezarmare, arbitraj şi mobilizarea opiniei publice împotriva războiului. El a crezut că este de datoria Statelor Unite să oprescă extinderea ostilităţilor, iar principala sa preocupare a fost neutralitatea americană.

Robert Lansing, consilier şi apoi Secretar de Stat, vedea în scopul diplomaţiei nu doar mijlocul pentru menţinerea păcii, ci legalitatea şi, apoi, avantaje pentru americani. El lua în considerare securitatea naţională şi prestigiul Statelor Unite.

Colonelul House, omul de încredere al preşedintelui, dar fără funcţie oficială, avea o viziune mai „europeană" asupra problemelor; el considera că rivalităţile şi conflictele sunt inerente relaţiilor internaţionale şi, în consecinţă, în condiţiile conflictului mondial, şi Statele Unite ar putea interveni.

Preşedintele Wilson, căruia îi aparţineau deciziile finale, credea în pace, ca Bryan, dar şi în comerţ, ca Lansing. În luarea hotărârilor, un rol important a revenit moralei, deoarece, după cum spunea istoricul Arthur Link, Wilson a fost „nu numai un om al ideilor; el a fost, chiar mai important, un cetaţean al unei lumi invizibile, lumea spiritului, în care domnea un Dumnezeu suveran, în dragoste şi dreptate"[6]. Preşedintele Wilson, ca şi alte personalitaţi politice ale vremii, a văzut războiul ca pe unul scurt. El nu a sesizat importanţa problemei neutralităţii şi a rămas preocupat de problemele interne. Acestea, împreună cu problemele personale[7], au făcut ca la începutul războiului mondial marea majoritate a acţiunilor să fie lăsate in grija Departamentului de Stat, în care predomina poziţia lui Lansing.

Toţi membrii cabinetului, cu excepţia lui Bryan, care era într-adevăr neutru, aveau vădite simpatii proaliate. Wilson însuşi nu numai că era de origine engleză, dar era şi un viu admirator al culturii şi instituţiilor politice britanice. Deşi a făcut eforturi sincere şi hotărâte pentru a impune neutralitatea, simpatiile sale s-au îndreptat tot mai mult spre tabăra Antantei.

Păstrarea unei adevărate poziţii neutre a fost mai grea decât se aşteptau americanii, în special din motive economice. Iniţial, războiul a afectat economia americană, dar, după un timp, aceasta şi-a revenit datorită cererilor aliate. Comerţul cu Antanta a crescut cu 184% în 1917 faţă de 1914,

iar comerţul cu arme era în valoare de un miliard de dolari[8]. Comerţul de război a fost în strânsă legătură cu finanţele. La începutul războiului, trustul Morgan a chestionat Departamentul de Stat în legătura cu un eventual împrumut privat către guvernul francez. La 10 august 1914, într-o scrisoare memorabilă către preşedinte, Bryan afirma că „banii sunt cea mai rea contrabandă, deoarece ei comandă tot restul"[9]. El a mai adăugat că bancherii îsi vor folosi influenţa în presă în sprijinul împrumutului , făcând astfel neutralitatea mult mai dificilă. Prin urmare, în 1914, Bryan i-a răspuns lui J.P. Morgan că împrumuturile către beligeranţi, deşi nu erau ilegale, nu erau „în adevăratul spirit al neutralităţii"[10].

Dacă europenii nu puteau împrumuta bani din Statele Unite, comenzile încetau, ceea ce ar fi afectat grav prosperitatea abia obţinută, afectând, deci, şi interesul naţional. De aceea, în octombrie 1914, Wilson va informa cercurile bancare că pot avansa credite, iar la sfârşitul verii anului 1915, că pot acorda şi împrumuturi. Robert Lansing a sprijinit aceste acţiuni, scriindu-i preşedintelui că păstrarea interdicţiilor ar duce la scăderea producţiei industriale, demoralizare financiară şi nelinişte socială[11]. Ridicarea interdicţiilor va face ca, până în 1917, împrumuturile private către Antanta să ajungă la 2,3 miliarde de dolari, iar cele către Germania la 27 milioane de dolari, proporţia fiind covârşitor în favoarea aliaţilor, deşi nu a existat această intenţie. Evident, chiar dacă Statele Unite nu participau activ la politica internaţională, o influenţau prin pârghii economice.

Un subiect delicat al perioadei l-a constituit comerţul cu armament. Americanii nu numai că exportau cantităţi enorme de armament către Antanta, dar le împrumutau aliaţilor şi banii pentru a-l achiziţioana. La protestele viguroase ale guvernelor german si austro-ungar, Washingtonul a replicat că persoanele particulare dintr-o ţară neutră pot să vândă legal arme beligeranţilor, lucru pe care şi germanii l-au făcut în conflictele anterioare. Secretarul de Stat a mai adăugat că un embargo asupra armamentului i-ar favoriza net pe germani, fiind, deci, un act contrar neutralităţii. Embargoul putea fi stabilit doar printr-un act al Congresului, iar în momentul când opinia publică şi-a pus această problemă, interesele erau deja prea mari.

Cu toate acestea, la începutul războiului se părea că Statele Unite aveau mai multe divergenţe cu Marea Britanie decât cu Germania, datorită problemei drepturilor neutrilor pe mările deschise. Robert Lansing, care adoptase măsuri clar în favoarea Antantei (interdicţia de a ieşi din port

pentru vasele înarmate ofensiv şi pentru vasele încărcate cu cărbune destinat navelor germane), a iniţiat propunerea pentru acceptarea generală a *Declaratiei de la Londra*[12]. Germania şi Imperiul austro-ungar, în dorinţa de a submina blocada navală, s-au arătat imediat interesate. În interiorul Statelor Unite existau unii oameni de afaceri interesaţi de comerţul cu Europa Centrală sau care doreau să profite de implicarea engleză în război pentru a-i prelua pieţele. Wilson dorea, de asemenea, să cumpere vase germane (singurele la dispoziţie) pentru lărgirea flotei comerciale. Toate acestea, ca şi dorinţa de a asigura libertatea comerţului neutru, veneau în contradicţie cu obiectivele Antantei.

În ciuda eforturilor lui Lansing de a impune termenii *Declaratiei de la Londra* ca simboluri ale progresului şi legalităţii (dar şi ca paznici ai comerţului american), Marea Britanie a refuzat să semneze această declaraţie. În urma intervenţiei lui House (care dezaproba poziţia lui Lansing)[13], Wilson a fost de acord cu abandonarea declaraţiei, convingându-l şi pe Lansing. Aceasta arată că, dacă interesele economice o cereau, americanii erau gata să rişte o controversă cu Antanta[14].

O altă dispută cu Tripla Înţelegere de la începutul conflagraţiei mondiale a apărut asupra bunurilor de contrabandă. Începând cu 20 august 1914, britanicii au redefinit arbitrar contrabanda, interceptând vasele americane care transportau articole interzise către duşman (între ele nu au inclus şi bumbacul, pentru a menaja sudul Statelor Unite). De asemenea, Marea Britanie a extins lista bunurilor de contrabandă şi a împiedicat comerţul direct cu Germania, chiar şi pentru materiale nemilitare. *Royal Navy* a oprit nave americane şi chiar a confiscat încărcaturi către ţări neutre, iar în martie 1915, ca răspuns la războiul submarin declanşat de germani la 4 februarie 1915, britanicii au declarat blocada asupra Puterilor Centrale şi neutrilor din apropierea lor. Departamentul de Stat a iniţiat o lungă campanie de proteste[15], cel mai aspru fiind la 21 octombrie 1915, prin care actul era declarat ilegal şi se condamnau acţiunile asupra cargourilor neutre, dar nu se specifica nici o contramăsură, nota încheindu-se cu exprimarea speranţei că viitoarele acţiuni britanice se vor ghida după lege. Aceasta arată încă o dată că americanii erau conştienţi că disputele cu Antanta asupra drepturilor neutrilor ar fi periclitat comerţul american.

Pe lânga direcţia de politică externă legată de interesele economice, a existat, în perioada neutralităţii şi o alta, şi anume aceea de a încerca restabilirea păcii. Wilson, încurajat de House, Bryan şi apoi de Lansing, a

dorit să medieze încheierea păcii. Chiar de la declanşarea ostilităţilor, Wilson s-a oferit ca mediator, respingerea ofertei dezamăgindu-l, fără a-l descuraja. Preşedintele i-a dat mână liberă lui Bryan în a urmări orice prilej de mediere. Concepţia lui Bryan despre termenii păcii era însă naivă: el nu credea că aceştia trebuie să privescă Statele Unite şi nu acorda atenţia necesară balanţei puterilor sau preponderenţei vreunei puteri pe continent. Bryan urmărea încetarea vărsării de sânge şi restabilirea conditiilor prielnice afacerilor americane.

Prima încercare a lui Bryan a avut loc în 1914 şi nu a fost reuşită[16]. Ambasadorul german la Washington,contele von Bernstorff, a comunicat printr-un intermediar că guvernul său este gata să ia în considerare o propunere de pace (deşi nu avea mandat oficial din partea guvernului său). Precaut, Bryan nu a iniţiat nici un apel la pace, chestionând doar asupra poziţiei ambasadorilor. Ministrul de externe german a dat, ulterior, o declaraţie oficială care închidea orice posibilitate de discuţie[17].

În faţa acestui eşec, Bryan i-a cerut preşedintelui să preia iniţiativa, sugerând un apel deschis la pace, în care Wilson să proclame că „ responsabilitatea *continuării* acestui război este la fel de gravă ca şi responsabilitatea pentru declanşarea lui"[18]. Wilson a declinat propunerea, dar Bryan a continuat. La 15 octombrie 1914, el a ţinut un discurs public pe această temă (în ziua în care se făceau rugăciuni publice pentru pace), iar la 1 decembrie 1914 i-a cerut din nou preşedintelui să treacă la acţiune, deoarece restaurarea păcii reprezintă o problemă de interes naţional.

După eşecul din septembrie 1914, Wilson, la sugestia lui House, s-a bazat mai mult pe convorbiri private cu ambasadorii sau cu alte personalităţi oficiale şi neoficiale. Preşedintele nu avea, însă, o idee prea clară în legătură cu termenii păcii, aşa cum erau ei văzuţi de către beligeranţi.

Noua direcţie s-a concretizat în turneul întreprins de colonelul House în Marea Britanie, Germania, Franţa şi apoi, din nou, Marea Britanie. La 30 ianuarie 1915, House pleca din New York spre Anglia, după ce la mijlocul lunii decembrie 1914, Wilson îi ceruse să discute cu ambasadorii german şi britanic problema reglementării păcii. Ambasadorul german, von Bernstorff, a dat asigurări că guvernul său va fi de acord cu evacuarea şi despăgubirea Belgiei, în timp ce Spring Rice a arătat că Antanta nu putea refuza o ofertă germană rezonabilă.

Propunerea lui House către englezi includea dezarmarea generală şi crearea unei organizaţii internaţionale ca bază pentru pentru o reglementa-

re a păcii. Germanilor le-a propus libertatea mărilor şi sfârşitul dominaţiei navale britanice. În timp ce House se afla la Paris, Gottlieb von Jagow i-a transmis termenii germani: ocuparea de către germani a Namurului, Liège-ului şi văii Meuse, despăgubiri din partea Franţei, ocuparea unei părti din Congo-ul belgian. Aducându-i la cunoştinţă termenii germani ministrului de externe francez Delcassè, acesta a remarcat că dacă germanii vor despăgubiri din partea Franţei, să vină la Paris să le ia[19].

Termenii păcii propuşi de englezi erau complecşi: separarea Germaniei şi a Austriei de posesiunile lor, necesitatea participării României şi Greciei la război dacă Germania şi Austria atacă din nou Serbia, atragerea Italiei de partea Antantei. Aceşti termeni nu erau încurajatori pentru un acord, dar House şi Grey au discutat diplomatic, evitând o contradicţie. Vizita la Berlin i-a întărit, însă, lui House suspiciunile că germanii erau „extrem de egoişti în ţelurile lor şi nu au o perspectivă mai largă asupra binelui general al omenirii"[20]. Iar House nu ştia că, în timp ce el se aflase la Berlin, amiralii germani puneau la punct detaliile campaniei submarine. În consecinţă, House s-a reîntors în Statele Unite în iunie 1915, fără vreun rezultat concret.

Ceea ce spulberat speranţele de mediere ale lui Wilson a fost campania submarină germană contra vaselor comerciale. La 3 noiembrie 1914, Marea Britanie declarase Marea Nordului zonă militară, minând-o[21]. Drept răspuns, la 4 februarie 1915, Germania a decretat că navele beligerante din jurul Insulelor Britanice vor fi distruse, chiar dacă nu întotdeauna va fi posibil să fie salvaţi echipajele şi pasagerii. Acest decret a fost dat fără a lua în considerare reacţiile posibile ale Statelor Unite, primând efectele asupra neutrilor din Europa.

În această situaţie, administraţia avea două opţiuni: să se abţină de la vreun răspuns, aşa cum făcuse şi mai înainte cu privire la bombardarea oraşelor deschise; să protesteze, cerând ca Germania să-şi retragă decretul. Wilson a ales a doua cale, după consultări cu Lansing şi cu Bryan. Cauzele pentru care a fost adoptată această poziţie nu sunt foarte clare: apărarea onoarei şi a drepturilor naţionale, apărarea intereselor economice, convingerea lui Wilson că germanii nu reacţionează decât la un limbaj mai dur.

Nota trimisă a fost redactată în termeni fermi: orice atingere a vreunui vas sau cetăţean american va fi considerată „o violare incontestabilă a drepturilor neutrilor", care va atrage „obligaţia strictă de a da socoteală"-

„strict accountability”[22]. Nota nu preciza, însă, ce măsuri vor fi luate în caz că germanii vor continua. Simultan, a fost trimisă o notă Marii Britanii, cerând ca steagul american să nu fie folosit fără autorizație (ceea ce putea sugera că decretul german ar fi justificabil în cazul în care vasele britanice nu abandonează practica folosirii steagurilor neutrilor).

Momentul acesta a relevat și divergențele între Bryan și Wilson în ceea ce privește tacticile și metodele folosite în căutarea păcii, divergențe care se vor accentua la începutul anului 1915. Bryan mai avea neînțelegeri și cu Robert Lansing, ale cărui opinii contau tot mai mult pentru președinte.

În primăvara anului 1915, președintele trebuia să ia doua decizii importante: să definească responsabilitatea strictă a Germaniei în termenii unor cereri juridice după război sau să-și impună cererile prin amenințarea cu război; să continue sau nu tratarea împreună a încălcărilor legii de către Germania și Marea Britanie. Adoptarea acestor decizii va fi făcută în condițiile înrăutațirii situației de pe front și a sporirii contradicțiilor cu Bryan.

În martie 1915, un submarin german a scufundat vasul britanic *Falaba*, cu un cetățean american, Leon C. Thrasher, la bord. Bryan și Lansing s-au găsit, din nou, pe poziții contrare. Lansing a considerat atacul german ca o violare flagrantă a legii internaționale, Statele Unite fiind nevoite să ceară Germaniei dezaprobarea actului, pedepsirea comandantului submarinului și plata despăgubirilor. Bryan a susținut că un om nu poate prejudicia o națiune și că nu trebuie să se facă mare caz de incident[23]. Bryan era susținut de Chandler P. Anderson, specialist în acest gen de probleme, care arăta că moartea lui Thrasher a fost accidentală și că Statele Unite trebuie să ceară doar despăgubiri. După trei săptămâni de ezitări, Wilson a redactat o notă de protest, cu care Bryan nu a fost de acord, sugerând o nouă propunere de pace. Președintele a respins ideea, dar a fost de acord cu Bryan că nu este nevoie de o declarație oficială. Continuarea seriei incidentelor[24] a acutizat relația lui Wilson cu Bryan. Un nou incident va desăvârși ruptura și îl va determina pe președinte să se hotărască asupra poziției viitoare față de eveniment.

La 7 mai 1915, vasul *Lusitania*, cu 1 198 de oameni la bord, din care 128 de americani, s-a scufundat în urma atacului unui submarin german[25]. Vestea i-a surprins neplăcut pe americani, colonelul House, care era la Londra împreună cu ambasadorul W.H. Page, declarând: „Vom fi în război cu Germania într-o lună”[26].

Deosebit de îngrijorat, Bryan i-a propus lui Wilson să interzică pasagerilor să călătorească pe vase cu produse de contrabandă. Situația era difi-

cilă pentru Wilson, care avertizase Berlinul că va ţine o strictă evidenţă a pierderilor americane de vieţi şi vase. Pentru preşedinte, acesta a fost, de departe, „cel mai sever test la care fusese supus vreodată"[27].

După trei zile de gândire, preşedintele şi-a exprimat poziţia în faimosul discurs din 10 mai 1915, care a stârnit şi controverse: o naţiune poate acţiona atât de just „încât nu trebuie să-i convingă pe alţii că are dreptate"[28]. Discursul, care respingea războiul şi sublinia din nou marea misiune morală a Americii, a fost bine primit de către pacifişti, dar a fost luat în derâdere de personalitaţi precum fostul preşedinte american, Theodore Roosevelt, dezamăgind şi Antanta, care sperase că Statele Unite vor intra în război.

La 13 mai 195 a fost trimisă o primă notă Germaniei, în care se sublinia dreptul cetăţenilor americani de a călători pe mare[29]. Răpunsul german a fost neîncurajator: distrugerea vasului a fost doar un act de autoapărare[30]. Şedinţa de cabinet din 1 iunie 1915 a fost aprinsă, tensiunea crescând între Wilson şi Bryan, care nu era de acord cu o nouă notă americană, mai aspră (şi la prima fusese reticent). Nota cerea încetarea imediată a războiului submarin şi a fost înaintată la 9 iunie 1915. Cu o zi înainte, Bryan demisionase din funcţia de Secretar de Stat, după ce îi spusese lui Wilson că: „ House a fost Secretarul de Stat, nu eu, şi nu am avut niciodată deplina dumneavoastră încredere"[31].

Răspunsul lui Jagow la noua notă a fost, şi de această dată, evaziv şi a determinat o nouă notă americană, a treia, în care Wilson chema guvernul german să i se alăture în încercarea de a obţine libertatea pe mare. Nota se încheia cu avertismentul că noi incidente vor fi privite ca deliberat neprietenoase, adică vor duce la ruperea relaţiilor diplomatice şi, posibil, la război[32]. Nota nu a adus nimic nou în controversa *Lusitania*.

Incidentul l-a făcut pe Wilson să se decidă în două probleme esenţiale: a hotărât separarea încălcărilor legilor de către Germania şi Marea Britanie şi sprijinirea cererilor cu ameninţarea de război. Wilson a conchis, după îndelungate reflecţii şi după incidentul *Lusitania*, că Germania trebuie ameninţată cu folosirea forţei pentru greşelile sale, chestiunea neputând fi lăsată sa treneze până la sfârşitul războiului. Motivele adoptării acestei decizii nu sunt uşor de dedus. Wilson a ţinut seama de starea de spirit a opiniei publice britanice, deoarece, dacă ar fi condamnat războiul submarin în acelaşi timp cu blocada instituită de britanici, s-ar fi găsit în poziţia de a fi duşman cu ambele tabere. A trebuit, de asemenea, să ia în conside-

rare părerea americanilor față de incident, care putea amenința poziția executivului. Mulți dintre americani, în frunte cu Theodore Roosevelt, criticau slăbiciunea executivului în fața actului de piraterie comis de germani. Wilson s-a gândit şi la prestigiul Statelor Unite, deoarece ambasadorul american la Londra avertizase că o politică conciliatoristă va duce la scăderea respectului din partea Europei[33].

Problema prestigiului american era mai complicată, deoarece artizanii politicii externe americane îl vedeau în mod diferit: House-ca pe locul ocupat între marile puteri; Lansing vedea prestigiul internațional legat de cel intern, respingând compromisurile. Pentru Wilson, prestigiul era o problema de morală şi de mândrie. Toți credeau că orice aparență de concesie ar păta reputația şi onoarea națională.

Simțind pericolul de a-i provoca pe americani în continuare, guvernul german a dat, la 6 iunie 1915, un ordin secret submarinelor să nu mai atace vasele de pasageri. Măsura a întărit poziția lui Wilson, care insista în continuare pentru răbdare, deşi era de acord cu o poziție mai tranşantă. La 19 august 1915, un submarin german, violând ordinul din iunie, a scufundat vasul *Arabic*, care avea la bord doi americani. Robert Lansing s-a gândit la ruperea relațiilor diplomatice, dar a abandonat ideea pentru că nu ştia dacă guvernul va fi sprijinit de către opinia publică. House a propus trimiterea la Berlin a amabasadorului Germaniei la Washington, von Bernstorff, şi rechemarea ambasadorului american Gerard sau convocarea unei sesiuni de urgență a Congresului[34].

Alarmat de consecințele posibile ale actului german, Bernstorff a asigurat confidențial Departamentul de Stat, la 1 septembrie 1915, că nici o altă acțiune nu va fi întreprinsă fără avertisment, luându-se măsuri pentru siguranța pasagerilor[35]. Publicarea în presă a declarației ambasadorului von Bernstorff a nemulțumit guvernul german, care a dezmințit-o. La 5 octombrie 1915, guvernul german şi-a exprimat regretul pentru victimele de pe *Arabic*, promițând că astfel de incidente nu se vor mai repeta[36].

Soluționarea cazului *Arabic* a fost salutată ca o reuşită a diplomației wilsoniene, de scurtă durată însă. Submarinele germane au încetat atacurile, dar au început cele austro-ungare (chiar dacă amenințarea lor nu se compara cu cea germană, era o problemă de principiu în primul rând). De asemenea, încercările lui Wilson de a nu escalada conflictul au fost subminate şi de dovezile vizibile de sabotaj şi spionaj german şi austriac[37]. Reacția lui Wilson a fost, în continuare, prudentă, deşi i-a permis lui Lan-

sing să trimită o notă dură Austro-Ungariei pentru scufundarea vasului *Ancona*[38], a cerut rezolvarea definitivă a cazului *Lusitania* şi a insistat ca agenţii germani şi austrieci von Papen şi Boy-Ed să fie expulzaţi.

Motivul pentru care Wilson era, în continuare, ezitant, era situaţia din Balcani[39]. Balanţa de aici era fragilă, iar o breşă în relaţiile Puterilor Centrale cu Statele Unite putea afecta deciziile de ieşire din neutralitate ale României şi Greciei. Wilson a remarcat faţă de House şi de Lansing că este sigur că Germania nu va crea probleme americanilor atât timp cât situaţia din Balcani nu este clară[40]. Lansing era convins că Germania este o ameninţare la adresa tuturor democraţiilor şi că Statele Unite nu trebuie să excludă posibilitatea războiului, deşi era de acord că americanii nu erau pregătiţi de luptă. House, un cunoscător mai bun al situaţiei interne din Germania, îi comunicase în mod repetat lui Wilson părerea sa că o Germanie victorioasă se va întoarce contra Statelor Unite, dar credea că o mai mare fermitate din partea preşedintelui poate spori şansele de evitare a conflictului.

Wilson a ţinut seama de părerile consilierilor săi, dar linia sa politică din această perioada a avut drept cauze pacifismul său, precauţia înnăscută, simţul datoriei, precum şi convingerea că o mare parte a ţării, în special Vestul Mijlociu şi Vestul Îndepărtat, nu doreşte războiul. Wilson a mai ţinut cont şi de un alt factor: slăbiciunea militară a Statelor Unite, care, în opinia sa, nu erau pregătite să apere emisfera vestică dacă Germania, victorioasă în Europa, ataca peste Ocean. Se temea şi de un război civil, în cazul ridicării germanilor americani (deşi acest lucru era extrem de puţin probabil). Crizele din 1915 i-au adus sprijinul public pentru un program de investiţii cu scop defensiv necesar protejării emisferei vestice. La 21 iulie 1915, Wilson le-a cerut lui Garrison şi lui Daniels întocmirea unui program de securitate. Aprobat la 15 octombrie 1915, planul prevedea ca flota americană s-o egaleze pe cea britanică până în 1925, creşterea numărului de soldaţi din armata regulată şi constituirea unei forţe de rezervă, Armata Continentală, de 400 000 de oameni. Planul a stârnit vii dispute, dar preşedintele l-a susţinut în continuare, în timpul campaniei electorale. A fost transformat într-un pachet de legi şi aprobat în 1916[41].

Anul 1915 se încheiase cu aproape şase sute de mii de morţi numai în Franţa, Marea Britanie şi Germania. Era un motiv puternic pentru Wilson de a încerca, din nou, medierea păcii. La începutul anului 1916, colonelul House a fost trimis încă o dată în Europa. Prima escală a fost, ca de obi-

cei, Londra. În septembrie 1915, Grey îi sugerase lui House ca Wilson să propună crearea unei Ligi a Națiunilor, ai cărei membri să fie uniți contra oricărei puteri care încalcă un tratat, violează o lege a războiului sau refuză rezolvarea unei dispute prin mijloace pașnice[42] (reluând ideea lui Wilson din 1914 pentru crearea unei organizații care să pedepsească violarea integrității teritoriale).

Cu aprobarea lui Wilson, House i-a comunicat că Statele Unite sunt de acord să fie membre ale unei astfel de organizații, dar după război. Acum, House a discutat cu oficialii britanici despre o conferință de pace, fără însă vreun rezultat[43]. Nici la Berlin House nu a primit un răspuns pozitiv[44]. La Paris, House a promis, fără să fi avut împuternicirea necesară, că, în cazul insucceselor Antantei în următoarele nouă luni, președintele american va interveni[45]. House s-a reîntors în Marea Britanie pentru a-l convinge pe Grey să susțină conferința de pace propusă de Wilson[46]. Rezultatul convorbirilor a fost celebrul memorandum Grey-House din 22 februarie 1916[47], care propunea ca la momentul considerat oprtun de către Franța și Marea Britanie, Wilson să convoace o conferință de pace, iar dacă Germania refuză, Statele Unite să declare, „probabil", război. Dacă Germania participă, dar Berlinul prezintă termeni „nerezonabili", Statele Unite urmau, de asemenea, să intre în conflict. Termenul de „probabil" a fost introdus de către Wilson[48], care nu era atât de sigur ca House că războiul cu Germania este inevitabil și nici nu putea să facă o promisiune fermă.

Memorandumul, deși considerat de Wilson o veritabilă reușită diplomatică, avea foarte multe lipsuri. Nu exista o precizare asupra momentului în care Wilson va fi invitat să intervină. Era un document plin de „dacă" și nu conținea vreo promisiune fermă din partea Statelor Unite. Documentul mai arată și o izbitoare lipsă de realism în ceea ce privește politica externă a Statelor Unite, în condițiile în care Wilson avusese probleme cu Congresul. Memorandumul a fost comunicat și guvernului francez, care nu s-a arătat prea entuziasmat[49]. El nu a primit nici măcar sprijinul englez, Grey întâmpinând opoziția consilierilor navali si militari, iar Asquith și-a manifestat îndoiala că Wilson are autoritatea politică în interior pentru a susține un asemenea act. În mai, House i-a cerut lui Grey să grăbeasca aplicarea memorandumului, dar britanicii au amânat, preferând să creadă că viitoarea ofensivă de pe Somme le va îmbunătăți situația militară. Un singur punct din memorandum va deveni realitate, cel referitor la o asociație universală a statelor, creată după război.

A fost această acţiune un plan diabolic al lui House, menit să-l determine pe Wilson să intre în război? A fost un truc pentru a-i determina pe europeni să încheie pacea, după cum au crezut aceştia? Nu se poate pune la îndoială faptul că şi House, ca şi Wilson, dorea pacea şi ar fi fost foarte mulţumit dacă ambele părţi ar fi acceptat medierea, fără a-i îndepărta pe francezi şi pe englezi, cărora propunerile mai lipsite de tact ale lui Wilson le stârneau reentimente. House era convins că numai o promisiune de intervenţie îi putea aduce pe membrii Antantei la o mediere. Era, de asemenea, convins că relaţiile americano-germane erau, deja, foarte încordate şi că războiul era doar o chestiune de timp, iar Statele Unite vor intra în conflict nu doar pentru a răzbuna pierderile de vieţi omeneşti, dar şi pentru a obţine o pace durabilă şi dreaptă.

Paralel cu acţiunea lui House în Europa, Wilson întâmpina greutăţi acasă, datorită precedentelor acţiuni de politică externă. În ianuarie 1916, congressmanul Jeff McLemon, sprijinit de senatorul Th.R. Gore, a introdus o rezoluţie pentru a interzice călătoriile cetăţenilor americani pe vase înarmate ale beligeranţilor. Wilson a ripostat violent, afirmând că aceasta ar echivala cu a accepta umilirea naţională. În turneul pe care l-a întreprins (trebuie reamintit că 1916 era un an electoral), Wilson a vorbit permanent despre dorinţa de pace a Statelor Unite şi a făcut apel la naţionalism. În faimosul discurs de la Topeka, Kansas, din februarie 1916, Wilson sublinia necesitatea ca ţara să fie gata de luptă: „Ar putea fi necesar să utilizăm puterea Statelor Unite pentru a asigura dreptul americanilor de pretutindeni de a se bucura de protecţia legii internaţionale...”[50].

Lansing a încercat să-l susţină pe preşedinte printr-o manevră diplomatică: Statele Unite au propus ca Antanta să-şi dezarmeze vasele comerciale, iar germanii să se supună legii internaţionale şi să avertizeze vasele comerciale duşmane. La 18 ianuarie 1916, Lansing a transmis propunerea sa ţărilor Antantei, avertizând că Statele Unite iau în considerare posibilitatea tratării vaselor comerciale înarmate ca vase de război auxiliare. Propunerea a surprins neplăcut atât Londra, cât şi pe House, aflat în plin turneu european. Dacă propunerea americană era pusă în practică, englezii fie că îsi lăsau vasele să fie scufundate, fie riscau ruperea relaţiilor cu Statele Unite. Germanii erau conştienţi de dificultăţile englezilor, mai ales că Lansing îi comunicase propunerea însărcinatului austriac, baronul Erich Zwiedinek (care a transmis-o imediat Vienei şi Berlinului), la 26 ianuarie. La 10 februarie 1916, germanii au anunţat că nu vor ataca fără

avertisment decât vasele înarmate. Curând însă, la 15 februarie, Lansing a anunțat că Statele Unite nu-şi vor împiedica cetățenii să călătorească pe vase cu armament defensiv şi că Statele Unite nu vor insista asupra propunerii dezarmării, dacă Antanta nu este de acord. Mai mult, la 17 februarie, Lansing i-a declarat lui Bernstorff că, datorită noii politici germane, Statele Unite nu acceptă nota germană din 16 februarie asupra rezolvării problemei *Lusitania*. La 1 martie 1916, germanii au declarat că vasele de comerț înarmate vor fi scufundate fără avertisment. Acțiunea lui Lansing a lăsat impresia unei lipse de fermitate a administrației față de Germania, ceea ce Wilson nu dorea. A fost o greşeală diplomatică destul de gravă, deoarece a stârnit resentimente în Marea Britanie, în Germania şi în interiorul țării. Unii lideri din Congres au început să-l suspecteze pe Wilson că încearcă să implice Statele Unite în război. A fost pusă din nou în discuție propunerea McLemon de interzicere a călătoriilor pe vase beligerante înarmate pentru cetățenii americani. Wilson şi-a apărat poziția într-o scrisoare publică către senatorul Stone, în care declara că a făcut tot posibilul să mențină neutralitatea şi că propunerea McLemon înseamnă o abdicare de la poziția americanilor de purtători de cuvânt ai legii şi dreptului[51].

La scurt timp, la 24 martie 1916, s-a produs un nou incident. Vasul francez *Sussex* a fost atacat de un submarin german, încălându-se astfel angajamentul luat după scufundarea vasului *Arabic*. Lansing l-a sfătuit pe preşedinte să rupă relațiile diplomatice, dar acesta a insistat pentru răbdare, sperând că Germania va recunoaşte că a fost o greşeală. La 10 aprilie 1916, von Jagow a recunoscut că un submarin german a scufundat un vas ce putea fi *Sussex*-ul, după ce negase anterior acest lucru. Preşedintele nu a luat nici acum vreo măsură, deşi soția sa, Lansing şi House îi spuneau fie să emită un ultimatum la adresa Germaniei, fie să rupă imediat relațiile diplomatice. Până la urmă, a fost de acord cu trimiterea unei note mai dure, la 18 aprilie 1916, pe care a comunicat-o şi Congresului în ziua următoare[52]: dacă germanii nu încetează războiul submarin contra vaselor comerciale şi de pasageri, relațiile diplomatice vor fi rupte. Nota americană a stârnit indignare în Germania şi a intensificat disputele între conducătorii civili şi cei militari. Îngrijorați de reacția americanilor, în condițiile în care ofensiva de la Verdun nu mergea prea bine, germanii au promis că nu vor mai ataca vasele fără avertisment (4 mai 1916), dar atrăgeau atenția că, dacă Statele Unite nu vor determina Marea Britanie să se supună legi-

lor internaţionale, îşi vor relua libertatea de acţiune[53]. Wilson a replicat, la 8 mai 1916, că „responsabilitatea în asemenea chestiuni este separată, nu comună; absolută, nu relativă"[54]. Germanii nu au mai insistat, nouă luni ţinându-şi promisiunea.

În vara anului 1916, relaţiile anglo-americane s-au deteriorat. Represiunea brutală a rebeliunii de Paşte a irlandezilor[55] a fost criticată aspru peste Ocean[56]. Americanii condamnau, de asemenea, practica deschiderii corespondenţei de către oficialităţile britanice. După ce au refuzat să facă unele concesii asupra blocadei, corespondenţei şi altor cereri, britanicii au stârnit mânia americanilor prin alcătuirea aşa-numitei „liste negre", în care din 4 mai erau înscrişi 85 de americani ori firme care aveau legături cu germanii şi cu care britanicii nu aveau voie să facă comerţ. Statele Unite au protestat viguros, mai mult din considerente morale, deoarece, legal, acţiunea britanică era justificabilă. Nota din 26 iulie 1916, redactată de Wilson şi Frank Polk, avertiza asupra unor consecinţe grave dacă guvernul britanic persistă în atacurile la adresa comerţului american. Răspunsul englez nu a parvenit decât la 12 octombrie 1916. Preşedintele Wilson a ameninţat cu sancţiuni economice, obţinând aprobarea pentru o lege care limita importul şi exportul unor produse, iar în septembrie 1916, căpătând puteri discreţionare în eliberarea permiselor şi acordarea facilităţilor portuare pentru vasele care refuzau să trasporte bunuri americane[57]. Wilson a evitat, însă, aplicarea sancţiunilor, rezultatele economice fiind dezavantajoase pentru Statele Unite, dar a propus spre votare Actul Naval din 1916. El a afirmat cu ocazia adoptării actului: „Să ne construim o flotă mai mare ca a ei (a Marii Britanii, n.n.) şi să facem cum dorim"[58].

În a doua parte a anului 1916, interesul pentru politica externă a scăzut simţitor datorită campaniei electorale, când Wilson a candidat pentru un al doilea mandat contra lui Charles Evans Hughes. Woodrow Wilson a reuşit să căştige voturile pacifiştilor prin sloganul „Ne-a ţinut în afara războiului" şi prin accentuarea ideii de neutralitate[59].

Imediat după câştigarea alegerilor, preşedintele a lansat o nouă campanie diplomatică pentru pace, într-o situaţie mult mai complicată. Ofensiva germană de pe frontul de vest fusese oprită, dar după măcelul de la Verdun şi Somme; România intrase în război de partea Antantei, dar la mijlocul lui noiembrie, victoria germană era aproape sigură; în Rusia, frământările erau în creştere. Pericolul submarin era reînviat, iar guvernul german dăduse un avertisment clar la războiul total dacă nu este încheiată pa-

cea. Bernstorff îl avertizase pe House în iulie şi iulie 1916 despre presiunile făcute de militari pentru declanşarea războiului submarin total, după cum la fel făcuse şi Gerard[60]. La conferința de la Pless din 31 august 1916, liderii marinei germane au cerut insistent declanşarea războiului submarin total, dar Hindenburg şi Ludendorff au căzut de acord că momentul nu este potrivit. Zvonurile în legătură cu această posibilitate îl puneau pe Wilson într-o situație neplăcută. În septembrie 1916, Bethman-Hollweg şi înaltele oficialități germane de la ministerul de externe au ajuns la concluzia că o mediere a lui Wilson, favorabilă Germaniei, este singura soluție pentru a opri declanşarea războiului submarin total. Wilson a primit cu bunăvoință cererile germane, dar, în discuția cu Bernstorff din 10 octombrie, a avertizat în legătură cu prezența submarină germană de-a lungul coastelor americane[61]. După încheierea victorioasă a alegerilor, Wilson i-a declarat lui House, la 14 noiembrie, că va declanşa acțiunea în favoarea păcii[62]. House nu a fost de acord, cel puțin nu în acest moment. Wilson şi-a modificat într-o oarecare măsură poziția, dar nu datorită opoziției lui House sau temerii de o ruptură cu englezii, ci datorită deportării de către germani pentru muncă forțată a 300 000 de belgieni. A alcătuit, totuşi, o notă adresată Germaniei, pe care i-a prezentat-o lui House la 26 noiembrie 1916[63]. Documentul este valoros deoarece prezintă poziția lui Wilson față de război, față de cauzele acestuia şi față de problema neutrilor[64]. Politica americană depinde de precizarea obiectivelor de război ale beligeranților, lucru cerut insistent. La cererea lui House, Wilson a fost de acord să amâne publicarea ofertei, dar nu pentru mult timp. Convorbirile lui House cu ambasadorul Jusserand, din 3 decembrie, au arătat clar că Franța priveşte extem de critic o eventuală inițiativă prezidențială în favoarea păcii. Poziția britanică era şi mai dură. Între timp, la 7 noiembrie 1916, germanii ajunseseră la un acord în ceea ce priveşte termenii păcii.

Deoarece nu parvenise nici un răspuns pozitiv de la Washington, cancelarul german, cu permisiunea împăratului, a hotărât prezentarea unei declarații definind țelurile de război germane şi indicând dorința de a negocia pacea pe această bază. Deoarece negocierile pentru o pace separată cu Rusia eşuaseră, ofițerii superiori din armata germană vor reuşi să determine modificarea documentului, în nota prezentată oficial neexistând nici o precizare asupra țelurilor de război. În schimb, se prevedea că Germania va lupta până la victoria finală dacă nota nu este luată în considerare. Mo-

mentul propunerii germane din 12 decembrie 1916[65] era strâns legat de victoria din România, iar termenii erau destul de neclari, Bethmann-Hollweg sperând să impresioneze opinjia publică şi să găsească o modalitate de a lansa războiul submarin total fără o confruntare cu Statele Unite. Termenii păcii, în viziune germană, erau şocanţi: înfiiţarea unui regat polonez şi anexarea provinciilor baltice Courland şi Lituania; în vest, garanţii în Belgia sau anexarea Liege-ului şi a zonelor corespunzătoare; anexarea Luxemburgului şi a teritoriilor franceze Briey şi Longwy; modificări de frontieră în Alsacia şi Lorena şi plata unor despăgubiri; înapoierea coloniilor, cu excepţia Kiaochow, Carolinelor şi Marianelor şi ocuparea în întregime sau parţială a Congo-ului belgian[66].

Wilson era conştient că se apropia sesiunea Congresului şi îi asigurase pe pacifişti că va acorda o atenţie constantă eforturilor de mediere. Un nou turneu european a fost refuzat de colonelul House, care respingea ideea unei propuneri de pace nesolicitate. Lansing nu era de acord nici cu medierea, nici cu vreo negociere de pace. Chiar în ziua propunerii germane de pace, Wilson discuta propriul său plan cu House şi Lansing. El nu cunoştea termenii păcii definiţi de germani, pe care House încerca însă să-i afle[67].

La 18 decembrie 1916, Wilson şi-a făcut publică propunerea de pace, cerându-le beligeranţilor să-şi precizeze ţelurile de război[68]. Propunerea nu a fost bine primită nici la Londra sau Paris, nici la Berlin. Răspunsurile oficiale erau fie "prietenoase şi candide" (ale Antantei, la 10 ianuarie 1917[69]), fie neîncurajatoare (ale Puterilor Centrale, la 26 decembrie 1916). În ciuda criticilor interne şi externe, Wilson şi-a continuat eforturile, încercând negocieri directe cu Germania. Aceasta nu avea nici o intenţie de a-l coopta pe Wilson în negocierile de pace, de aceea a sugerat întrunirea unei conferinţe la care să participe doar beligeranţii. Zimmermann, în instrucţiunile transmise lui Bernstorff, după răspunsul oficial din 26 decembrie 1916, specifică foarte clar că Germania nu doreşte participarea americană la negocierile de pace, dar este gata să semneze un tratat de arbitraj cu Statele Unite, să intre într-o Ligă a Naţiunilor şi să participe la dezarmarea generală după război. Se cerea, însă, o acţiune rapidă şi decisivă a preşedintelui, altfel războiul submarin total nu putea fi oprit.

Chiar şi în aceste condiţii, preşedintele Wilson era decis să ajungă la o înţelegere, dacă Germania era de acord cu o pace dreaptă, ce nu oferea victoria germanilor, ci *status-quo ante*, dezarmare şi stabilirea unui nou

concert al puterilor. Germania însă prefera victoria şi, lucru pe care Bernstorff l-a ţinut secret faţă de americani până în ultima clipă, se luase deja hotărârea războiului submarin total[70]. Convorbirile secrete purtate de House cu englezii prin William Wiseman (reprezentantul serviciilor secrete britanice în Statele Unite), au arătat dorinţa Marii Britanii de a începe discuţiile de pace pe baze rezonabile. Englezii ştiau însă ceea ce americanii nu aflaseră încă despre războiul total.

Toate aceste evoluţii au determinat o poziţie publică a lui Wilson. Comentând rezultatele, Wilson a ţinut un discurs în Senat, la 22 ianuarie 1917, celebrul „Pace fără victorie"-„Peace without Victory", în care a afirmat că numai printr-o pace bazată pe egalitatea naţiunilor va fi realizată o ordine mondială stabilă. El a propus „doctrina preşedintelui Monroe ca doctrina lumii întregi"[71]. Pentru prima dată, Wilson a legat Statele Unite de o ligă a naţiunilor şi a fixat termenii păcii: o Polonie unită, independentă (ceea ce îi nemulţumea pe germani); pacea să fie bazată pe libertăţile democratice ale popoarelor; libertatea mărilor; limitarea înarmăriolor; transferurile teritoriale să fie făcute numai cu acordul locuitorilor. În particular, House şi Lansing au căzut de acord că Belgia şi Serbia trebuie să-şi recapete statutul antebelic, iar Imperiul otoman să dispară[72]. Problema era existenţa unei contradicţii implicite între aceşti termeni şi obţinerea lor, lucru pe care l-a înţeles şi Wilson.

Atât discursul, cât şi propunerea au fost prost primite, şi de oamenii politici, şi de presa internaţională, care a fost chiar acidă[73]. La 27 decembrie 1916, Ion I.C. Brătianu caracteriza pacea propusă de preşedintele american ca „vremelnică şi şubredă"[74].

Ambele iniţiative, cea germană şi cea americană, au eşuat deoarece beligeranţii investiseră deja prea mult pentru a accepta o pace fără câştiguri substanţiale şi, de asemenea, nu favoriza un rol activ al lui Wilson în mediere. Ele, însă, au o importanţă deosebită pentru neutralitatea americană. La 31 ianuarie 1917, Germania a notificat Statelor Unite că, după 1 februarie 1917, toate navele vor fi distruse în jurul insulelor britanice. Din perspectiva ultimului avertisment făcut germanilor, Wilson nu avea altă opţiune decât ruperea relaţiilor diplomatice, ceea ce a şi făcut la 3 februarie 1917.

Războiul, pe care americanii îl condamnaseră şi de care voiau să stea cât mai departe, era acum tot mai aproape. Eforturile americane de neimplicare, de observare a strictei neutralităţi, coroborate în acelaşi timp cu

dorinţa de a profita economic, nu au putut da rezultate. Statele Unite trebuiau să-şi asume răspunderea de mare putere.

Preşedintele Wilson, ca şi mulţi alţi americani, împărtăşea ideea folosirii puterii şi influenţei americane nu numai pentru promovarea interesului naţional, dar şi pentru interesele umanităţii. Sistemul mondial era unul al democraţiei şi capitalismului liberal, în beneficiul întregii omeniri. Statele Unite, prin sistemul lor politic şi prin forţa economică, erau predestinate întâietăţii univerasle, iar diplomaţia americană, pe lângă promovarea intereselor naţionale legitime, trebuie să se folosească de cele mai înalte standarde morale.

Preşedintele Wilson, deşi detesta războiul, nu era un pacifist, justificând unele războaie prin principiile şi problemele morale implicate. Aceasta, printre altele, a fost o cauză şi pentru neutralitate, şi pentru intrarea în război. Acţiunile preşedintelui în direcţia încheierii războiului erau sincere şi nu intrau în contradicţie, în viziunea sa, cu legăturile tot mai strânse cu Antanta sau cu politica de înarmare, care ţineau de interesul naţional şi de asigurarea locului cuvenit Statelor Unite în lume. „Marea cruciadă”, adică participarea Statelor Unite la război, trebuia să readucă peste Atlantic umanitatea pierdută.

Note

1. Wilson declara: „ar fi ironic ca administraţia mea să se ocupe în principal de politica externă”. Vezi Frances Farmer, *The Wilson Reader*, Docket Series, an Ocean Publication, New York, 1956, p. 11.
2. Vezi textul programului său în Richard Hofstadter, *Great Issues in American History*, vol. 2, Vintage Books, New York, 1961, p. 298.
3. Vezi textul discursului în R. Hofstadter, *op. cit.*, p. 301-307.
4. Th. G. Paterson, *American Foreign Policy. A History Since 1900*, D.C. Heath & Co., Massachusets, 1983, p. 264.
5. Textul apelului, în R. Hofstadter, *op. cit.*, 204-206. Vezi şi Th. Barclay, *Le Président Wilson et l'evolution de la politique etrangere des Etats-Unis*, 2-ème éd., Librairie Armand Colin, Paris, 1919, p. 123-124.
6. Arthur S. Link, *Wilson: The New Freeedom*, Princeton, 1956, p. 64.
7. Era profund afectat de moartea soţiei sale, Ellen Louise Axson.
8. Daniel M. Smith, *War and Depression. America, 1914-1939*, Forum Press, St. Louis, 1972, p. 26. Despre aspectele economice ale perioadei şi comerţul de război,

vezi Harold Underwood Faulkner, *American Economic History*, 8-th ed., Harper & Row, New York, 1960, p. 575-585.

9. Th. A. Bailey, *A Diplomatic History of the American People*, 8-th ed., Meredith Corporation, 1969, p. 573.
10. Alexander DeConde, *A History of American Foreign Policy*, Ch. Scribner's Sons, New York, 1963, p. 446.
11. Daniel M. Smith, *op. cit.*, p.26.
12. Declaraţia a fost redactată de reprezentanţii puterilor maritime la Conferinţa de la Londra din 1909. Ea prevedea interzicerea plasării pe listele cu mărfuri de contrabandă a alimentelor şi materiilor prime. Parlamentul britanic nu a ratificat declaraţia.
13. Th. A. Bailey, *op. cit.*, p. 567.
14. Ernest R. May, *The World War and American Isolation, 1914-1917*, Quadrangle Books, Chicago, 1966, p. 55-70; Charles Seymour, *American Neutrality, 1914-1917*, New Haven, Yale University Press, 1935, p. 13.
15. Daniel M. Smith, *op. cit.*, p. 26; textul declaraţiei privind blocada şi cel al primului protest din 30 martie 1915, în Daniel M. Smith, *Major Problems in American History. Documents and Readings*, D.C. Heath & Co., Boston, 1964, p.373-375.
16. A fost denumită şi afacerea Straus, după numele intermediarului.
17. Ernest R. May, *op. cit.*, p. 74.
18. *Ibidem*, p. 74.
19. Arthur S. Link, *Woodrow Wilson and the Progressive Era, 1910-1917*, Harper & Row, Publishers, Inc., New York, 1963, p. 162.
20. Ernest R. May, *op. cit.*, p. 108.
21. Daniel M. Smith, *Major Problems...*, p. 370. Răspunsul american, la p. 371.
22. *Ibidem*, p. 371-372. Despre poziţia Germaniei, vezi Gordon A. Craig, *Germany, 1866-1945*, Oxford University Press, New York, 1980, p. 370-371.
23. Ernest R. May, *op. cit.*, p. 146.
24. Bombardarea vasului *Cushing*, atacarea navei *Gulflight*; la 1 mai 1915, ambasada germană a publicat un avertisment la adresa cetăţenilor americani de a nu călători pe vasele comerciale ale beligeranţilor.
25. Detalii în Th. G. Paterson, *op. cit.*, p. 257-261.
26. *Ibidem*, p. 260.
27. *Ibidem*, p. 260.
28. Discursul lui Wilson, în Robert Ferrell, *American Diplomacy: A History*, W.W. Norton & Co., Inc., New York, 1959, p. 518-520.
29. Textul notei în Th. Barclay, *op. cit.*, p. 221-227.
30. Th. A Bailey, *op. cit.* p. 579.
31. Ernest R. May, *op. cit.*, p. 155.
32. Arthur S. Link, *op. cit.*, p. 167.
33. Ernest R. May, *op. cit.*, p. 153.

34. Charles Seymour, *The Intimate Papers of Colonel House*, vol. 2, Houghton Mifflin Co., The University Press, Cambridge, 1926, p. 30-31.
35. „Vasele de linie nu vor fi scufundate de submarinele noastre fără avertisment şi fără a se asigura protecţia civililor, cu condiţia ca ele să nu încerce să scape sau să opună rezistenţă”, *ibidem*, p. 37. Pentru nota germană din 1 septembrie, vezi şi Alex DeConde, *op. cit.*, p. 450.
36. Textul notei, în Charles Seymour, *op. cit.*, p. 46.
37. Th. A Bailey, *op. cit.*, p. 582-583; Ernest R. May, *op. cit.* p. 164-165.
38. Alex DeConde, *op. cit.*, p. 450.
39. Ch. Seymour, *op. cit.*, p. 25-26.
40. Ernest R. May, *op. cit.*, p. 166-167.
41. Geoge Brown-Tindall, David E. Shi, *America. O istorie narativă*, vol. 2, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1996, p. 671-672.
42. David Stevenson, *The First World War and International Politics*, Clarendon Press, Oxford, 1991, p. 60; Ch. Seymour, *op. cit.*, p. 89.
43. *Ibidem*, p. 128-131.
44. *Ibidem*, p. 140-146.
45. La Paris a discutat cu premierul Briand şi cu Jules Cambon, fost ambasador la Berlin. Vezi Ch. Seymour, *op. cit.*, p. 156-160.
46. În aceste discuţii s-au remarcat disensiunile referitoare la problema Poloniei şi la cea a Strâmtorilor. Vezi Ch. Seymour, *op. cit.*, p. 180-181. Pentru discuţiile cu Grey din 17 februarie, la p. 194.
47. Memorandumul propunea: restaurarea independenţei Belgiei, retrocedarea Alsaciei şi Lorenei către Franţa, Germania urmând a fi recompensată în afara Europei, ieşire la Marea Mediterană pentru Rusia. Ch. Seymour, *op. cit.*, p. 201-201.
48. *Ibidem*, p. 202.
49. D. Stevenson, *op. cit.*, p. 81.
50. Ernesrt R. May, *op. cit.*, p. 184.
51. Arthur S. Link, *op. cit.*, p.212.
52. Textul discursului, în Th. Barclay, *op. cit.*, p. 137-140.
53. *Ibidem*, p. 140-141.
54. Charles Seymour, *op. cit.*, vol. 1, 225-245.
55. La 24 aprilie 1916, irlandezii s-au ridicat împotriva autorităţii engleze, care a ripostat cu brutalitate. Sir Roger Casement, care venise din Germania, şi alţi fruntaşi irlandezi, au fost judecaţi şi executaţi. Senatul american a cerut guvernului englez să nu îi execute, dar apelul a fost respins.
56. Fiind în plină campanie electorală, Wilson trebiua să ţină cont de voturile americanilor de origine irlandeză şi germană.
57. Daniel M. Smith, *War and Depression...*, p. 33-35.
58. Th. A. Bailey, *op. cit.*, p. 587.

59. Daniel M. Smith, *op. cit.*, p. 33-35.
60. Ch. Seymour, *op. cit.*,vol. 2, p. 328-330.
61. *Ibidem*, p. 334.
62. *Ibidem*, p.390-391.
63. House prezintă data de 27 noiembrie 1916. Vezi Ch. Seymour, *op. cit.*, p.393.
64. Arthur S. Link, *op. cit.*, p.257.
65. Th. A Barclay, *op. cit.*, p. 143; D. Stevenson, *op. cit.*, p. 103-106.
66. Arthur S. Link, *op. cit.*, p. 259.
67. Ch. Seymour, *op. cit.*, p. 401.
68. Th. Barclay, *op. cit.*, p. 228-232.
69. Răspunsul aliat a fost pregătit la conferinţa interaliată de la Roma, pe baza unui proiect întocmit de Ph. Berthelot, secretar general la ministerul de externe francez. Vezi D. Stevenson, *op. cit.*, p.136-137; Ernest R. May, *op. cit.*, p. 368.
70. Bethmann-Hollweg îl informase de decizie la 16 ianuarie.
71. Pentru textul discursului, vezi R. Hofstadter, *op. cit.*, p.206-211. Vezi şi Ch. Seymour, *op. cit.*, p. 418-419.
72. D. Stevenson, *op. cit.*, p. 83.
73. Th. G. Paterson, *op. cit.*, p. 271. Presa a acuzat Statele Unite că puneau sub semnul egalităţii scopurile de război ale celor două tabere şi lasă chiar impresia unei înţelegeri între Washington şi Berlin în ceea ce priveşte pacea, în condiţii militare complet dezavantajoase pentru Antantă. Vezi şi Robert Lansing, *Memoirs*, Payot, Paris, 1925, p. 173. Ziarele româneşti au fost mai rezervate, dar, de exemplu, „Opinia" din Iaşi, din 3 februarie 1917, califica programul american drept o „absurdă utopie".
74. Ion I.C. Brătianu, *Discursuri*, vol. 4, Bucureşti, 1940, p. 471. Românii cunoşteau, neoficial, nota dinainte, dar au luat oficial cunoştinţă de aceasta de la ambasadorul american la Petersburg, care o înmânase la 9 ianuarie 1917 lui Ion I.C. Brătianu şi lui Take Ionescu, prezenţi la conferinţa militară aliată din capitala rusă. Consimţământul românesc fusese dat la 7 ianuarie. Vezi Ion Stanciu, *Aliaţi fără alianţă. România şi S.U.A., 1914-1920*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1992, p. 60.

SUMMARY

One of the most important change in the course of the American foreign policy took place at the beginning of the XX-th century, due to the bold actions of president Wilson. The shift from isolationism to internationalism was difficult to understand and appreciate by his fellow-citizens, especially in the harsh conditions of a world war. President Wilson, who conducted the foreign relations of his country as not many presidents had done it since the birth of the Republic, chose neutrality when the war broke up, but it was a difficult mission to undertake for a country whose links were so tightened up to the

Entente. He tried to guard the american neutral rights, to improve the economy and, in the same time the Western world by ending the war. The belligerents were not very responsive to his initiatives, neitherin 1914-1916, nor at the beginning of 1917, because they invested too much in war and wanted so many from peace. The most significant players in Wilson's game, Germany and the United Kingdom, tried to keep good relations with the United Stares, but only one succeeded after all. The worsening conditions in Europe and the threatening actions of the Imperial Germany drove Wilson, little by little, to severe the diplomatic relations and, finally, to enter the World War.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLII-XLIII • 1996-1997

Ion Agrigoroaiei

ROMÂNIA ÎN FAŢA PRETENŢIILOR TERITORIALE ALE BULGARIEI ŞI UCRAINEI (1917-1918)

Imediat după izbucnirea primului război mondial, cele două grupări de forţe au făcut mari presiuni asupra statelor rămase deocamdată în afara conflictului pentru a grăbi intrarea lor în acţiune sau pentru a adopta o neutralitate binevoitoare.

În primăvara şi vara anului 1915, în condiţiile intrării Italiei în război alături de Antantă, asupra României s-au făcut noi presiuni din ambele direcţii. Promisiunile n-au lipsit, dar guvernul român a acţionat prudent, spre a evita angajarea înainte de obţinerea garanţiilor absolut necesare.

Confirmând temerile primului ministru, Ion I.C. Brătianu, negocierile dintre Puterile Centrale şi Bulgaria au ajuns într-un stadiu avandat. După ce a semnat, la 3 septembrie, un acord cu Turcia, care îi asigura o rectificare de frontieră pe linia Mariţa, la 6 septembrie Bulgaria se angaja să mobilizeze în termen de 15 zile şi să pună pe picior de război, în 35 zile, patru divizii împotriva Serbiei. Bulgaria urma să primească întreaga Macedonie sârbă, până la Morava şi la pasul Kocianik; dacă Grecia şi România vor trece de partea Antantei, Bulgaria va obţine în plus Macedonia şi Dobrogea de Sud. La 21 septembrie 1915 Bulgaria a intrat în acţiune[1].

Pentru Antanta, situaţia din Balcani se complica şi prin menţinerea refuzului regelui Greciei de a semna declaraţia de război împotriva Germaniei. Întrebat asupra atitudinii pe care o va adopta România, Brătianu a declarat, aşa cum făcuse şi mai înainte, că interesele noastre nu sunt la sudul Dunării şi că ţara nu va merge decât la nord de Carpaţi. În decembrie 1915 – ianuarie 1916, în urma ocupării Serbiei, în anumite cercuri germane şi bulgare s-a discutat posibilitatea atacării imediate a României; hotărârea marii ofensive de la Verdun a determinat amânarea acestui plan[2].

Istoriografia noastră s-a ocupat pe larg de condiţiile intrării României în război, în august 1916. Reamintim că guvernul român s-a angajat să declare război numai Austro-Ungariei şi a refuzat categoric să atace Bulgaria[3]. Succesele obţinute de armata română după trecerea munţilor nu au putut fi consolidate. La cauzele interne (lipsurile în pregătire şi în dotare ş.a.) ale eşecului campaniei din 1916 se adaugă cele externe; aliaţii nu şi-au îndeplinit, decât în mică măsură şi cu întârziere, angajamentele asumate, dând Puterilor Centrale posibilitatea să realizeze pe front o covârşitoare superioritate. Rusia nu dorise un front direct cu Bulgaria şi, în noua situaţie, nu dorea să dea o prea mare amploare acestui front pentru ca în viitor relaţiile ruso-bulgare să nu aibă prea mult de pătimit din această cauză. În loc de 200 000 de militari, ruşii au trimis aici aproximativ un sfert, şi acesta cu întârziere. Înfrângerea de la Turtucaia a produs o puternică impresie în opinia publică românească, atât prin pagubele umane şi militare însemnate, cât şi prin efectul ei moral. A fost, scrie C. Kiriţescu, “cea dintâi mare înfrângere din sfântul nostru război, o înfrângere dureroasă, umilitoare, ruşinoasă. Ea a căzut ca un trăsnet în primele zile ale războiului peste capetele ameţite de entuziasmul trecerii Carpaţilor, înfierbântate de întâile izbânzi uşoare. Ea ne-a însângerat inimile, dar ne-a dezlipit pleoapele ochilor şi ne-a făcut să putem citi adânc în rănile de tot felul ale vieţii noastre [...]. Turtucaia ne-a fost o lecţie aspră. Lecţiunea trebuie citită cu băgare de seamă pe toate feţele şi înţeleasă pe de-a întregul”[4].

Campania din 1916 s-a soldat cu înfrângerea armatei române şi ocuparea unei părţi însemnate (Oltenia, Muntenia şi Dobrogea) din teritoriul României de trupele Puterilor Centrale. În acelaşi timp, rezistenţa în etape a armatei române în retragere, a oprit inamicul la “porţile de sud” ale Moldovei. Planul de înfrângere totală a României nu a putut fi realizat. “Noi am bătut armata română dar n-am putut-o nimici”, va nota mai târziu Ludendorff[5].

Primăvara anului 1917 şi începutul verii au marcat intensificarea eforturilor de refacere, de revigorare morală în aşteptarea încleştării decisive pentru soarta statului român şi a idealului naţional. Marile victorii de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz au dovedit forţa ostaşului român, care, mai bine înzestrat şi pregătit ca în 1916, încurajat prin înscrierea în Constituţie a reformelor agrară şi electorală, a arătat cotropitorilor că “pe-aici nu se trece”. Au eşuat planurile de împărţire a statului român, s-a asigurat continuitatea statală, obiectiv fundamental permanent al înaintaşilor noştri. În

urma înfrângerilor din iunie-august 1917, comandantul german a renunțat la operații ofensive pe această porțiune de front.

Statul român se confrunta, în continuare, cu grave probleme. Dezorganizarea armatei ruse, începută în primăvară, s-a accentuat în strânsă legătură cu ofensiva bolșevică din Rusia, cu evenimentele din octombrie-noiembrie și retragerea acesteia din război. Cetele de soldați ruși în retragere jefuiau satele, devastau depozitele, batjocoreau populația. Guvernul român a fost nevoit să ia măsuri de acoperire a frontului părăsit (chiar în timpul bătăliei de la Mărășești), de apărare a populației maltratate și jefuite. S-a deschis un adevărat front intern, având drept obiectiv dezarmarea și neutralizarea trupelor rusești bolșevizate, care au acționat adesea în forță, ajungându-se la lupte violente.

La 13/27 noiembrie 1917 Rusia Sovietică a propus Puterilor Centrale tratative pentru încheierea armistițiului, care s-a semnat la scurt timp la Brest-Litovsk (22 noiembrie/5 decembrie 1917). Era imposibil pentru armata română, care acționa în același mare front cu trupele rusești, să continue lupta în timp ce acestea încheiau armistițiul. Armistițiul de la Brest-Litovsk, completat apoi cu pacea dintre Puterile Centrale și Rusia Sovietică izolau complet România, punând-o în imposibilitatea de a continua lupta alături de Aliați. Tratativele de la Focșani din zilele de 7-9 decembrie 1917 s-au încheiat prin semnarea armistițiului care suspenda ositilitățile militare dintre România și Puterile Centrale; ele nu puteau fi reluate decât prin denunțarea acestuia cu 72 de ore înainte. În noiembrie-decembrie tensiunea în raporturile dintre România și Rusia Sovietică s-a accentuat puternic. Lângă Iași, agitațiile soldaților ruși în frunte cu un soviet condus de Roșal au devenit deosebit de puternice, amenințând cu atacarea Capitalei[6]. La 9/22 decembrie s-a trecut la dezarmarea acestor trupe rusești, operație care s-a efectuat rapid și fără incidente. Mai greu au mers lucrurile în restul teritoriului, în săptămânile următoare. În bătălia de la Galați, în luptele de la Pașcani, Fălticeni, Mihăileni și altele, rezistența rușilor a fost înfrântă. În acest context, la 31 decembrie 1917 s-a produs arestarea ministrului nostru la Petrograd, C. Diamandy. În urma protestului guvernului român, și, mai ales a demersului colectiv al întregului corp diplomatic din capitala Rusiei Sovietice, Diamandy a fost pus în libertate la 2 ianuarie 1918. La scurt timp, Sovietele au rupt relațiile diplomatice cu România.

Pe acest fundal al derulării evenimentelor, Bulgaria și-a reînnoit pretențiile asupra Dobrogei, pretenții care vor fi reluate în cadrul tratativelor

de pace din februarie-mai 1918, lor adăugându-li-se pretențiile Ucrainei asupra Basarabiei. Opinia publică românească a urmărit cu îngrijorare aceste acțiuni, sesizând și faptul că Austro-Ungaria și mai ales Germania nu erau de acord cu extinderea Bulgariei și realizarea unei vecinătăți directe cu Rusia. “La Sofia – scria ziarul “Mişcarea” – se agită din nou chestia Dobrogei. Bulgarii țin cu orice preț să stăpânească și acea parte a României care ne-a fost dată la Congresul de la Berlin. Dacă se agită acum bulgarii pentru Dobrogea, e un semn vădit că nici aliații lor, austro-germanii, nu consimt să le facă plăcerea de a-i vedea instalați la Constanța noastră. După întrevederea țarului Ferdinand cu împăratul Wilhelm la Cernavodă și după vizita monarhului german la Sofia, bulgarii aveau speranța că au obținut prada dorită. Țipetele lor de-acum după Dobrogea dovedesc că ei se-nşelaseră. Și s-au înșelat în adevăr, căci sunt semne vădite că marii lor aliați nu voiesc și nu se gândesc să facă din Dobrogea românească o provincie bulgărească [...]. Iar credința noastră rămâne neclintită, că din acest război, oricât de dureros ar fi, vom ieşi cu țara mărită, iar nu micşorată”[7].

A fost combătută încercarea de a “fundamenta” aceste pretenții prin convocarea unor aşa-zise adunări cu caracter “reprezentativ”. “Bulgarii voiesc, nici mai mult nici mai puțin decât să rămână stăpânii Dobrogei!”. Ziarul se referea la faptul că aceştia “au organizat în oraşul românesc Babadag un «congres bulgăresc» la care au exhibat drepturile «istorice» ale bulgarilor asupra Dobrogei, asupra gurilor Dunării, și chiar asupra sudului Basarabiei”[8]. În ziua următoare, ziarul revenea cu un comentariu mai larg: “Înscenarea de la Babadag va rămâne unul din cele mai groteşti incidente din întreaga desfăşurare a conflictelor din Balcani [...]. Într-un orăşel pustiit, dintr-o provincie devastată prin cunoscutele mijloace ale năvălitorilor bulgari, în mijlocul unei populațiuni româneşti terorizate de amintirea crimelor oribile ale celor înaintați mişeleşte pe urmele unei oştiri ce nu voia să lupte (unitățile armatei ruse – n.ns., I.A.), s-au adunat câțiva spioni autohtoni și câțiva comitagii venetici, pentru a exprima într-un «congres» voința populației din nenorocita provincie transdunăreană [...]. Din toată această absurdă manifestație nu a putut rămâne altceva decât o nouă mărturisire a poftelor bulgăreşti asupra pământului românesc al Dobrogei”[9].

Câteva zile mai târziu, ziarul se referea la informații apărute în “Gazette de Lausanne”, în legătură cu teroarea bulgară din Dobrogea, cu presiunile și amenințările ministrului de Interne de la Sofia, care printr-un or-

din circular, adresat prefecţilor din teritoriile ocupate, cerea să se strângă, "cu orice preţ şi cu orice mijloace", cât mai multe declaraţii de credinţă faţă de Bulgaria[10].

La sfârşitul lunii ianuarie şi începutul lui februarie 1918 statul român era supus presiunii puternice. Din partea Germaniei, Mackensen a cerut ultimativ guvernului român să înceapă imediat negocierile de pace, fixându-se şi termenul de patru zile. Paralel, a venit la Iaşi, în misiune secretă, colonelul austriac Randa, fostul ataşat militar al Austro-Ungariei la Bucureşti, care a insistat pentru încheierea păcii separate. La 26 ianuarie/8 februarie Ion I.C. Brătianu şi-a depus mandatul; la 29 ianuarie/11 februarie, regele l-a însărcinat pe generalul Al. Averescu cu formarea noului guvern, pentru a lua legătura cu reprezentanţii Puterilor Centrale de la Bucureşti[11].

Pe plan extern, situaţia devenea dramatică. La 27 ianuarie/9 februarie 1918 Puterile Centrale au încheiat tratatul de pace cu Rada Ucrainei; între altele, trupele acestora treceau în teritoriul ucrainean cu preocuparea – în primul rând – de a obţine produsele agro-alimentare de care aveau atâta nevoie. În urma ruperii tratativelor de la Brest–Litovsk, a doua zi după încheierea tratatului cu Ucraina, trupele germano-austriece au pătruns adând pe teritoriul Rusiei. La 8 februarie/3 martie 1918 guvernul sovietic încheia pacea cu Puterile Centrale. Rusia Sovietică ceda Finlanda, Polonia, Ţările Baltice şi recunoştea "independenţa" Ucrainei, cu prezenţa pe teritoriul ei a trupelor germane şi austro-ungare. Aceste fapte le-au permis Centralilor să controleze spatele frontului român. România era înconjurată, fără posibilitatea de a mai primi vre-un ajutor din afară şi de a se retrage, în caz de înfrângere.

Misiunea guvernului Al. Averescu a fost extrem de dificilă, presiunile Puterilor Centrale în probleme fundamentale pentru statul român (cedarea Dobrogei şi modificarea frontierei de-a lungul Carpaţilor, mari concesii economice, schimbarea dinastiei, demobilizarea armatei ş.a.) luând adesea forme ultimative. Fără a ne propune aici o discuţie asupra tratativelor de la Buftea, începute în februarie 1918, câteva elemente sunt deosebit de edificatoare. Generalul Al. Averescu a protestat la 11/24 februarie faţă de condiţiile extrem de grele impuse României. Czernin, ministrul de Externe al Austro-Ungariei, ameninţa că dacă românii vor reîncepe ostilităţile, armata va fi zdrobită şi România suprimată; "o vom împărţi între noi şi Bulgaria. România va dispărea de pe harta Europei"[12]. În discuţia dintre generalul austriac Hranilovici şi colonelul român Constantin Ressel, la

precizarea acestuia din urmă că România mai are o armată care se poate opune, generalul austriac a ripostat: "O ştim şi noi, dar ce veţi putea face, faţă de situaţia în care vă găsiţi, complet încercuiţi de trupele noastre ce vor veni prin Ucraina şi Basarabia, în spatele dumneavoastră. Nu vom face greşeala de a vă ataca pe frontul dumneavoastră (ca în iulie-august 1917 – I.A.), vom aduce diviziile noastre ce s-au eliberat de pe frontul rusesc şi vom face o operaţie de trupe zdrobitor de superioare pentru a isprăvi cât mai repede. Dar atunci, v-o pot spune, atunci nu va mai fi vorba de concesii din partea noastră, şi dumneavoastră veţi dispărea ca ţară"[13].

Ameninţările erau reale, dar se manifestau şi unele exagerări, în sensul că Germania nu era de acord cu o asemenea "rezolvare", care să pună în pericol atât realizarea intereselor sale economice pe seama României, cât şi realizarea întregului plan al Mitteleuropei. Germania s-a opus unor pretenţii teritoriale şi mai mari, formulate la Viena şi Sofia, după cum s-a opus şi pretenţiilor ucrainene asupra Basarabiei sau a unor părţi din aceasta. Pe de altă parte, la 16 februarie 1918, împăratul Austro-Ungariei, Carol, îl ruga insistent pe Wilhelm al II-lea să nu impună condiţii economice prea grele României, condiţii care ar împiedica în viitor orice apropiere şi "va menţine permanent vie la toţi românii străduinţa de a scutura un astfel de jug"[14]. Nu era vorba, evident, de vreo grijă pentru situaţia românilor, ci de o cât mai bună realizare a scopurilor proprii, într-o perspectivă mai apropiată sau mai îndepărtată.

Problema atitudinii pe care trebuia să o adopte delegaţia română a format obiectul a trei Consilii de Coroană desfăşurate în zilele de 17-19 februarie/2-4 martie 1918. S-a stabilit (după ce, între timp, problema dinastiei a fost scoasă din discuţie) că textul tratatului de pace să fie abordat în bloc, fără a se negocia pe articole, pentru a sublinia astfel caracterul de dictat al acestuia. S-a formulat posibilitatea ca regele să nu ratifice o pace impusă. La 20 februarie/5 martie au fost semnate la Buftea protocolul de prelungire a armistiţiului între România şi Puterile Centrale cu încă 14 zile şi preliminariile tratatului de pace, cuprinse în nouă puncte[15]. În al treilea Consiliu de Coroană (19 februarie/4 martie), generalul Al. Averescu, preşedintele Consiliului de Miniştri, precizase că soluţia acceptării condiţiilor era singura posibilă; se salva dinastia şi se înlesnea unirea Basarabiei, Czernin promiţând ajutor diplomatic în acest sens[16].

În ianuarie-februarie 1918, ziarul "Mişcarea" a dezvăluit din nou pretenţiile teritoriale ale Bulgariei. În acelaşi timp, ziarul – bine informat – a

ținut să precizeze că aliații Bulgariei, şi în special Germania se opuneau în continuare trecerii Dobrogei, în întregime, la vecinul de la sud. După cum se ştie, Bulgaria va primi Cadrilaterul şi o fâşie din sudul județului Constanța; restul Dobrogei va trece în *condominium*, la cele patru state, lăsându-se României o cale de acces la Constanța.

Primul ministru bulgar, Radoslavof – se arăta într-un articol – se pronunța numai formal pentru o pace fără anexiuni. "Dl. Radoslavof face declarațiuni că voieşte pace fără anexiuni, dar în Dobrogea organizează «congrese» (ca cel de la Babadag – I.A.), cu care crede că va putea dovedi că Dobrogea e pământ bulgăresc! Bulgaria ținteşte şi la ocuparea Macedoniei, dar Berlinul nu este de acord cu aceste pretenții. Ultimele manifestațiuni ale Germaniei față de Bulgaria au dovedit situațiunea deplorabilă pe care o are Bulgaria în rândul Aliaților ei, care au înțeles că e timpul să trezească Bulgaria din visurile bolnăvicioase în care se leagănă"[17]. Din motive lesne de înțeles, ziarul a subliniat în repetate rânduri această opoziție a Berlinului, care "nu aplauda programul pretențiilor bulgare", susținut de "extravaganta ambiție a lui Ferdinand de Coburg (țarul Bulgariei – I.A.) şi a Radoslovofului sau"[18]. "Norocul este însă că bulgarii nu sunt de capul lor şi se vor găsi oameni cu mintea întreagă, chiar dintre prietenii lor, care să le deschidă ochii şi să le arate cât de nesăbuite şi ridicole le sunt pretențiile"[19].

La pretențiile teritoriale ale Bulgariei s-au adăugat cele ale Ucrainei, tot mai insistente pe măsura intensificării mişcării naționale din Basarabia. După proclamarea independenței Republicii Moldoveneşti, la 24 ianuarie 1918, chestiunea unirii cu vechea Românie se punea pe teren practic. Problema se complica mult ca urmare a pretențiilor Ucrainei, ce reprezentau un real pericol pentru românii dintre Prut şi Nistru. La Kiev, Rada a revendicat "pentru sine toată puterea legislativă şi executivă în Ucraina. Totul era bine şi frumos, numai că ucrainenii nu se mulțumeau cu țara lor, ci începuseră să revendice şi Basarabia pentru ei. Cum însă Basarabia nu era şi nici nu fusese niciodată pământ ucrainean, era firesc ca moldovenii să protesteze cu toată hotărârea contra acestor pretențiuni"[20].

La Iaşi, în anumite cercuri, s-a exprimat chiar speranța într-o bună colaborare cu noul stat de la răsărit, în care se vedea o victorie a principiului naționalităților, pentru care acționa şi România. Acest stat "a fost recunoscut de aliații noştri şi apoi de Puterile Centrale, cu care a încheiat tratatul de pace de la Brest-Litowsk, semnat la 9 februarie st.n. [...]. Cu noul

stat avem motive puternice să credem că vom trăi în cele mai bune şi strânse relaţiuni"[21]. Aceste speranţe nu vor fi însă confirmate.

La începutul tratativelor de pace de la Bucureşti, guvernul ucrainean trimitea o notă Puterilor Centrale (cu care încheiase pacea separată), în care arăta că "Basarabia, din punct de vedere etnografic, economic şi politic formează o unitate indivizibilă cu teritoriul Ucrainei" şi, având în vedere că problema "cui va aparţine în viitor Basarabia poate fi obiectul discuţiei la conferinţa de pace de la Bucureşti, guvernul Ucrainei cere să i se admită să ia parte şi el la conferinţa de la Bucureşti". În acest context, populaţia Basarabiei s-a convins, o dată mai mult, de intenţiile ucrainene, "fapt care atrage şi mai mult spiritele pentru unire"[22].

La întâlnirile avute cu factorii politici de la Iaşi, delegaţii basarabeni au fost informaţi – şi cu acest prilej – despre pretenţiile Ucrainei de a "reprezenta" interesele Basarabiei la tratativele de la Bucureşti. Autorităţile de la Kiev îşi arogau "dreptul de a accepta" includerea delegaţiilor basarabeni în cadrul delegaţiei ucrainene, dar nu acceptau posibilitatea unei delegaţii aparte a Basarabiei independente. Ministrul de Externe german, Kühlmann, pe care primul ministru Averescu l-a asigurat că România dorea să vadă în Republica Moldovenească un stat independent, considera neîntemeiate pretenţiile Ucrainei[23].

Trebuie precizat că, la începutul războiului, Germania promisese României Basarabia şi a acţionat în direcţia unei apropieri între Austro-Ungaria şi România[24]. În urma situaţiei de la sfârşitul anului 1917 şi începutul anului 1918, România a fost nevoită să ajungă la o înţelegere cu Puterile Centrale, în condiţiile precizate, în tratatul de la Bucureşti. Această înţelegere, fie şi vremelnică, a constituit în chestiunea Basarabiei un factor favorizant. În continuarea vechii sale promisiuni şi urmărind acceptarea de către România a condiţiilor economice ce o interesau direct Germania (şi mai puţin Austro-Ungaria, care dorea anexarea unei zone din nordul Basarabiei) s-a opus pretenţiilor ucrainene asupra Basarabiei şi, implicit, a fost de acord cu soluţia românească a problemei.

Deoarece România a refuzat să discute problema Basarabiei în cadrul tratativelor de pace cu Puterile Centrale, iar acestea (şi în special Germania) nu aveau un interes special în această privinţă, a căzut chestiunea participării la negocieri atât a delegaţiei ucrainene cât şi a celei basarabene[25].

La sfârşitul lunii februarie (st.n.), preşedintele Sfatului Ţării, Ion Inculeţ şi premierul Ciugureanu au sosit la Iaşi unde au purtat discuţii cu

privire la participarea la tratativele de pace cu Puterile Centrale, angajate la Buftea-București. După ce s-au întâlnit cu oameni de știință și cultură, delegații basarabeni au avut contacte cu factori politici de la Iași, fiind primiți și de Regele Ferdinand[26]. În cadrul întâlnirii cu primul ministru, Al. Averescu, ei au propus unirea, numai că generalul – va consemna mai târziu Inculeț – "de teamă să nu piardă Dobrogea în tratativele de la Buftea, ne sfătuise să rămânem mai departe ca Republică Independentă, ca nu cumva nemții să socotească Basarabia Unită ca o «compensație» pentru Dobrogea ce o reclamau bulgarii". Averescu i-a informat pe liderii basarabeni despre pretențiile teritoriale ucrainene, înaintate lui Külhmann și Czernin[27].

În acest context, la 5/18 martie 1918 Al. Marghiloman este numit prim-ministru. S-a format guvernul conservator, "ultima manifestare politică importantă a Partidului Conservator". "Rezerva regală" din timpul primului război mondial intra în funcțiune. Menirea sa era să continue tratativele și să încheie pacea cu Centralii, să asigure un *modus vivendi* acceptabil, în condițiile date, cu austro-germanii[28]. Împreună cu ceilalți factori, guvernul Marghiloman a avut o contribuție însemnată în respingerea pretențiilor teritoriale ale Bulgariei și Ucrainei și în unirea Basarabiei întregi cu România.

Prin *Declarația* din 16/29 martie 1918, Sfatul Țării a protestat energic "împotriva tentativelor nemaiauzite ale unui popor abia eliberat (ucrainean – n.ns.) asupra dreptului și libertății altuia, care și el a devenit liber". *Declarația* combătea orice tentativă de încălcare a indivizibilității Republicii Moldovenești, așezate între Nistru, Prut, Marea Neagră, în hotarele fostei gubernii a Basarabiei și respingea orice pretenții teritoriale, inclusiv cele asupra ținuturilor Hotin și Cetatea Albă, precum și pretenția Ucrainei de a participa la conferința de pace de la București, "în legătură cu chestiunile Republicii Moldovenești"[29].

La 20 martie 1918 a apărut în ziarul "Mișcarea" un material care relata convorbirea avută cu vicepreședintele Sfatului Țării, Pantelimon Halippa, venit pentru câteva zile la Iași. Dacă mai înainte, preciza fruntașul politic basarabean, Rada ucraineană – cu care avusese contacte dese – se arătase binevoitoare față de tânărul stat dintre Prut și Nistru, în urmă atitudinea s-a schimbat. "După câteva luni de existență începe să aibă veleități imperiale", pășind "pe drumul imperialismului rusesc" și pretinzând "că au drepturi asupra ținutului Hotinului și al Achermanului până la gura Dunării,

justificând aceasta prin considerații etnice". Realitatea era alta, fiind precizată de Halippa:

"De partea noastră este adevărul istoric, etnic şi geografic, iar ei nu au de partea lor decât dorința de a se întinde, motivată de o populaţie ucraineană în minoritate, care locuieşte în colţul nordic al Judeţului Hotin şi în câteva sate răspândite în Judeţul Acherman. Acestui argument însă noi îi opunem un milion de moldoveni, care locuiesc peste Nistru în Ucraina şi care îşi manifestă dorinţa de a fi una cu fraţii din Basarabia. Congresul de la Tiraspol, ţinut de moldovenii din Ucraina, este mărturia formală a acestui adevăr" – declara militantul basarabean în încheierea convorbirii acordate reprezentantului ziarului "Mişcarea"[30].

Sub aceeaşi semnătură, ziarul se referea la expozeul făcut de primul ministru, Ciugureanu, în Sfatul Ţării. Acesta a apreciat că schimbarea guvernului (Marghiloman în locul lui Averescu) nu a dus vreo schimbare în mersul general al politicii române faţă de Basarabia, "însă Ucraina ne ameninţă şi prezintă un adevărat pericol pentru integritatea ţării noastre [...]. Ucraina ia măsuri serioase pentru a avea pe reprezentantul său la tratativele de pace din Bucureşti. Dar von Kühlmann a fost împotriva prezenţei reprezentantului Ucrainei la aceste tratative". Expozeul lui Ciugureanu "arată pericolul mare care ameninţă integritatea teritoriului Basarabiei din partea unui vecin care abia născut la viaţa politică caută să răpească drepturile legitime ale altora"[31].

La 27 martie/9 aprilie 1918 Sfatul Ţării, întrunit în şedinţa solemnă a votat *Unirea* Basarabiei cu România. Rezultatul votului a fost adus la cunoştinţa primului ministru Al. Marghiloman (aflat la Chişinău), ce a intrat în sala de şedinţe şi a rostit o scurtă alocuţiune, precizând că, în numele poporului român şi al regelui, lua act cu mândrie de declaraţia de unire şi – în numele guvernului român – declara că o primeşte. La 9/22 aprilie 1918, printr-un decret regal, se promulga unirea Basarabiei cu România, realizându-se un moment necesar în procesul de ratificare, internă şi internaţională, a Marii Uniri.

Unirea Basarabiei a generat protestele Kievului şi ale Moscovei, exprimate prin note diplomatice la care guvernul român a dat riposta cuvenită[32]. La 12 iunie guvernul român respinge din nou, printr-o amplă notă, pretenţiile guvernului ucrainean asupra Basarabiei.

În situaţia internă şi externă extrem de dificilă de la sfârşitul anului 1917 şi prima jumătate a anului 1918, guvernele României au reuşit, de-

pășind numeroase obstacole, să respingă pretențiile teritoriale ale Bulgariei asupra Dobrogei întregi și ale Ucrainei asupra Basarabiei, sau asupra unor părți din aceasta. Unirea întregii Basarabii cu România prin hotărârea Sfatului Țării a însemnat, implicit, respingerea pretențiilor ucrainene. Dacă în cadrul tratativelor de pace cu Puterile Centrale s-au impus României condiții grele (inclusiv pierderi teritoriale), poziția Germaniei a acționat în direcția respingerii pretențiilor teritoriale ale Bulgariei asupra Dobrogei întregi și ale Ucrainei asupra Basarabiei sau a unor părți din aceasta.

Note

1. Pierre Renouvin, *La crise européenne et la Première Guerre Mondiale*, Paris, 1962, p. 316.
2. *România în relațiile internaționale*, 1699-1939, Iași, 1980, p. 391.
3. La 1 august Briand îi telegrafia lui Paléologue că împreună cu Ed. Grey și de acord cu generalul Joffre au ajuns la concluzia renunțării la declarația de război a României către Bulgaria (Maurice Paléologue, *La Russie des tsars pendant la Grande Guerre*, vol. II, p. 326-327. Câteva zile mai târziu generalul Alexeev s-a raliat acestei opinii (*Ibidem*, p. 329).
4. Const.Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, vol. I, București, 1922, p. 168.
5. E. Ludendorff, *Souvenirs de Guerre*, vol. I, Paris, 1934, p. 331.
6. C. Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. IV, partea a V-a (1917-1918), București, 1993, p. 64; I.G. Duca, *Amintiri politice*, vol. III, München, 1982, p. 36-43; C.Kirițescu, *op.cit.*, p. 334-335.
7. *Poftele bulgarilor. Agitația pentru Dobrogea*, în "Mișcarea", 25 noiembrie 1917.
8. *Obrăznicii bulgărești. "Congresul" de la Babadag"*, în "Mișcarea", 21 decembrie 1917.
9. *Ridiculi și absurzi. Bulgarii în Dobrogea*, în "Mișcarea", 22 decembrie 1917; vezi și *"Caraghioslâcul bulgăresc. Cu prilejul congresului de la Babadag"*, în "Mișcarea", 23 decembrie 1917. Pe lângă "congresul" din 1917 s-a mai organizat unul în iulie 1918 (Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, 1998, p. 389).
10. *Procedee bulgărești. "Unitate" cu forța...*, în "Mișcarea", 29 decembrie 1917.
11. C. Kirițescu, *op.cit.*, p. 407-410; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți 1916-1938*, București, 1996.
12. Direcția Generală a Arhivelor Naționale, Fond Casa Regală, dosar 5/1918, f. 18-19.
13. Ibidem, f. 25.
14. Idem, Colecția Microfilme Austria, rola 119, c. 269-270.
15. Vezi pe larg, Ion Mamina, *Consilii de Coroană*, București, 1997, p. 88-120; C. Kirițescu, *op.cit.*, p. 414-418; I. Mamina, I. Scurtu, *op.cit.*, p. 21.

16. I. Mamina, *op.cit.*, p. 109; C. Kirițescu, *op.cit.*, p. 416.
17. *Un faliment politic. Imperialismul bulgar*, în "Mişcarea", 28 ianuarie 1918. "Bulgaria pretinde aliaților ei să-i recunoască dublarea teritoriului şi cum această recunoaştere întârzie – şi să sperăm că nu va veni niciodată – bulgarii se agită şi tânjesc de îngrijorare" (*Îngrijorarea Bulgariei*, în "Mişcarea", 28 ianuarie 1919).
18. *Curiozități. "Prusienii balcanilor"*, în "Mişcarea", 31 ianuarie 1918; vezi şi *Berlin-Sofia. Anexează şi ei...*, în "Mişcarea", 30 ianuarie 1918.
19. *Pretențiile bulgarilor asupra Dobrogei*, în "Mişcarea", 9 februarie 1918; *Iluzii bulgăreşti*, în "Mişcarea", 10 februarie 1918.
20. I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chişinău, 1991, p. 276-277; Şt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studii şi documente*, Chişinău, 1993, p. 69; Gh. Cojocaru, *Sfatul Țării*, Chişinău, 1998, p. 94.
21. *Un nou stat, Ucraina*, în "Mişcarea", 1 februarie 1918.
22. Şt.Ciobanu, *Unirea Basarabiei...*, p. 69. Guvernul Golubovici a intervenit la Berlin, cerând ca la tratativele de pace cu România "să ia parte reprezentanții Ucrainei, care a revendicat părți din Basarabia" (Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut şi Nistru 1812-1918*, Chişinău, 1992, p. 156; Paul Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice româneşti în context internațional (1806-1920)*, Bucureşti, 1993, p. 156.
23. Gh.Cojocaru, *op.cit.*, p. 94.
24. *România în relațiile internaționale 1699-1939*, Iaşi, 1980, p. 381.
25. P. Cernovodeanu, *op.cit.*, p. 157.
26. Ion Agrigoroaiei, *Unirea Basarabiei cu România în presa vremii (1918)*, Iaşi, 1999, p. 69.
27. Gh.Cojocaru, *op.cit.*, p. 84-86.
28. Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul Conservator*, Bucureşti, 1987, p. 436.
29. P. Cernovodeanu, *op.cit.*, p. 157; Şt. Ciobanu, *op.cit.*, p. 208-209; vezi şi *Pretențiile Ucrainei asupra Basarabiei*, în "Mişcarea", 18 martie 1918.
30. M. Chilianu, *Un glas autorizat al Basarabiei. De vorbă cu dl.Pantelimon Halippa*, în "Mişcarea", 20 martie 1918. Pentru dezbaterile şi hotărârile adoptate de Congresul românilor transnistrieni (17-18 decembrie 1917) vezi Ioan Silviu Nistor, *Istoria românilor din Transnistria*, 1995, p. 51-59.
31. M. Chilianu, *Pretențiile Ucrainei şi Sfatul Țării din Basarabia*, în "Mişcarea", 25 martie 1918 (vezi şi I. Agrigoroaiei, *op.cit.*, p. 72-73.
32. Gh. Cojocaru, *op.cit.*, p. 119.

RÉSUMÉ

La "défection russe", qui eut lieu en octobre/novembre 1917, ainsi que la conclusion de l'armistice entre la Russie soviétique et les Puissances Centrales à Brest-Litovsk (le

22 novembre/le 5 décembre 1917) contraignirent la Roumanie – complètement isolée – à signer, avec les mêmes Puissances, l'armistice de Focşani (le 9 décembre 1917) et, ensuite, le traité de paix de Buftea-Bucarest (le 24 avril/le 7 mai 1918). C'est dans ces circonstances que la Bulgarie renouvela ses prétentions sur la Dobroudja, province roumaine. Les Roumains suivaient avec inquiétude les pressions bulgares, tout en saisissant le fait que l'Autriche-Hongrie et, surtout, l'Allemagne étaient contre l'extension de la Bulgarie et la réalisation d'un voisinage immédiat de celle-ci avec la Russie. Par le traité de Bucarest, la Bulgarie obtint seulement le sud de la Dobroudja (le "Quadrilatère"); le reste de la province passa en *condominium* aux Puissances Centrales, en ménageant à la Roumanie la voie d'accès au port de Constanţa.

Les prétentions territoriales de la Bulgarie furent doublées par celles du nouvel Etat de l'est, l'Ukraine, sur la Bessarabie ou sur une partie de cette dernière. Le 24 janvier 1918, la Bessarabie proclama son indépendance (sous la dénomination de République Moldave), en exprimant par la suite son désir de s'unir à la Roumanie, ce qui se réalisa le 27 mars/le 9 avril 1918. Au début de la guerre, l'Allemagne avait promis à la Roumanie la Bessarabie (qui, dès 1812, se trouvait sous domination russe), mais la diplomatie de Bucarest décida (en août 1916) notre entrée en guerre aux côtés de l'Entente. Fidèle à son ancienne promesse et intéressée à voir accepter, par l'Etat roumain, les conditions économiques posées lors des pourparlers de Buftea-Bucarest, l'Allemagne s'opposa aux prétentions ukrainiennes et agréa, implicitement, la solution roumaine. Il y contribua, d'une part, la position du gouvernement roumain sous la direction d'Al. Marghiloman, qui avait refusé de discuter la question de la Bessarabie aux pourparlers de paix et, d'autre part, la décision de s'unir à la Roumanie, adoptée par les Roumains de Bessarabie.

Ovidiu Buruiană

DEMOCRAŢIE ŞI TOTALITARISM ÎN OPINIA PUBLICĂ INTERBELICĂ: "GÂNDUL VREMII" ŞI "ÎNSEMNĂRI IEŞENE"

Secolul XX părea a fi, dinspre începuturile sale, unul al democraţiei şi al bunăstării implicite. Optimismul elitelor, mai ales liberale, era datorat convergenţei factorilor favorizanţi. Acumulări materiale, ridicarea nivelului general de instrucţie, creşterea gradului de participare întruchipau speranţe pentru viitor[1]. Infirmată mult timp într-o epocă a extremismelor politice, încrederea întâlneşte astăzi certitudini. Impunerea democraţiei ca valoare de referinţă în societăţile contemporane nu trebuie să eludeze însă, ca anacronice, realităţile traumatizante ale trecutului. Loc comun al gândirii intelectuale şi teren legitimant al acţiunii nemijlocite, "ameliorarea condiţiei umane" a fost asumată explicit şi exclusiv ca finalitate de diverse proiecte utopice sau de abstracte inginerii sociale. Reconstrucţia societăţii în întregime şi crearea omului nou au presupus determinarea conştiinţelor şi a practicilor umane, deturnând din perspectiva democraţiei acele fenomene sociale şi politice favorizante. Informaţia (sau reglarea ei) a reprezentat un element central al civilizaţiei[2], dar – concomitent – şi un factor hotărâtor al autorităţii.

Puterea nu este o entitate autonomă, ci o relaţie, o raportare la cineva. Anihilarea celuilalt, specificitate a lumii totalitare, apropie opiniei publice caracterizarea de eufemism pentru mobilizarea societăţii produsă de propaganda puterii. În stadiul de mulţime, curentele de opinie au o origine preponderent afectivă. Ele transcend raţionalul individualului, contagiunea mentală şi, consecutiv, iresponsabilizarea colectivă constituind temeiuri ale perspectivelor duale la nivelul structurilor imaginarului şi palierului acţional public. Simplificării operate de putere îi corespunde logica bi-

nară – cu opoziţiile dintre bine şi rău, pozitiv şi negativ – a societăţii, subsumând facilitatea autodefinirii.

Atotprezenţe pentru un anumit spaţiu istoric şi geografic, realităţile terifiante ale totalitarismelor permit stabilirea unei echivalenţe redutabile între opinia publică şi cultura politică a democraţiei. Forma clasică, exemplară, a opiniei în societate este regăsibilă astfel într-un regim democratic, nu în cel care mimează participarea în mobilizarea conştientă sau nu a maselor. Condiţia de cetăţean a individului, de actor la dinamica vieţii sociale, induce responsabilităţi atitudinale faţă de diversele probleme ale cetăţii[3].

În perioadă, România a tins spre modelul democratic occidental. Problemele subdezvoltării materiale – imposibil de rezolvat într-un răstimp scurt – suprapuse dilemei tradiţionale a elitelor privind valenţele intime ale spiritului românesc au subminat în parte drumul trasat spre un Occident tangibil. Expansiunea democraţiei în viaţa publică era însă de necontestat, deşi mulţi s-au întrebat între cele două războaie mondiale dacă noua formulă instituţională şi mentală nu era o grefă în civilizaţia românească, incompatibilă ei din multe puncte de vedere[4].

Retrospectiv, sfârşitul regimului interbelic a fost, mai curând, rezultatul impunerilor externe – victoriilor totalitarismelor de dreapta, şi, ulterior, de stânga în Europa – decât urmarea directă sau necesară a contradicţiilor societăţii româneşti.

Caracteristică a epocii moderne şi a statului naţiune, interesul cvasigeneral pentru politica externă promovată a reprezentat – în România interbelică – o formă a neliniştii privind dezvoltări specifice ulterioare. Percepţia că "acela care-şi zice democrat nu poate face distincţie între politica internă şi externă a unei ţări", ambele fiind "expresia voinţei poporului"[5], era relevantă pentru o zonă mai largă a dezbaterii interbelice. Mai concisă decât ansamblul relaţiilor intersocietale, analiza externă dă sens unui anume discurs despre identitate.

Prezentul demers nu se referă la partea politicii orientată spre exterior şi asumată de stat ca atribut al puterii[6]. Reconstituirea unor evenimente sau comprehensiunea unor fenomene externe este incidentală. Reflectarea acestor evenimente şi fenomene în reviste orientate ideologic, modalitatea în care relaţiile internaţionale sunt integrate unui curent de gândire semnifică matricea expunerii. Abordarea conceptuală democraţie-totalitarism interesează numai în măsura în care comparaţia reprezintă o trăsătură a

publicisticii în discuţie. Demersul limitat întreprins şi abundenţa ofertei bibliografice privind cele două concepte împiedică teoretizări excesive, deşi lapidaritatea poate multiplica interpretările. Adeseori avem reprezentări diferite utilizând aceeaşi termeni. Într-o epocă dominată de multiplicităţi, interdisciplinaritatea este un deziderat al cercetării. Aspecte sociologice, politologice, lingvistice întregesc perspective predilect istorice. Cazurile opiniei publice şi presei sunt relevante din acest punct de vedere, metademersul permiţând diferenţieri de nuanţă ale comunicării scrise în societate.

Presa este o componentă importantă a opiniei publice. Efect şi cauză a acesteia, mijloc de a consulta şi de a forma opinii, presa şi studierea ei provoacă înţelegerea timpului respectiv, a modului în care diferite probleme erau receptate. Percepţia proximităţii în societate este decisivă pentru felul în care indivizii acţionează. Pe de altă parte, factorul "putere" este privilegiat influenţat de atitudinile celor care sunt conduşi[7]. Expansiunea presei româneşti – cu trimitere la România interbelică – a fost strâns legată de realitatea primului război mondial şi de fenomenele sociale şi politice care au însoţit, pentru noi şi nu numai, conflictul. Nicolae Iorga remarca modificarea dramatică a perspectivei, ieşirea din spaţiul comunitar închis al convenienţelor, în dorinţa de a şti mai multe despre cei plecaţi pe front[8]. Îndreptarea spre o anumită ştire a ziarului, apoi spre ziarul însuşi s-a întâlnit în anii imediat postbelici cu creşterea participării politice, urmare a introducerii votului universal. Diversificarea intereselor cititorilor şi ale "formatorilor" de opinie publică făcea din presă o fereastră deschisă către lume, o "evadare" dintr-un spaţiu cotidian[9]. La intersecţia diverselor preocupări, înflorirea presei dintre cele două războaie mondiale, favorizată de libertatea expresiei (scrise, vorbite etc.) – îngrădită arareori de cenzură, a fost cauţionată de implicarea intelectualilor în alcătuirea unei opinii publice "sănătoase"[10]. Emulaţia spirituală determinată de Nicolae Iorga, Nichifor Crainic, Cezar Petrescu, Pamfil Şeicaru, Nae Ionescu etc. – relevată prin nivelul poziţiilor asumate, prin disputele de idei promovate, acoperind spaţiul public prin definirea opţiunilor, denotă complexitatea societăţii interbelice[11].

Evenimentele petrecute în plan extern, percepute ca decisive pentru soarta României Întregite şi suprapuse unor grile interpretative cu conotaţii ideologice, au potenţat discuţia asupra realităţilor internaţionale. Privilegierea reflectării politicii internaţionale pleca de la convingerea că "inte-

resele externe ale țărilor care țintesc la menținerea lor se ridică cu mult asupra tuturor preocupărilor interne"[12]. "Gândul Vremii. Revistă de ideologie" și "Însemnări ieșene"[13] s-au încadrat acestei direcții, într-o raportare univocă la cele două supreme realități ale timpului: democrație și totalitarism. Delimitării față de mișcările dictatoriale îi erau circumscrise atât prezentarea unor evenimente și fenomene externe cât și aplecarea asupra realităților și orientărilor românești. Demersul nostru, de decelare a modului în care au perceput oamenii epocii evenimentele internaționale cu impact asupra situației României interbelice, necesită însă o privire preliminară înspre ansamblul revistelor. "Gândul Vremii"și "Însemnări ieșene" apar la Iași, oraș cu o puternică circulație și receptare a ideilor și valorilor, centru important al reflecției intelectuale de o factură politică și culturală cuprinzătoare. Constituirea în structuri politice a liberalilor și a conservatorilor, evoluția mișcării socialiste/marxiste, un anume naționalism de tipul A.C. Cuza și Corneliu Zelea Codreanu etc. sunt legate – dar nu exclusiv – de istoria capitalei moldave. Elemente de timp istoric completează geografia politică: manifestarea publicistică în discuție s–a produs în anii '30, atunci când situația internațională cunoscuse mutații profunde în cadrul binomului democrație – totalitarism, simultan cu concretizarea disfuncționalităților sistemului de relații stabilit la Conferința păcii de la Paris (1919-1920). Pe de altă parte, identitatea comună ambelor publicații a unor colaboratori (Alexandru Claudian, Traian Gheorghiu, Vasile Maciu, Gr.T. Popa, P.P. Stănescu etc) permite abordarea unitară a modului în care realitatea era percepută. Prezența, printre colaboratori, a unor nume de prim-plan ale culturii române, conectate prin varii legături sau confundate cu Iașii, – Ernest Stere, Tudor Vianu, Sterie Diamandi, Ștefan Bârsănescu ("Gândul Vremii") sau Mihail Sadoveanu, Otilia Cazimir, George Topârceanu, George Lesnea, Mihail Codreanu, G.M. Zamfirescu, Gh.I. Brătianu, Orest Tafrali, Andrei Oțetea, Nicolae Dașcovici etc. ("Însemnări ieșene") – demonstrează o recunoaștere a celor două reviste într-un spațiu public de o anumită factură, decriptabil ca aparținând democrației. Implicarea intelectuală lărgea, totodată, orizontul de analiză al manifestării în ansamblu. Apropierile tehnice rapid observabile se opresc însă aici. Nuanțările individualizatoare sunt multiple, un prim nivel – cel programatic – îngăduind intempestiv o apropiere conclusivă. "Gândul Vremii" era o revistă autodeclarată de ideologie, prin urmare mult mai teoretică, aplicată disputelor de idei, concepte, sisteme politice. După mutarea revistei la Bucu-

reşti şi odată cu scăderea cantitativă a articolelor de politică externă în dauna reflectării unor conflicte universitare, se constată o radicalizare a discursului, inflexiunile militantismului politic fiind manifeste sub semnăturile unor lideri social-democraţi, precum Constantin Titel-Petrescu şi Lothar Rădăceanu. "Însemnări ieşene" a fost o revistă precumpănitor culturală – condusă, de altfel, de personalităţi marcante ale literaturii române – "obligată" de evenimente şi de condiţiile societăţii să adopte o atitudine faţă de desfăşurările internaţionale[14]. Deşi accentele teoretizante nu lipsesc, aplecarea asupra acestora s–a făcut mai mult descriptiv decât analitic. Problemele sunt prezentate adeseori ca atare. Într-un număr al revistei era anunţată chiar înfiinţarea unei rubrici anexe la *Cronica externă*, intitulată *Bibliografie, texte şi documente*, care – în viziunea redacţiei – urma să faciliteze cititorilor informarea mai exactă în domeniu, reprezentând un practic instrument de lucru[15]. Sensul informativ se întrepătrundea astfel cu cel formativ în căutarea obiectivităţii.

Relevarea unui aspect singular – poziţionarea faţă de totalitarism şi de conceptul antitetic al acestuia, democraţia – este necesară în contextul demersului prezent. Decisivă pentru imaginea de ansamblu a revistelor, abordarea împietează asupra diversităţii motivaţiilor susţinătorilor intelectuali. Ne reprezintă însă un loc comun al gândirii politice româneşti dintre cele două războaie mondiale, identitatea preocupărilor, dar mai ales natura lor, permiţând ilustrarea de responsabilităţi civice faţă de ideile şi conceptele vehiculate.

Ideea de "ideologie", prezentă în titlul revistei "Gândul Vremii" subliniază, pe ansamblu, două aspecte. Politica externă – înscriind ideologia definită ca orice produs orientat societal – nu era rezumată la acţiunea diplomatică. Trebuia văzută global, subîntinzând o multitudine de domenii (economic, social, politic, cultural) şi apropiindu-se de filosofia politică. Un exemplu în acest sens îl constituia abordarea legăturilor noastre cu Franţa, văzute diacronic şi privilegiate ca alianţă. Astfel, Franţa avusese un rol esenţial în formarea naţiunii, a statului şi în naşterea culturii române moderne. Alianţa, cu necesarele aspecte economice şi militare, lua însă forme extraistorice. Interesele noastre, sau cel puţin idealurile, fuseseră dintotdeauna convergente[16]. Un al doilea aspect ţine de constatarea că reviste care presupun programatic ideologicul nu pot reprezenta decât limitat opinia publică. Ideea de revistă, ca atare, îngustează mult cercul cititorilor[17].

Ideile promovate de cele două publicaţii, deşi nu o afirmă explicit[18], sunt de stânga. Aspectul politologic al disjuncţiei stânga-dreapta şi l-au apropiat – şi nu putea fi altcumva ţinând cont de imperativele politice ale perioadei – înşişi redactorii revistelor, deşi utilizarea instrumentarului conceptual marxist a condus uneori spre condamnări existenţiale. Pentru Vasile Maciu[19] "dreapta" şi "stânga" corespundeau la "două mentalităţi, două civilizaţii şi două epoci din istoria omenirii". "Stânga" dobândea un sens obligatoriu pozitiv, deşi recunoaştea existenţei unei dictaturi de stânga împiedica absolutizările. Perceperea manifestării interne a dictaturii comuniste ca pe o democraţie aproape mecanică – deoarece "dictatura se aplica numai faţă de membrii celorlalte clase şi în numele unor principii rigide (egalitatea dialectică marxist-leninistă? – n.n.), nu în numele voinţei schimbătoare a unei persoane oarecare" – evidenţia confuzia planurilor, pornind de la similitudinea terminologică. Excluderea posibilităţii unei drepte democratice ("dreapta" constituind aprioric o formă a trecutului), implicită discursului legitimant al zonei politice în discuţie, conferea unicitate democraţiei de stânga. Specifică ţărilor civilizate, avansate, această formulă politică nu forţa evoluţia naturală a lucrurilor, trecerea de la sistemul de producţie capitalist la cel colectivist urmând să se facă în mod public, fără perturbări mari.

Constantă a celor două publicaţii – sustenabilă chiar dintr-un asemenea excurs cu rol de a sublinia o nuanţă stângistă – era încadrarea lor socialismului reformist interbelic, cu respectarea legalităţii şi cu înlăturarea revoluţiei sociale ca modalitate de schimbare a sistemului[20]. Doctrinar, apropierea era făcută cu Karl Kautsky, Otto Bauer, Emile Vandervelde şi, mai ales, cu "socialismul constructiv" al lui Henry de Man, promotorul socialismului moral, al scopurilor eliberatoare ale omului[21]. Abandonarea milenarismului utopic (implicând distrugerea purificatoare a "societăţii putrede") în dauna reformării structurilor spre un trai decent, securitate socială şi democraţie era reală ca fond discursiv. Paradigma marxistă a evoluţiei societăţii nu părea însă întrutotul perimată, consensual fenomenului european. Definitorie pentru anumite finalităţi ale prezentului demers, anticipând direcţii ale percepţiei şi reprezentării politicii externe, era concepea Istoriei (cu majusculă) ca entitate suverană. Împotriva legilor istorice ale lui Oswald Spengler – o revalorizare, finalmente, a Germaniei şi justificarea dominaţiei Europei de către aceasta ("poporul german chemat să joace scena finală într-un Occident în descompunere")[22], Mihai Uţă, re-

dactorul-șef a "Gândului Vremii", în chiar primul articol al revistei[23], dovedea apropierea față de legile istorice marxiste: "să prelungești o epocă peste alta când misiunea ei, în lunga deslănțuire a etapelor, s-a isprăvit, înseamnă să oprești Istoria...". Această viziune includea "calea justă" și 'comandamentele umanității', exonerând de orice responsabilitate pe cei învinuiți de violență în devenirea legică a istoriei. Aspecte care puteau și pot fi considerate secundare în condițiile neforțării "cursului istoriei". Definirea discursivă prin raportarea critică la marxismul revoluționar și la succedaneele lui conceptuale, leninismul și stalinismul, a fost, de altfel, într-un spațiu sensibil pe relația cu România Mare la manifestări bolșevice, o necesitate. Delimitarea adăuga, consecutiv, perceperea maniheistă a politicului în societatea românească, confuziile din zona stângii fiind augmentate de precaritatea culturii politice democratice și de frauda semantică. Imboldurile îndepărtării de filosofia comunistă și de încarnarea sa teritorială, "statul dictaturii proletariatului" (URSS), înscriind și opțiuni personale ale intelectualilor implicați, au fost – prin urmare – numeroase, derivând din sociostructuralitatea politică românească.

Comparând social-democrația și comunismul într-o referire la tactica mișcării muncitorești, Alexandru Claudian acuza gravele greșeli de tactică ale comuniștilor cărora Hitler le "datora" ascensiunea spre putere. Angajați cu o disperată și inutilă tenacitate în încercarea de discreditare ca "burghez" a socialismului, "apărător al democrației și al republicii germane", comuniștii au urmat orbi schema cominternistă – a victoriei finale a proletariatului prin război fascist și revoluție mondială[24]. Autorul denunța atât revoluția – salt în necunoscut, forțare care periclita odată cu lumea capitalistă însăși civilizația umană, cât și metodele dictatoriale în atingerea aspirațiilor acestei clase (muncitoare). Lothar Rădăceanu făcea – în același sens – afirmația că în Rusia exista "o dictatură înscăunată în numele socialismului, dictatura proletariatului fiind, în fapt, cea a unei birocrații și a unui puternic aparat militar"[25]. Revoluția bolșevică apărea, astfel, redactorilor celor două publicații – pe urmele lui Kautski – o particularitate a Rusiei, realitățile pe care aceasta (revoluția) le instaurase fiind urmărite cu atenție.

Diferențierea de regimul înstăpânit în fostul imperiu al țarilor a presupus, cel mai adesea, contestarea structurilor lui legitimante. De la metoda promovării schimbării – cu afirmația implicită că revoluția nu a reușit decât rareori să provoace schimbări rapide – până la asimilarea comunismu-

lui, în contradicție cu materialismul declarat, cu o nouă religie, idolatrie socială în care proletariatul era "clasa mesianică" chemată să fie eliberatoarea umanității, dar în care disparea personalitatea umană[26], contestarea avea în vedere anularea oricăror pretenții științifice ale sistemului. Referirile asupra aberațiilor pseudoștiințifice, proprii stalinismului, sau mărturiile intelectualilor întorși din URSS (André Gide, Panait Istrate etc)[27] confereau "patriei socialismului" imaginea unui despotism și a unui idealism, a unui regim marxist dogmatic – din care libertatea ("cea mai adevărată religie"[28]) lipsește. "Nebunia" sistemului era ilustrată prin modul de învățare a istoriei – "o falsificare grosolană a faptelor pentru a orbi un popor care nu are altă posibilitate de informare..." și care era obligat să creadă ("altfel ești trădător și dușman al poporului")[29], de pățania unui savant "sechestrat în folosul statului"[30] sau de procesele de la Moscova din anii '30[31]. Articolele despre dureroasa situație a românilor care trăiau în Soviete – beneficiari teoretic (în limbajul dialectic bolșevic) ai celor mai mari drepturi – trimiteau în al doilea deceniu interbelic la inadvertențele statuate în Constituția stalinistă din 1936, dorită de comuniști un model cvasiuniversal[32].

Dictatura era condamnată total. Incompatibilitatea funciară dintre intelectual și dictatură, "numele de azi al reacționarismului și al tiraniei din toate timpurile"[33], conținea – în viziunea lui P.P. Stănescu – prăbușirea ființei morale și a demnității umane prin transfigurarea societății în "cazarmă și turmă supusă sub bici...". Desconsiderarea programată de către mișcările totalitare a individului în folosul comunității conducea – după autor – la restabilirea primitivismului sclaviei, la "transformarea oamenilor în roboți al căror rol exclusiv este să execute tot ceea ce stăpânii lor poruncesc"[34]. Această translație spre uniformitate era urmarea directă a militarizării societății, impusă din copilărie prin privilegierea sportului și prin educația în masă[35]. În scala degradării umane, "gorilizarea tineretului" – care urăște acum libertatea – era deplânsă, perspectiva fiind cea a potențialității, dar și a generozității de altădată a tinerilor, gata să moară pe baricade pentru libertate[36]. Mihail Ralea, într-o analiză a două generații, scria cu amărăciune că "nouă ne plăceau discuția... disputa de idei (...). Noi credeam în individ, în vocația lui. Tinerii de azi au suprimat individul..."[37].

Dictatura reprezenta și "moartea culturii", deși brutalitatea metaforei era contrazisă uneori de nuanțările privind scrisul, arta (sau mai curând ar-

tiștii) în comunism. Mircea Mancaș, pe urmele lui J. Jaurès, considera că prin "colectivismul social (cu suprimarea inechității)... se va asigura artei regimul de libertate și de suficiență, din care se va desprinde o nouă eflorescență artistică, capabilă să exprime cele mai nobile sentimente și cele mai înalte idealuri umane"[38]. În această perspectivă, un Maxim Gorki a putut apare ca exemplul tipic al scriitorului-cetățean, al scriitorului nou "care a înțeles că locul lui este alături de milioanele de înfometați și obidiți, de robi ai capitalului..."[39]. Dominantă era însă descrierea literaturii dirijate ca una "fadă, caricaturală și îngrozitor de tendențioasă" și afirmarea imposibilității unui "cincinal al literaturii" (Mihai Uță)[40]. Analogiile artistice între lumea sovietică și cea germană (în care Hitler postula că opera de artă trebuia supusă judecății sănătoase a poporului german, deoarece artistul nu lucra pentru esteți[41]) conduceau, pe un plan mai vast, la confundarea celor două extreme. Ambele reduceau arta și literatura la prețioase instrumente de propagandă, artistul și scriitorul – tot mai mult aflați la remorca ideilor politice –, pierzându-și individualitatea. Era "sfârșitul inovației, sfârșitul progresului", anunța cu aprehensiune Traian Gheorghiu[42].

Ca o observație ce ține de metodologia aplecării asupra totalitarismului, atunci când abordau dictatura redactorii celor două reviste se încadrau unui curent al stângii intelectuale democratice în condamnarea mai curând a fascismului și național-socialismului.

Analiza dictaturii propunea însă interpretări ale condamnării. Un Atatürk, un Salazar erau percepuți ca dictatori înțelepți, modernizatori ai statului, asemănători întrucâtva monarhilor absolutiști ai epocii luminilor[43]. Alte nuanțe în încercarea de a înțelege fenomenul totalitar, probau diferențe între Germania ca țară, ca popor, ca oameni ("totul depinde de calitatea oamenilor, iar stofa germanilor este superioară..."[44]) și național-socialism, cu necesitatea "reumanizării" patriei lui Goethe. O finalitate similară – accentuată afectiv de latinitatea comună – prezenta analiza Italiei mussoliniene. Recunoașterea meritelor preponderent economice ale regimului nu obnubila – "pentru victoria poporului italian dezonorat de fascism" – dorința unei înfrângeri a Italiei în Abisinia. "Italia este țara artelor și acestea nu se pot dezvolta decât în libertate"[45].

Dictatura apărea traumatizantă uman, neputând fi, prin urmare, decât anormală și trecătoare. Viitorul aparținea democrației, marele concept al secolului XX pentru intelectualii – publiciști ai revistelor ieșene. Viziunea

lor nu localiza însă – nici nu putea sub raport ideologic – vechea democrație liberală, considerată caducă cu ideea emancipării individului – duşman al statului. În raportarea la putere, democrația conținea exercițiul suveranității poporului şi un stat care să decurgă organic din societate[46]. Accentele anticapitaliste nu lipseau, deşi reprimate de congruența contemporană dintre capitalism şi democrație şi de derapajul comunist. "E greu să faci dintr–un bogat un democrat sincer", scria V. Maciu despre Anatole France[47]. Pentru acelaşi autor, democrația liberalistă şi individualistă – "o naivitate şi o minciună" – trebuia înlocuită "printr-o democrație activistă... cu o puternică disciplină spirituală..."[48] (creată prin cultură ştiințifică? – n.n.). Democrația disciplinată şi activistă de tip social-democrat, cu elemente de dirijism în viața economică, dominată de individualism (nu cel aristocratic liberal, ci unul manifestat în domeniul cultural) bazat însă pe satisfacerea nevoilor materiale ale vieții comunității[49] reprezenta chintesența gândirii intelectuale a stângii democratice româneşti. Era o victorie a libertății şi a rațiunii întregului ansamblu social, un instrument de cunoaştere clară a realității[50]. "Democrația socială" trasa drumul spre noul umanism, cel socialist, o reafirmare a încrederii în om, ale cărui lipsuri s-ar fi datorat insuficienței civilizațiilor de până atunci. Umanism cu elemente ale demnității umane apropiate de comunismul lui André Malraux[51], dar şi de umanitarismul creştin al Sfântului Francisc[52].

Modelele democratice erau multiple şi țineau de o anumită formare intelectuală. Drept atractive în perioadă şi pentru spațiul în discuție s-au impus democrația scandinavă – "dovadă a viitorului democrației însăşi"[53] – şi modelul Lumii Noi, circumscris cu precădere Statelor Unite sub Roosevelt. P.P. Stănescu afirma tranşant, în fața totalitarismelor europene care "au izgonit peste Ocean ideile măreției Europei civilizate de odinioară" (libertate, dreptate socială, pacifism, antimilitarism...), că "pe cât este posibilă democrația azi, păstrând organizarea de stat capitalistă, ea există în America"[54]. Solidarizarea socială a New-Deal-ului şi bogăția care merită respectul – pentru generozitatea ei – a lui J.D. Rockefeller[55] constituiau elemente ale aprecierii. Condiții politice pragmatice au determinat însă îndreptarea majoră a interesului spre democrațiile "verificate", cea engleză şi cea franceză. Civilizația individualistă britanică trezea admirație prin noblețea ştiinței de a trăi conform codului bunei cuviințe, prin sacralitatea de care se bucura viața privată, prin egalitatea juridică ce pleca de la rege[56]. Anglia apărea ca "cel mai straniu, mai puternic şi mai minunat orga-

nism politic... de la care, în această epocă de deșănțată anarhie internațională, s-ar putea învăța atâtea lucruri utile și frumoase"[57]. Prezentarea pozitivă a societății engleze, potențată și de extensiunea fenomenului laburist/socialist – deși nu unul similar celorlalte –, era umbrită de îngrijorările față de politica externă egoistă și duplicitară britanică.

Modelul francez, cu preeminența stângii, a fost unul internalizat necondiționat. Istoria Franței dobândea un sens teleologic într-o determinare populară care oculta rolul elitelor. Străbătută de năzuința poporului spre cunoașterea sorții sale și spre accesul la puterea de a o stăpâni, ea devenea istoria prin excelență. Era expresia mai curând a acțiunii – evident sub comanda conștiinței istorice – cetățenilor umili și anonimi, decât a "conducătorilor" care au dominat nominal epocile[58]. Alegerile din 1936 – referință obligatorie a stângii (franceze și, totodată, a celei europene) datorită succesului emblematic repurtat – a arătat, redactorilor celor două publicații doritori de certitudini, o Franță în fruntea țărilor civilizate, care înțelesese să facă din democrație un instrument al progresului uman și material. Democrația franceză și spiritul francez, în preocuparea pentru *om* și *umanitate*, tindea să capete în ochii românilor un caracter cvasireligios. Franța nu revendica teritorii și populații, anexând talente precum Elvira Godeanu. Deosebirea de germanism, cu mistica rasei și a puterii naționale, hotăra prestigiul. Umanismul ducea la democrație, rasismul la imperialism[59], concluziona – paradigmatic pentru distribuirea majoritară în societatea românească a simpatiilor – N.I. Popa.

Calapodului internațional alcătuit de binomul democrație-totalitarism îi erau astfel supuse de cele două publicații și țările apropiate nouă, deși limitările interne reprezentau obstacole în tentația identicului. Într-un trend al istoriei noastre, Ungaria a constituit factorul negativ al analizelor. Lipsa de reforme pentru masele largi în numele tradiției, încăpățânarea în credința că istoria va lua drumul înapoi sugerau în epocă imaginea unei țări "capsă pentru incendierea Europei"[60]. La antipodul Ungariei, simpatiile converg spre Cehoslovacia, cel mai viabil stat născut în urma războiului, pentru că "aici domnește înțelepciunea, democrația și omenia"[61]. Cehoslovacia lui Tomas Masaryk, "înțeleptul care s-ar fi cuvenit să conducă Republica Statelor Unite ale omenirii", încarnarea – finalmente – ideii de rege-filosof[62], putea constitui pentru noi un model democratic mai realizabil. Cu atât mai dramatică a fost prezentată dezmembrarea Cehoslovaciei. Impresia era aceea că amputarea pe care a suferit-o va rămâne una din ce-

le mai mari nedreptăţi ale istoriei şi înfrângerea unui mare ideal de civilizaţie şi de libertate[63].

Subsumarea relaţiilor internaţionale intereselor fundamentale ale României făcea necesară – în viziunea politică a intelectualilor ieşeni de la cele două publicaţii – o situare oarecum secundară a aspectelor interne; ceea ce explică, în mare măsură, lipsa referinţelor asupra regimului politic din România. Cu trimitere la planul societăţii, înscriind delimitarea formelor politice între democraţie şi totalitarism, însăşi condiţia noastră externă presupunea un rol deosebit al acţiunii interne. "Pentru a ne putea impune în omenire – considera A. Steopoe în "Gândul Vremii" – avem nevoie de masă puternică de cetăţeni conştienţi şi mândri de naţia lor, de o elită intelectuală numeroasă, care să provoace admiraţie şi respect peste hotare"[64]. Rezolvarea tarelor modernităţii româneşti nu conţinea dictatura, ci o mişcare sănătoasă spre democraţie şi libertate. "Fortificarea în interior", condiţie optimă a acţiunii externe şi leit-motiv a numeroase articole de la sfârşitul perioadei, reprezenta o apropiere – sub raport democratic – de ţărănism. Un nou deziderat, unind naţionalul şi socialul, era propus după constituirea României Întregite. Scoaterea de sub influenţa spiritului de turmă, a demagogilor şi transformarea lor în cetăţeni exprima o idee-forţă a dezbaterii interbelice[65]. Pentru un asemenea tip pozitiv de dezvoltare pacea era o "chestiune vitală", deşi improbabilă. Aprehensiunile privind războiul iminent au venit, în plan ideologic, din dezechilibrul existent în cadrul raportului care opunea democraţia şi totalitarismul. Taberele păreau conturate, dacă nu cumva ele fuseseră clare dintotdeauna: "ameninţătorii de război dealungul istoriei, provocatorii de războaie, duşmanii totalitari ai libertăţii sunt aceeaşi"[66]. Afirmaţia că "pacea era posibilă între state doar atunci când guvernele se bucură de o ordine îndeajuns de stabilă, posibilă numai în democraţie"[67] avea valoare de axiomă printre cei care scriau la cele două publicaţii. România nu-şi putea permite însă o politică pe deplin principială, fixată pe schema democratică. "România nu poate face altă politică decât cea impusă de aşezarea ei geografică şi de grija apărării graniţelor ţării"[68], observa la 1938 Istrate Micescu, ministrul Afacerilor Străine. Realitate conştientizată care transcendea în epocă afinităţi politice/ideologice, justificând scăderi. Cu perspectiva intereselor intime ale ţării, un Mihai Uţă critica eficienţa politicii globale titulesciene[69] şi îndemna, "neinteresându-ne ce fac aliaţii la ei acasă"[70], la strângerea legăturilor cu Uniunea Sovietică.

Sub raportul politicii externe revistele își căutau – căutare ce transpare chiar dintr-un asemenea demers limitat – linia proprie, individualitatea. Ceea ce explică uneori lipsa de consecvență a ideilor promovate. Fluctuațiile discursului proveneau – colajul presupunând aprioric fenomenul – și din inegalitatea în valoare a materialelor publicate. Putem descoperi astfel o zonă cu propensiuni mai mari pentru teoretizări (cu Mihai Uță, T.Al. Mărgineanu sau Nicolae Dașcovici și Andrei Manu), fără ca realitatea să diminueze demersul revistelor în ansamblu.

După ani de blocaj istoriografic comunist[71], acuitatea perceperii valențelor dezumanizante ale totalitarismelor de către stânga necomunistă impresionează și denotă, totodată, calitatea atitudinii. În condițiile în care deceniul patru al acestui secol cunoștea mutații pe scena internațională cu răsfrângere dramatică asupra realităților românești, opinia publică – reprezentată fragmentar în cazul nostru de "Gândul Vremii" și de "Însemnări ieșene" – nu putea să nu adopte poziții cu trimiteri la ființarea noastră națională. Dintr-o postură postfactuală, evenimente și fenomene interne sau internaționale ne apar relativ clar. Reacțiile "la moment" și pasiunile statornice sau efemere ale societății, influența "formatorilor" de opinie, a informării (sau dezinformării) conturează – alături de calculul politic pragmatic – epoca. Dincolo de diferitele structurări ale întregului, ele oferă o parte a lumii reale. Majoritar, în România interbelică a existat o singură politică externă, percepută ca unica posibilă. Cele două reviste ieșene s-au înscris cu moderație în spațiul necesarului, nuanțările permițând comparații care fixează reflecția politică și istorică[72]. Important pentru noi, ca aparținând unei societăți poscomuniste, deși unificând simplificăm lucrurile, este faptul că publicațiile în discuție nu și-au redus demersul la imprecații moraliste și că au încercat să perceapă "obiectiv" – având drept criteriu de inteligibilitate raportul democrație-totalitarism – dinamica sistemului mondial în toate articulațiile sale. Ceea ce nu este puțin pentru un secol preocupat mai curând să demonstreze o teorie decât să înțeleagă realitatea.

Note

1. Optimismul evocat era sprijinit mai ales de elemente ale civilizației euro-atlantice. Declarațiile entuziaste veneau, de asemenea, din Occident. A se vedea, de exemplu,

în Zbigniew Brzezinski, *Marele eşec. Naşterea şi moartea comunismului în secolul XX*, Ed. Dacia, Cluj Napoca, 1993, p. 9-12, poziţiile încrezătoare în viitor ale marilor ziare occidentale, reflectare – în fond – a unei stări pozitive în respectivele societăţi. Afirmaţii asemănătoare în Jean-François Revel, *Cunoaşterea inutilă*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1993, p. 7 etc. Percepţia lui Stefan Zweig asupra secolului care se "năştea", "aveam impresia că nu era decât o chestiune de câteva decenii ca ultimele vestigii ale răului şi violenţei să fie definitiv înlăturate", poate fi considerată ca definitorie (în Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1984, p. 19). Există reacţii similare în spaţiul românesc. Mesajul de deschidere al Parlamentului din noiembrie 1900 conţinea concluzia că "erau toate de făcut..." (*Ibidem*, p. 123). În acelaşi sens, a se vedea şi o altă lucrare a lui I. Bulei, *Atunci când veacul se năştea. Lumea românească 1900-1908*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1990.

2. J.-F. Revel, *op.cit.*, p. 16; pentru Francis Balle, *Comunicarea*, în Raymond Boudon (coord.), *Tratat de sociologie*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1997, p. 601-636, în secolul nostru "trebuie să fim atenţi la cine ce spune, pe ce canal, cui şi cu ce efect". Gabriel A. Almond şi Sidney Verba, în *Cultura civică. Atitudine politică şi democraţie la cinci naţiuni*, Ed. du Style, Bucureşti, 1996, p. 87, afirmă că "un regim cu elemente autoritare va oferi întotdeauna informaţie puţină şi va solicita opinie înaltă". Despre deturnarea funcţiei originare a informaţiei şi asupra recuperării ei democratice în J.-F. Revel, *Revirimentul democraţiei*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1995.

3. Propensiunea studierii fenomenului "opinie publică" în România ultimilor ani este o caracteristică a normalităţii democratice. Cercetat din multiplele unghiuri şi domenii ale societăţii (politologie, filosofie, istorie, sociologie, literatură etc.), fenomenul a subsumat o serie de concepte, precum cele de "masă"/"mulţime", "propagandă", "manipulare" etc. Reflexie a interesului, proliferarea lucrărilor privind opinia în societate nu poate fi decât benefică. Din oferta bibliografică, alături de autorii menţionaţi anterior, amintim pe Gustave Le Bon, *Psihologia mulţimilor*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1991, Idem, *Opiniile şi credinţele*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1995, Idem, *Incertitudinile prezentului*, Institutul European, Iaşi, 1996, José Ortega y Gasset, *Revolta maselor*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1994, Jean Marie Domenach, *La propagande politique*, P.U.F., Paris, 1950, Henri-Pierre Cathala, *Epoca dezinformării*, Ed. Militară, Bucureşti, 1991 şi, mai recent, Mihai Gheorghe, Doru Luminosu, *Opinia publicului. Surse şi scop de manipulare*, Ed. A 92, Iaşi, 1996.

4. Problema definirii naţionale a fost în perioada interbelică – în toată istoria modernă a românilor de fapt – una generalizată şi fundamentală. Generaţia tânără, avându-l drept "lider" pe Mircea Eliade, a încercat la rându-i să ofere – într-o dezbatere a întreagii elite – noi dimensiuni specificului românesc.

5. În "Însemnări ieşene", anul III, v. 5, nr. 1, 1 ianuarie 1938, p. 134.

6. În istoriografia actuală se discută despre "relaţii internaţionale", desemnând complexitatea raporturilor interstatale, şi ca o reacţie la relaţiile diplomatice, văzute restrictiv în orizontul politic al cancelariilor.

7. Există o legătură sinalagmatică, într-un regim democratic, între "putere" şi "cei fără de putere". Un exemplu pentru perioada în discuţie este reprezentat de atitudinea "conciliatoristă" franco-britanică generată în aceste ţări şi de opinia publică, puţin doritoare de o nouă confruntare după războiul nimicitor din 1914-1918. Cercetările

aplicate spaţiului românesc sunt rare. Se remarcă lucrările aparţinând lui Ion Agrigoroaiei, *Iaşii în anii 1916-1918*, partea I, *Opinie publică şi stare de spirit în timp de război 1916-1917*, Ed. Anteros, Iaşi, 1998, p. 7 şi Idem, *Unirea Basarabiei cu România în presa vremii. Un studiu de caz: ziarul 'Mişcarea' (Iaşi, 1918)*, Ed. Universităţii "Al.I. Cuza", Iaşi, 1999, p. 5-8.

8. Nicolae Iorga, "Neamul românesc", XIII, nr. 214 din 5 august 1918, *apud* Ioan Scurtu, *Istoria României în anii 1919-1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură*, Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1996, p. 34. Fenomenul era unul cu conotaţii mai largi, europene; vezi Ph. Ariès şi G. Duby (coord.), *Istoria vieții private. De la primul război mondial până în zilele noastre*, vol. IX, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1997.

9. Constantin Mille afirma – cu privire la noul rol 'acordat' acestui mijloc de comunicare – că "presa trebuie să se apropie de cititor, să devie un fel de enciclopedie zilnică, un fel de cinematograf în care publicul pentru 5 bani să găsească totul…", în Ion Bulei, *op. cit.*, p. 205. Asemănător se exprima C. Bacalbaşa, preşedintele Sindicatului ziariştilor din Bucureşti, în postfaţa (*Ziaristica română din zilele noastre*) lucrării lui N. Iorga, *Istoria presei româneşti. De la începuturi până la 1916*, Bucureşti, Ed. Societăţii Anonime "Adevărul", 1922.

10. În articolul program al revistei "Însemnări ieşene", an I, v. I, nr. I, 1 ianuarie 1936, p. 2, se hotăra "a forma opinie publică pe linia libertăţilor câştigate în veacul trecut, a parlamentarismului, a neîncătuşării vorbirii şi a scrisului".

11. Despre creşterea cantitativă şi calitativă a presei în România Mare, informaţii fragmentare în Constantin Antip, *Contribuții la istoria presei române*, Uniunea Ziariştilor din R.P.R., Bucureşti, 1964, p. 90-96 şi I. Scurtu, *op. cit.*, p.18.

12. v.m., *România, Mica Înțelegere şi Societatea Națiunilor*, în "Gândul Vremii", an VI, nr. 1, 15 ianuarie 1938, p. 21.

13. "Gândul Vremii. Revistă de ideologie" apare, ca revistă lunară, din noiembrie 1933 până în iunie 1939. Probabil, unele dificultăţi financiare au făcut ca revista să se prezinte în numere duble şi chiar triple. În aprilie-mai 1937 s-a produs translaţia revistei la Bucureşti, urmare şi a retragerii redactorului-şef, Mihai Uţă, de la conducere. Primul număr din "Însemnări ieşene" poarta pe supracopertă data de 1 ianuarie 1936 (revista încetându-şi apariţia odată cu evenimentele din septembrie 1940) şi subtitlul de "revistă bilunară". Similar "Gândului Vremii", a suportat reducerea frecvenţei apariţiilor. Începând cu numărul din 1 ianuarie 1938, "Însemnări ieşene" devenea o revistă lunară. Asupra spiritului "Însemnărilor…", vezi şi Traian N. Gheorghiu, *Miercurile de la "Însemnări ieşene"*, Ed. Junimea, Iaşi, 1980.

14. În articolul program citat ("Însemnări ieşene", an I, v. I, nr. 1, 1 ianuarie 1936, p. 1) se spunea cu claritate că o grupare de intelectuali, în vederea publicării unei noi reviste *literare* şi *ştiinţifice* (sublinierea noastră), are în primul rând nevoie "să-şi lămurească atitudinea faţă de chestiile literare şi problemele timpului…".

15. În "Însemnări ieşene", an II, v. 3, nr. 11, p. 983.

16. Vasile Maciu, *Raporturi franco-române*, în "Gândul Vremii", an V, nr. 10, 15 decembrie 1937, p. 1.

17. Întrebări privind publicul ţintă al revistelor, cine sunt cititorii sunt legitime. Fondul discursiv – netratând imediatul, cotidianul – nu certifică, ci doar presupune condiţia intelectuală a cititorilor.

18. "Gândul Vremii", an I, nr. 1, 15 noiembrie 1933 dorea să arate lipsa oricărui partizanat politic manifest: "ideologia în slujba căreia e pusă (revista – n.n.) se va degaja din cele scrise aici şi se va lămuri şi întemeia progresiv".
19. V. Maciu, *Dreapta şi Stânga*, în "Gândul Vremii", an IV, nr. 7, 15 septembrie 1936, p. 9-13.
20. Idem, *Evoluţie şi revoluţie*, în "Gândul Vremii", an V, nr. 2, 15 februarie 1937, p. 1- 7.
21. Sebastian Popovici, *Henri de Man – Socialismul constructiv*, în "Gândul Vremii", an I, nr. 1, 15 noiembrie 1933, p. 33-34.
22. Mihai Uţă, *Oswald Spengler*, în "Gândul Vremii", an IV, nr. 5, 15 mai 1936, p. 25-30.
23. Idem, *Târgul de iluzii*, în "Gândul Vremii", an I, nr. 1, 15 noiembrie 1933, p. 1-5.
24. Alexandru Claudian, *Social-democraţie şi comunism*, în "Gândul Vremii", an I, nr. 2, 15 decembrie 1933, p. 1-6.
25. Lothar Rădăceanu, *Socialismul şi dictatura*, în "Gândul Vremii", an VI, nr. 4-6, aprilie-iunie 1938, p. 17-18.
26. Omul devenea funcţia societăţii după Sebastian Popovici, *Comunism şi creştinism*, în "Gândul Vremii", an I, nr. 2, 15 decembrie 1933, p. 21-26.
27. N.I. Popa, *André Gide întors din Soviete*, în "Însemnări ieşene", an II, v. 3, nr. 1, 1 ianuarie 1937, p. 56.
28. o.h. (Octav Halunga), *Tohan Hjorst, La crise de la vérité*, în "Gândul Vremii", an I, nr. 2, 15 decembrie 1933, p.30-31.
29. Victor Tufescu, *Cum se învaţă istoria în URSS*, în "Însemnări ieşene", an III, v. 5, nr. 3, 1 martie 1938, p.569-571.
30. Al. Ci., *Păţania unui savant*, în "Însemnări ieşene", an I, v. 1, nr. 6, 15 martie 1936, p. 245.
31. tr. gh. (Traian Gheorghiu), *Încă un proces la Moscova*, în "Însemnări ieşene", an II, v. 3, nr. 4, 15 februarie 1937, p. 265-266.
32. N.P. Smokină, *Institutul de cercetări ştiinţifice din Republica Moldovenească*, în "Însemnări ieşene", an III, v. 5, nr. 3, 1 martie 1938, p. 487-488; despre Constituţia sovietică, Al. Slătineanu, *Noua Constituţie sovietică*, în "Însemnări ieşene", an I, v. 2, nr. 20, 15 octombrie 1936, p. 281-283.
33. Gr.T. Popa, *Corectura ideilor false*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 2, 15 februarie 1934, p. 1-6.
34. P.P. Stănescu, *Dictatura*, în "Gândul Vremii", an I, nr. 1, 15 noiembrie 1933, p. 23-6.
35. Andrei Rizescu, *Omul în statul totalitar*, în "Gândul Vremii", an VI, nr. 8-10, octombrie-decembrie 1938, p. 25.
36. P.P. Stănescu, *Tineri fără tinereţe*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 2, 15 februarie 1934, p. 11-13.
37. A.R., *Raze de lumină*, în "Gândul Vremii", an VII, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1939, p. 32.
38. Mircea Mancaş, *Arta şi colectivismul social*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 4, 15 aprilie 1934, p. 26.

39. i.g., *S-a stins o flacără: Maxim Gorki*, în "Gândul Vremii", an IV, nr. 7, 15 septembrie 1936, p.30.
40. g.v. (M. Uță), *Literatura dirijată*, în "Gândul Vremii", an I, nr. 1, 15 noiembrie 1933, p. 35-36.
41. N.I. Popa, *Dictatura sau estetica*, în "Însemnări ieșene", an II, v. 4, nr. 15-16, 15 august 1937, p. 26-28.
42. Horia R. Robescu (Traian Gheorghiu), *Ceva despre fericire*, în "Însemnări ieșene", an IV, v. 9, nr. 2, 1 februarie 1939, p. 268-269.
43. Idem, *Sterie Diamandi – Galeria oamenilor politici*, în "Însemnări ieșene", an III, v. 8, nr. 12, 1 decembrie 1939, p. 532.
44. P.Gr., *Scrisori din străinătate*, în "Însemnări ieșene", an II, v. 3, nr. 13-14, 15 iulie 1937, p. 42-43; în aceeași revistă, analiza lui Iulian M. Peter, *Al treilea Reich (statul național-socialist german)*, an II, v. 3, nr. 6, 15 martie 1937, p. 452-461. Și "Gândul Vremii" a acordat o atenție deosebită realităților din noua Germanie. Un număr (an III, nr. 4, 15 aprilie 1935) era dedicat în întregime acestei problematici; dintre articole, menționăm pe cele purtând semnăturile lui Mihai Uță, *Orientarea spirituală a Germaniei*, p. 1-10, Lothar Rădăceanu, *Doi ani de dictatură hitleristă*, p. 11-15, Ștefan Bârsănescu, *Educația în Germania* etc.
45. I. Alexa, *Italia anului al XVI-lea*, în "Însemnări ieșene", an III, v. 5, nr. 3, 1 martie 1937, p. 452-461.
46. Sebastian Popovici, *Caducitatea liberalismului*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 2, 15 februarie 1934, p. 38.
47. v.m. (V. Maciu), *Anatole France și democrația*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 9, 15 noiembrie, 1934, p. 28-29.
48. Idem, *Disciplină spirituală și democrație*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 8, 15 octombrie 1934, p. 13.
49. Alexandru Claudian, *Individualism și socialism*, în"Gândul Vremii", an II, nr. 5, 15 mai 1934, p. 24-28.
50. Tudor Vianu, *Triumful libertății*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 3, 15 martie 1934, p. 1-3; există, de altfel în viziunea redactorilor celor două reviste, o echivalență între raționalitatea societății ("raționalismul fiind o concepție de maturitate istorică") și organizarea ei democratică.
52. Georgette Stoicescu, *André Malraux, La condition humaine*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 2, 15 februarie 1934, p. 30-34.
52. Mihail Berza, *Umanitarismul Sfântului Francisc*, în "Gândul Vremii", an III, nr. 6, 15 iunie 1935, p. 16-23; apropierea de fenomenul religios era una ambivalentă. Creștinismul, "religie a iubirii, coborâtă în stradă și devenită religie a urii", se întâlnea cu pacifismul acestei doctrine, care nu putea fi decât apreciată.
53. t.al.mg. (Mărgineanu), *Democrația scandinavă*, în "Gândul Vremii", an IV, nr. 9, 15 noiembrie 1936, p. 37.
54. "Gândul Vremii" avea un corespondent permanent, C.R. Pascu, în Canada. Prezentarea sistemului îl apropie ca demers epistemic de alți călători în Lumea Nouă; P.P. Stănescu, *"Dictatura" președintelui Roosevelt*, în "Gândul Vremii", an IV, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1936, p. 40-41.

55. I. Alexa, *J.D. Rockefeller a murit*, în "Însemnări ieşene", an II, v. 3, nr. 11, 1 iunie 1937, p. 986-987.

56. Marea Britanie era "cercetată" sub multiplele aspecte ale societăţii sale, "atât de diferită" de cea europeană; N.D., *Nobleţea britanică*, în "Însemnări ieşene", an II, v. 3, nr.11, 1 iunie 1937, p. 988; P.Gr., *Secretele vieţii private*, în "Însemnări ieşene", an I, v. 4, nr. 19-20, 15 august 1936, p. 134; M.Uţă, *Curtezana*, în "Gândul Vremii", an IV, nr. 10, 15 decembrie 1936, p. 24-26.

57. I. Gruia, *Fenomenul englez*, în "Gândul Vremii", an IV, nr. 3, 15 martie 1936, p. 23-24.

58. M. Uţă, *Franţa: fenomene de politică interne*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 2, 15 februarie 1934, p. 20.

59. N.I.P. (Popa), *Umanism şi rasism*, în "Însemnări ieşene", an I, v. 2, nr. 21, 1 noiembrie 1936, p. 355-356.

60. M.Uţă, *Ungaria*, în "Gândul Vremii", an IV, nr. 9, 15 noiembrie 1936, p. 23-26.

61. T.Al. Mărgineanu, *Cehoslovacia şi Polonia*, în "Gândul Vremii", an III, nr. 10, 15 decembrie 1935, p. 20.

62. dr. C. Mătrescu, *Tomas Masaryk*, în "Gândul Vremii", an III, nr. 3, 15 martie 1935, p. 1-5.

63. Andrei Oţetea, *Drama cehoslovacă după "Cartea Albă" engleză*, în "Însemnări ieşene", an III, v. 8, nr. 12, 1 decembrie 1938, p. 456; o abordare a poziţiilor revistei citate asupra evenimentelor din anii 1938-1940, cu reflectarea – mai ales – a dramei cehoslovace, în Ion Agrigoroaiei, *Revista "Însemnări ieşene" în slujba apărării independenţei naţionale şi integrităţii teritoriale (1938-1940)*, în "Cercetări istorice", (serie nouă), XIV-XV, Iaşi, 1983-1984, p. 251-59.

64. A. Steopoe, *O perioadă critică*, în "Gândul Vremii", an V, nr. 10, 15 decembrie 1937, p. 29.

65. Traian Gheorghiu, *Idealul generaţiei noastre*, în "Însemnări ieşene", an I, v. 3, nr. 17-18, 15 septembrie 1936, p. 176.

66. Redacţia, *Pentru libertatea naţională*, în "Gândul Vremii", an VII, nr. 3-6, martie-iunie 1939, p. 1-2.

67. P.P. Stănescu, *Guglielmo Ferrero*, în "Gândul Vremii", an III, nr. 7, 15 septembrie 1935, p. 31-35.

68. M. Uţă, *România, Mica Înţelegere şi Societatea Naţiunilor*, în "Gândul Vremii", an VI, nr. 1, 15 ianuarie 1938, p. 21.

69. Idem (a.b.), *Alchimie diplomatică*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 2, 15 februarie 1934, p. 38-39; Idem, *Mica Antantă*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 6, 15 iunie 1934, p. 1-2; vezi şi Andrei Manu, *România, Mica Înţelegere, d-l Titulescu*, în "Însemnări ieşene", an II, v. 3, nr. 11, 1 iunie 1937, p. 978.

70. M. Uţă, *România în faţa războiului*, în "Gândul Vremii", an IV, nr. 8, 15 octombrie 1936, p. 31.

71. Mai ales revista "Gândul Vremii" s-a "bucurat" de aprecieri parţiale după 1945, unii istorici ieşeni acuzând-o în spiritul perioadei de "teamă faţă de lupta revoluţionară a clasei muncitoare" şi de faptul că "nu a mers până la demascarea completă a fascismului"; în A. Karetki, C. Cloşcă, *Publicaţii antifasciste ieşene*, Comitetul Judeţean al P.C.R., Secţia de propagandă, 1967, p. 144.

72. A se vedea spre comparație virulența condamnărilor apriorice din documentele comuniste ale perioadei: N. Deleanu, *Scrieri social-politice*, Ed. Politică, București, 1986, Lucrețiu Pătrășcanu, *Studii economice și social-politice. 1929-1945*, Ed. Politică, București, 1978 etc.

RÉSUMÉ

Etant donnée la complexité du notre temps, il faut que l'interdisciplinarité soit une condition obligatoire de n'importe quelle analyse. Une histoire de la presse roumaine est, ainsi, une nécessité. Celle-là nous permet la rèalisation des distinctions de nuance en ce qui concerne la communication en société; une telle histoire se fit, en même temps, l'écho des prises d'attitude ferme, des espoires, des craintes qui caracterisent des nombreux milieux sociaux et partis politique.

Notre démarche ci-présent concerne deux revues interbelique, moins connues, intitulées "Gândul Vremii. Revistă de ideologie" ("La pensée du temps. Revue d'"idéologie) et "Însemnări ieșene" ("Notes d'Iassy"), apartennant toutes les deux géographiquement, spirituellement à Iassy et, surtout, la manière dont ces publications se sont rapportées aux les événements et les phénomènes internationales de leur temps, avec des conséquences sur la Roumanie réunie. Publications de la gauche modérée en incluant des noms importants à cet espace politique et culturel (Tudor Vianu, Ernest Stere, Constantin Titel Petrescu, Lothar Rădăceanu, Mihail Sadoveanu, Nicolae Dașcovici etc.), "Gândul Vremii" et "Însemnări ieșene" ont fait lieu dans leurs lignes aux débats concernant les grands concepts et réalités de l'époque, ayant comme critère d'inteligibilité le raport entre démocratie et totalitarism, entre évolution et révolution. Au déla des clivages tragiques qui existaient dans l'Europe des pays-nations et le privilège d'une des formulles, la perception globale de la politique internationale (avec ses niveaux politique, diplomatique, économique, social, culturel) démonstrait, pourtant, le désir réel pour comprendre les phénomènes de cette époque-là. Cet effort comprehensif éliminait les condamnations aprioriques et conferait, à la fois, individualitaté, dans un espace politique par excellence militante, pour ces deux revues.

I. Ciupercă

ORGANIZAREA EUROPEI ÎN VIZIUNEA LUI CARL GOERDELER*

Dintre personalităţile germane angrenate în rezistenţa antinazistă şi care formulează idei asupra viitorului Europei ne-am oprit asupra lui Carl Goerdeler (1884-1945). Raţiunile acestei opţiuni sînt multiple.

Primar la Königsberg şi Leipzig (1930-1936), Comisar al Reichului pentru preţuri sub regimul naţional socialist, Goerdeler traversează clar cele 3 stadii ale complotiştilor împotriva lui Hitler: *opoziţie*, *rezistenţă*, *conspiraţie*.

Decizia consilierilor nazişti din Primăria Leipzigului de a muta statuia compozitorului Felix Mendelssohn Bartholdy (1809-1847)** din faţa sălii de concert Gewandhaus, gest consumat pe cînd primarul ieşise din Germania (noiembrie 1936), îl determină să demisioneze în semn de protest[1]. Gestul demisiei îl plasă în opoziţie faţă de regimul naţional socialist. Implicat în complotul din 20 iulie 1944, va fi arestat şi spînzurat la 2 februarie 1945, în închisoarea Plötzensee.

Se numărase între cei care au avut curajul să înfrunte regimul totalitar nazist şi va plăti cu viaţa. Remarcăm faptul că îl găsim pe Goerdeler, alături de alţi complotişti care se pronunţă asupra viitorului Europei şi a locului Germaniei în Europa: Herman Brill din grupul "Noul Început"; Adam von Trott zu Zolz şi Ulrich von Hassell – diplomat; Albrecht Haushofer, profesor de geopolitică şi fiul fondatorului geopoliticii – Karl

* Elemente ale acestei analize au fost comunicate la cea de a III-a ediţie a Simpozionului Naţional "Concepte şi Metodologii în Studiul Relaţiilor Internaţionale", Iaşi, 15-16 mai 1998, simpozion organizat de profesorul Mihai Timofte.

** Se ştie că Mendelssohn-Bartholdy fondase Conservatorul în 1843 şi fusese şef de orchestră.

Haushofer; Helmuth von Moltke – ofiţer superior; Dietrich Bonhoeffer; Willem Visser't Hooft şi Hans Schönfeld – clerici şi alţii.

De ar fi reuşit complotul, el, Carl Goerdeler, trebuia să fie cancelar al Reichului în locul lui Hitler.

În sfîrşit, unele din ideile lui Goerdeler vin în atingere cu preocupări ale noastre referitoare la probleme controversate ale celui de-al doilea război mondial[2], la istoria ideii de Europa[3], la istoria marinei, în genere şi a marinei militare în speţă[4].

Analiza cazului Goerdeler face parte dintr-o lucrare de mai mare amploare cu titlul: *Planuri de organizare a Europei în viziunea rezistenţei antinaziste pe timpul celui de-al doilea război mondial*.

Baza acestei analize o constituie decumentele germane traduse în engleză şi publicate în volume ce alcătuiesc seria intitulată *Documente asupra Istoriei Integrării Europene*[5], serie iniţiată de profesorul Walter Lipgens, membru al catedrei de Istorie şi Civilizaţie a Institutului European din cadrul Universităţii din Florenţa, catedră creată în 1976; volumele, alcătuite de profesionişti, apar începînd din 1985.

Motivele focalizării cercetării noastre asupra planurilor de organizare a Europei elaborate în timpul celui de-al doilea război mondial sînt, la rîndul lor, mai multe.

Aceste planuri sînt deopotrivă componente ale istoriei celui de-al doilea război mondial şi ale istoriei ideii de Europa.

Se înţelege că oricine anchetează aceste planuri nu poate să nu fie interesat de locul României şi al celorlalte ţări europene mici şi mijlocii[6].

Un alt motiv rezidă în convingerea noastră că strădaniile de astăzi ale realizării Europei unite, cuprinzînd Europa Mică, aşa cum se numeşte Uniunea Europeană, gata să absoarbă prudent fostele ţări comuniste şi prezentîndu-se ca o Europă cu geometrie variabilă, se înscriu într-un perimetru străbătut în prealabil de gîndul celor preocupaţi de soarta civilizaţiei europene sub presiunea regimurilor totalitare şi a giganţilor din afara Europei.

Tot atît de adevărat este faptul că interesul pentru aceste proiecte/planuri apare ca subordonat investigării soluţiilor elaborate pe timpul celor două războaie mondiale, sub presiunea acestora – veritabile fracturi ale secolului, s-a spus –, pentru rezolvarea problemelor postbelice.

Din această perspectivă şi analiza noastră se află încă sub incidenţa unora din consecinţele acestor două războaie, un fel de «undă de şoc» a

Marelui Război din 1914-1918 amplificată de şocul celui de-al doilea război mondial.

Astfel punînd problema, ni s-a părut interesant să vedem cum a influenţat mersul celui de-al doilea război mondial proiectarea viitorului Europei? Ce loc au/mai au voinţa şi personalitatea naţiunilor în aceste proiecte în diferite momente al celui de-al doilea război mondial?

Am ales pe Carl Goerdeler şi pentru motivul că eşantioanele prelevate din gîndirea lui vădesc sensibilitate la schimbările antrenate de desfăşurarea celui de-al doilea război mondial; analiza făcută sub incidenţa întrebării: ce rămîne constant şi ce se schimbă în gîndirea lui Carl Goerdeler asupra viitorului Europei poate dobîndi un randament remarcabil.

Această gîndire produce 6 documente (nr. 117, 123, 133, 137, 142, 144) datate după cum urmează: octombrie 1940, sfîrşitului anului 1941, 13 decembrie 1942, toamna 1943, începutul anului 1944, 1-8 august 1944. Analiza diacronică şi corelarea cu deplasarea iniţiativei strategice spre Coaliţia Naţiunilor Unite fac deosebit de relevantă datarea documentelor.

De-a lungul acestei perioade, gîndirea lui Carl Goerdeler evoluează de la ideea unirii Europei sub conducerea germană la aceea a utilităţii unei federalizări a Europei în care Germania să-şi recupereze influenţa cu răbdare, prin comportament corect şi performanţe deţinute pe toate planurile[7].

Între constantele vrednice de subliniat în gîndirea lui Carl Goerdeler semnalăm pe aceea care priveşte convingerea că tehnologia nouă şi dezvoltarea transporturilor şi a comunicaţiilor *impun unităţi economice mai mari decît acelea create în secolul al XIX-lea*[8]. Această nevoie a integrării economice sub conducerea Germaniei s-a cristalizat şi pe baza experienţei călătoriei efectuată în Balcani în 1938[9]. În octombrie 1940, Goerdeler recomanda o integrare *organică* în care să nu fie rănite sentimentele naţionale ale componentelor Europei astfel unificate. Dacă se face această greşeală se ratează scopul unificării economice a Europei. Din această perspectivă, el aprecia că este rezonabil ca germanii să se gîndească, spre exemplu, la salvarea agriculturii franceze înapoiată tehnologic. Adusă la standarde tehnologice acceptabile, această agricultură ar putea acoperi din nevoile de cereale ale Germaniei.

Carl Goerdeler era preocupat de realizarea unei economii sănătoase, aptă să funcţioneze în condiţii de pace. Condiţia prealabilă a funcţionării

la parametri normali a unei asemenea economii era ca naţiunile componente ale Europei unite să se bucure de o deplină autonomie comparabilă cu aceea a Prusiei în structurile premergătoare realizării Germaniei unite. Aceste naţiuni trebuiau conduse de o aşa manieră încît ele însele "să coopereze cu noua ordine şi *să recunoască conducerea Germaniei* (subl. ns.)". Astfel concepea el calea spre a atinge o cooperare militară adecvată şi spre a realiza instituţiile comune în stare să asigure, la nevoie, apărarea locuitorilor şi a culturii europene de orice atac din afară. Realizarea unei Europe unite după un plan dictat de la Berlin nu va fi niciodată posibilă; o asemenea politică nu va fi în stare să trezească "forţele economice latente ale Europei şi ale locuitorilor ei...".

Spre sfîrşitul anului 1941, rezistenţa antinazistă şi Carl Goerdeler însuşi percep posibilitatea refacerii refacerii rezistenţei ruseşti.

Sensibil şi la aceste modificări, Carl Goerdeler formulează necesitatea unei conduceri germane *discrete*, *invizibile*[10]. El vede realizîndu-se unirea Europei sub conducerea germană discretă în 10-20 de ani. Mai mult, afirmă că a considera superioară rasa germană este o stupiditate; "este o nebunie să ceri respect pentru independenţa şi onoarea ta naţională şi, concomitent, să le negi pe ale altora". Conducerea naţiunilor mici *spre* şi *într-o* Europă unită trebuie să se bazeze curînd pe *înţelepciune* şi *pricepere* decît pe *forţă brută*. Şi Carl Goerdeler avertizează: dacă noi, germanii, pierdem acum ocazia de a conduce Europa, "s-ar putea s-o pierdem pentru multă vreme..."[11].

Documentul din 13 decembrie 1942 conţine translaţia clară a gîndirii lui Carl Goerdeler spre ideea de Europă federalizată. Se deplasează accentele pe nevoia respectării naţiunilor şi a suveranităţii lor într-o Europă dominată de *lege* şi *decenţă*[12].

Însuşi titlul documentului este semnificativ: *Declaraţie asupra Cartei Atlantice*[13]. Înscriem astfel punctul de vedere al lui Carl Goerdeler în zona controversată a problemelor celui de-al doilea război mondial. Este cunoscut astăzi că una din mizele ordinii postbelice vizate de părţile beligerante ar fi trebuit să fie unirea într-un fel a Europei. Hitler vroia o "nouă ordine" a Europei şi a lumii dominate de Germania. Într-o zi, Pierre Laval[14] i-a spus: «Vreţi să cîştigaţi războiul pentru a crea o nouă Europă; dece nu creaţi Europa pentru a cîştiga războiul?»[15]. Hitler n-a răspuns acestei întrebări. Comportamentul lui Hitler vădeşte mai ales voinţa de dominaţie şi mai puţin vocaţie de constructor al Europei.

Contextul rostirii lui Goerdeler este mai bine luminat de alte fapte petrecute în cadrul regimului național socialist și în Coaliția Națiunilor Unite. Astfel este semnificativă eșuarea proiectului ministrului propagandei, dr. Goebbels, de a răspunde *Cartei Atlanticului* printr-o *Cartă a Europei* "care ar fi trasat calea de urmat pentru popoarele de pe continent"[16]. Eșecul se datorează în primul rînd ministrului de externe, Ioachim von Ribbentrop. În percepția noastră, apariția *Cartei Europei* și răspîndirea ideilor dr. Goebbels ar fi îngustat din relevanța ideilor exprimate de opozanții regimului național socialist între care se înscrie și Carl Goerdeler.

Merită precizat, de asemenea, faptul că nici în Coaliția Națiunilor Unite Marea Britanie nu și-a fixat drept obiectiv de război Uniunea europeană. Churchill și-a dat seama mai tîrziu de greșeala făcută și de urmările ei – lipsa sprijinului guvernelor europene și izolarea sa la Ialta – și "de-abia la 19 septembrie 1946 a lansat, la Zürich, un apel solemn în favoarea creării Statelor Unite ale Europei"[17].

Într-un asemenea context, Goerdeler aspiră la o pace durabilă, concepută drept posibilă dacă se respectă *independența* și *onoarea* națiunilor de așa manieră încît ele "să-și vindece rănile războiului, să-și achite datoriile și, în final, să dobîndească prosperitatea prin propriile lor eforturi"[18]. Aspira la o pace care să permită "dezvoltarea armonioasă a resurselor spirituale, intelectuale și materiale ale omenirii", dar "fiecare națiune este complet responsabilă de propria refacere postbelică, rămînînd Germaniei să sprijine, cu resursele ei, ideea de reconstrucție comună care să ducă la o pace durabilă și o cooperare permanentă. Recomandă: eliberarea economiilor naționale de orice restrîngere; eliberarea inițiativei private în Germania, în sensul retragerii controlului de partid și de stat; retragerea elementelor ocupației germane din teritoriile ocupate sau controlate în ideea restabilirii suveranității națiunilor din aceste teritorii. Găsește organizarea Europei după primul război mondial – una de inspirație franceză – cu totul ineficientă și-i opune structuri *organice* precum un *Consiliu Economic European* înființat și menținut în sesiune permanentă. Între atribuțiile acestui Consiliu – mai multe și una mai semnificativă ca alta – reținem pe aceea care privește pregătirea unei asemenea situații încît "să nu fie necesar pașaportul pentru a călători prin Europa"[19]. Cooperarea complexă organizată de Consiliul Economic European naște întrebarea: cum va arăta Europa din punct de vedere politic? Carl Goerdeler crede că structura politică a acestei Europe va putea cu greu să se apropie de aceea a S.U.A.

datorită faptului că Europa nu dispune de o singură limbă şi, pe de altă parte, are o asemenea diversitate.

Atrage atenţia, de asemenea, sublinierea nevoii de a crea o nouă organizaţie internaţională de talia Ligii Naţiunilor, dar diferită de aceasta care a eşuat deoarece "a avut scopuri prea înalte în raport cu mijloacele modeste de realizare"[20].

Începînd din toamna anului 1943, iminenţa pericolului sovietic, a presiunii Uniunii Sovietice asupra Europei, este de netăgăduit.

Carl Goerdeler preia ideea "comunităţii naturale" germano-britanice în faţa acestui pericol[21]. În vederea realizării acestei "comunităţi naturale" el elaborează un "plan de pace" destinat conducătorilor Marii Britanii. Atrag atenţia cele 7 premise ale planului: Germania "trebuie să fie puternică moral şi material de dragul poporului german, al popoarelor Europei şi al păcii în lumea întreagă". Aceasta cu atît mai mult cu cît Marea Britanie şi Uniunea Sovietică" au interese în conflict din Orientul Îndepărtat pînă în Mediterana şi din Mediterana pînă în Atlanticul de Nord. Europa – crede Carl Goerdeler – "are nevoie de securitate împotriva puterii copleşitoare a Rusiei" şi securitatea poate fi asigurată doar "de Marea Britanie acum şi de Germania pe termen lung"; este îndoielnic dacă S.U.A. "vor putea vreodată să procure forţele necesare asigurării securităţii Europei" şi, ca urmare", "este rezonabil şi necesar" să se ia în considerare "comunitatea naturală a intereselor dintre Marea Britanie şi Germania" iar singurul mod de a o face este asocierea liberă şi independentă a naţiunilor europene" în realizarea unei "ligi a păcii permanente în care nici Germania nici altă putere să nu pretindă poziţii dominante"[22].

Carl Goerdeler crede că trebuie luată în considerare necesitatea menţinerii unităţii Germaniei pentru că împărţirea acesteia ar crea tensiuni nu numai în Germania, ci şi în Europa, dată fiind poziţia centrală a Germaniei. Pornind de la aceste considerente, comentează frontierele posibile ale Germaniei. În est, ar trebui să fie cam acelea de dinainte de 1914. La sud, linia de frontieră ar trebui să urmeze traseul recunoscut la Conferinţa de la München din 1938 şi să includă Austria şi Tirolul de Sud pînă la linia Bolzen-Meran [Bolzano-Merano]. La vest, problema Alsaciei-Lorena este complicată; dar nu dă soluţii. El recunoaşte că într-o confederaţie[22a] europeană "aşa cum noi ne străduim să o creem" "*problema frontierelor interne va avea un rol din ce în ce mai puţin important*" (subl.ns.).

Plecînd de la premiza că S.U.A. nu vor fi niciodată pregătite să apere Europa împotriva Rusiei, Goerdeler apreciază că greutatea apărării pe apă

a Europei şi a păstrării ordinii pe apă trebuie lăsate Marii Britanii. Ca urmare, Germania trebuie să renunţe la ambiţiile ei navale; numai aşa "comunitatea naturală" a intereselor germano-britanice, una pentru care se străduiesc mai bine de 50 de ani englezii cu vederi largi şi germanii responsabili, va putea fi realizată.

Revine Germaniei greutatea apărării Europei pe uscat. "Este în interesul nostru, precizează Goerdeler, să nu purtăm singuri această povară şi, în opinia noastră, soluţia cea mai la îndemînă este unirea naţiunilor europene într-o confederaţie. Obiectivul acestei confederaţii trebuie să fie evitarea cu orice preţ a declanşării unui alt război european. Un nou război european este pur şi simplu sinucidere"[23]. Urmează detaliile realizării progresive a Confederaţiei Europene.

Documentul nr.142 datat începutul anului 1944 şi intitulat *Paşi practici spre reorganizarea Europei*[24] pune în evidenţă altă constantă a gîndirii lui Carl Goerdeler: perceperea acută a stării de anormalitate în care ajunseseră lumea şi Europa. Evident că războiul amplificase această anomalie; îi multiplicase faţetele.

Soluţia realizării Confederaţiei Europene apare şi mai iminentă. În cuvintele lui Goerdeler: "Noile mari puteri mondiale – S.U.A., Uniunea Sovietică şi Imperiul Britanic – fac imperativă abolirea frontierelor europene pentru totdeauna şi crearea unei entităţi politice cu care ele să se poată confrunta în termeni de egalitate. Marea Britanie va putea fi principalul catalizator al noii Europe prin asigurarea cooperării organice dintre Imperiu şi Europa continentală"[25].

Carl Goerdeler relaxează total problema frontierelor şi a pretenţiilor naţionale ale Germaniei. Singura lui preocupare este realizarea unor *paşi practici* spre realizarea Confederaţiei Europei – o necesitate. Admite chiar ideea refacerii Ligii Naţiunilor într-o formă concretă, practică, eliberată fiind structura de inconvenimentele care i-au adus eşecul. Evident, Goerdeler era preocupat de locul Germaniei în Confederaţie; o Germanie liniştită, beneficiind de securitate şi iubitoare de pace; una în care – între altele – sistemul de educaţie va fi "epurat de doctrinele false, de aberaţiile şi abuzurile erei naziste..."[26].

O ultimă probă a gîndirii lui Carl Goerdeler se produce în prima săptămînă a lunii august 1944; ideea condiţionării spaţiilor economice largi de dezvoltarea tehnologiei revine ca un laitmotiv. Documentul poartă titlul: *Sarcinile de viitor ale Germaniei*; cele 11 pagini dactilografiate au fost

identificate în Arhiva Goerdeler şi publicate pentru prima dată în germană de către profesorul Walter Lipgens.

Trebuie reamintit contextul elaborării acestor pagini. Goerdeler fusese implicat în complotul colonelului Claus Schenk von Stauffenberg[27] şi trebuie să preia funcţia de cancelar al Reichului. Complotiştii urmau să transmită mesaje în cazul reuşitei. O declaraţie pregătise şi Carl Goerdeler. Declaraţia exprima voinţa alăturării Germaniei la Uniunea Europeană. Un pasaj al acestei declaraţii a atras atenţia specialiştilor: "Nu ştim încă atitudinea celorlalte ţări faţă de Germania. A trebuit să acţionăm aşa cum ne-a dictat conştiinţa. Vă putem spune ce obiective vedem noi în politica externă: ...compromisul echilibrat şi paşnic, ...cooperarea, eliminarea obstacolelor din faţa comerţului. O asemenea cooperare este posibilă numai în cadrul unui sistem de principii recunoscute de drept şi justiţie. Noi recunoaştem că aceste reguli trebuie formulate şi că imperfecţiunea umană [poate] face necesară impunerea lor prin forţă. Sîntem gata pentru o asemenea coordonare atît în probleme mari cît şi în cele mici"[28].

Această declaraţie n-a mai fost rostită. În perioada 1-8 august 1944 Goerdeler a stat ascuns şi a redactat cele 11 pagini, un fel de testament cu referiri la contribuţia unei Germani federale şi la politica externă, inclusiv economică, a Germaniei.

La 12 august 1944 era arestat; era condamnat la moarte la 8 septembrie şi spînzurat la 2 februarie 1945.

Din paginile redactate transpare convingerea că războiul trebuie să ducă la uniunea ţărilor europene, altfel sacrificiile n-au nici un sens. Ideile exprimate în acest document şi mai ales aceea care priveşte conexiunea între progresele tehnologice şi necesitatea unor spaţii economice mari se leagă firesc de cele exprimate într-un memorandum publicat înainte de *complot ("Der Weg", mai 1944)*: *"Datorită cuceririi naturii, omenirea este* astăzi confruntată cu o decizie istorică: putem noi să tragem concluzia potrivită din realitatea că această cucerire a naturii a adus mai aproape americanii de germani decît erau locuitorii Berlinului de cei ai Frankfurtului acum 150 de ani? Dacă noi n-avem suficientă înţelepciune şi hotărîre de a recunoaşte acest fapt prin crearea unei ordini internaţionale bazată pe principii morale, prezentul război va fi doar unul dintr-o serie care va distruge omenirea cu toate realizările ei tehnologice şi întreaga civilizaţie"[29].

Documentul analizat (cele 11 pagini) distribuie accentele cu mai multă vigoare spre nevoia cooperării între statele naţionale independente.

Sub presiunea împrejurărilor tragice create de război mai ales pentru Germania, dar şi pentru întreaga Europă, Goerdeler atrage atenţia germanilor asupra misiunii ce le revine de a contribui la unirea Europei şi la crearea Uniunii Economice Europene. Comentînd transformările care trebuie operate în Germania însăşi, el subliniază ideea pe care o găsim deosebit de relevantă că "*statul nu este un scop în sine, ci numai un mijloc de a organiza viața şi bunăstarea cetățenilor săi*"[30].

Tot relevantă este observaţia lui Carl Goerdeler că politica externă germană trebuie să se bazeze "pe respect faţă de ceilalţi"[31]. În mijlocul apocalipsei produsă de confuntarea tehnologiilor unor puteri gigantice, gîndirea lui Goerdeler asimilează nuanţe ale gîndirii creştine, învocînd nevoia realizării apelului divin pentru "pace pe pămînt şi toleranţă între oameni".

Era prea tîrziu pentru Carl Goerdeler şi ceilalţi complotişti să mai ducă gînduri la capăt. La 2 februarie 1945 se spulbera un destin – cel al lui Carl Goerdeler – şi se năruia speranţa altei faţete a realizării misiunii Germaniei în acest secol atît de marcat de problema germană[32].

Aşadar, am încercat să recuperăm elemente ale proiectului Goerdeler de organizare a Europei postbelice; gîndirea acestuia conţine exemplaritate şi se distinge în peisajul rezistenţei disperate în faţa monstrului totalitar nazist. Împrejurările tragice produse de presiunea regimului totalitar şi de confruntarea marilor puteri de-a lungul celui de-al doilea război mondial fac să nască la Carl Goerdeler idei care au rezonanţă în Europa sfîrşitului de secol şi mileniu în care creşte îngrijorător iluzia că *ordinea* poate rezulta din zdrobirea personalităţii naţiunilor – o prelungire a "dezarmării morale" rîvnită după Marele Război din 1914-1918?

Carl Goerdeler ajunsese la concluzia că ordinea potrivită poate şi trebuie să rezulte din coperarea naţiunilor şi din luarea în considerare a personalităţii, a unicităţii lor culturale şi a intereselor lor pe toate planurile; era o ipostază a armoniei visate în faţa forţei brutale dezlănţuite.

Note

1. Louis L. Snyder, *Encyclopedia of The Thirol Reich*, Megrow-Hill Co., New York, 1976.
2. I. Ciupercă, *Capitularea necondiționată – problemă controversată a celui de-al doilea război mondial*, în *Romania and World II*, Kurt W. Treptow ed., Centrul de Studii Româneşti, Fundaţia Culturală Română, Iaşi, 1996, p. 249-257.

3. Idem, *Planuri de organizare a Europei elaborate în timpul celui de-al doilea război mondial*, în *Național și social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare*, Editura Universității "Al.I. Cuza" din Iași, s.a., p. 449-462.
4. Idem, *Contribuții la istoria marinei militare românești (I, II)*, în Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol", tom XXXI/1994 și XXXII/1995.
5. *Documents on the History of European Integration* (în continuare: *DHEI*), volume 1, Walter Lipgens ed., Ealter de Gruyter, Berlin, New York, 1985.
6. Această preocupare o situăm în prelungirea uneia mai vechi concretizată într-un studiu cu titlul: *Nicolae Titulescu și rolul statelor mici în viața internațională contemporană*, în *Titulescu și strategia păcii*, Editura Junimea, Iași, 1982, p. 133-157.
7. *DHEI*, p. 444-445.
8. *Ibidem*, p. 380-81.
9. Călătoria lui Carl Goerdeler și a altor demnitari germani în țările balcanice merită o analiză specială.
10. *DHEI*, p. 398-99.
11. *Ibidem*.
12. *Ibidem*, p. 419-421.
13. Semnată la 14 august 1941, la bordul vasului "Potomac", între W. Churchill și F.D. Roosevelt, Carta Atlanticului exprimă principii care ar fi trebuit să stea la baza păcii viitoare: renunțarea la cuceririle teritoriale, dreptul popoarelor de a-și alege propria formă de guvernământ, accesul liber la materiile prime, libertatea mărilor, condamnarea recurgerii la forță.

    Aplicarea principiilor s-a lovit de constituirea sferelor de influență și țările Europei de est, spre exemplu, n-au mai putut să-și aleagă forma de guvernare.
14. (1883-1945). Om politic francez remarcat pentru abilitatea sa. A crezut în victoria Germaniei și a vrut să asigure Franței un loc onorabil în «noua ordine». Preluarea inițiativei strategice de către Coaliția Națiunilor Unite i-a limitat capacitatea de manervă și victoria Aliaților l-a expus unui proces grăbit în urma căruia este condamnat la moarte. A încercat să se otrăvească. Reanimat, este adus muribund în fața plutonului de execuție (15 octombrie 1945; avea doar 62 de ani).
15. Cf. Jacques de Launay, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, vol. I, p. 232.
16. *Ibidem*, p. 234.
17. *Ibidem*, p. 330.
18. *DHEI*, p. 419.
19. *Ibidem*, p. 420.
20. *Ibidem*, p. 421.
21. *Ibidem*, p. 430.
22. *Ibidem*, p. 430-431.

22a. Rămîn, deocamdată, pe un plan secund diferențele de nuanță între noțiunile de *federație* și *confederație*.

23. *Ibidem.*
24. *Ibidem*, p. 440 şi urm.
25. *Ibidem.*
26. *Ibidem*, p. 442, nota 2. Iată o perspectivă din care denazificarea Germaniei după război se înscrie în logica unui proces.
27. Vezi şi I. Ciupercă, *Capitularea necondiționată...*.
28. *DHEI*, p. 444, nota 1.
29. *Ibidem*, nota 3.
30. Încă un îndemn concret la îndepărtarea anomaliei totalitare cu multiple fațete, una constînd în exacerbarea rolului statutului şi în împletirea structurilor partidului unic cu cele ale statului (vezi şi I. Ciupercă, *Totalitarismul fenomen al secolului XX*, partea I, Editura Universităţii «Al.I.Cuza», Iaşi, 1995, *passim*).
31. *DHEI*, p. 446.
32. Vezi şi A.J.P. Taylor, *Originile celui de-al doilea război mondial*, Polirom, Iaşi, 1999, *passim*.

SUMMARY

The author analises Carl Goerdeler's ideas convinced that they could be usefull to the present european construction.

Carl Goerdeler believes that the new technologies, the development of the transport means and communications impose greater economical unities than those created in 19th century. Therefore, Europe has to become such an unity and Germany has to do it.

The German chance to materialize such an organic integration of the european nations depends on her capacity to take into acconnt their perssonality and sovereignity and to assure the dominance of law and decency în Europe. He is convinced that Germany has to act discreetly.

The security of the United Europe especially in front of the Soviet threat could be based only on the german-british *natural community*. Great Britain's mission could be european defence on short term and the surveillance of the european interests in the world watters.

Germany should renounce to her ambitions as a naval power; her mission could be european land defence on long term.

This task could be too great a burden for Germany. Therefare she has to associate herself european nations treating them respectfully.

The failure of the colonel Staufenberg's plot and the elimination of Carl Goerdeler ruined Goerdelers' projects born in the context of the National-Socialist Germany's participation in the Second World War.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLII-XLIII • 1996-1997

Cătălin Turliuc

MINORITĂŢILE NAŢIONALE ÎN ROMÂNIA "DEMOCRAŢIEI POPULARE"

Secolul pe care ne pregătim să-l încheiem nu a fost unul blând pentru minorităţi, după cum nu a fost blând, nici pentru cei care la 1919-1920 crezuseră că prin autodeterminare şi formarea de state naţionale în centrul şi estul Europei, un important capitol al istoriei lor căpătase o dezlegare fericită şi de necontestat în viitor. Se părea atunci – după Conferinţa Păcii de la Paris – că un întreg secol, numit al "naţionalităţilor", avea să fie păstrat ca un capitol închis în cuferele istoriei, după ce funcţionase ca un adevărat creuzet al naţiunilor moderne. Cei care s-au grăbit însă să închidă problematica generată de acest secol, orbiţi de internaţionalismul liberal masonic wilsonian şi de interesele lor imediate, au uitat că pe lângă produsul "pur" al statelor naţiune, consistenta substanţă a problemei minorităţilor naţionale avea să "otrăvească" noua ordine mondială. Perioada interbelică a dovedit din plin aceasta, "lungul armistiţiu de douăzeci de ani" fiind martorul teoretizării problematicii minorităţilor naţionale[1], al unor angajamente serioase în domeniul teoriei şi practicii dreptului internaţional[2], al primelor şi timidelor încercări de rezolvare practică a chestiunilor ridicate de această delicată problemă. Cea de-a doua mare conflagraţie mondială a avut ca rezultat pentru centrul şi estul Europei, printre altele, ocultarea adevăratei probleme a minorităţilor naţionale prin acoperirea acesteia cu vălul roşu al comunismului moscovit, distopie profund antinaţională şi ideologizată. Rezultatul acestei realităţi, întinse pe mai bine de cincizeci de ani, a fost explozia naţionalismelor contemporane nouă şi a proceselor de disoluţie statală care au intervenit în acest areal geopolitic după colapsul comunismului.

Mirările şi întrebările cercetătorilor câmpului social, fie ei istorici, politologi, sociologi ş.a.m.d., de la noi şi de aiurea, privind posibilele

cauze ale acestor fenomene, ca şi explicaţiile oferite, închid *in nuce* următoarea întrebare dilemă: democraţia şi naţionalismul sunt compatibile sau antitetice în procesul construcţiei politice moderne? Desigur, nu ne propunem aici să răspundem unei astfel de chestiuni, am făcut-o în alte studii[3], dar un răspuns clar la această problemă ar lămuri în bună măsură şi chestiunea de care ne ocupăm în intervenţia noastră.

În măsura în care privim naţionalismul – dezbărat de latura perspectivei antropologice care îi adaugă laturile xenofobe, exclusiviste etc. – ca o formă a suveranităţii populare şi îi înţelegem şi explicăm caracterul proteic, putem accepta coexistenţa lui cu democraţia. Însă, dacă privim naţionalismul, în mod reducţionist, ca pe oricare alt *ism*, nu putem sesiza decât contradicţia inerentă între acesta şi democraţie. Oricum şi în orice condiţii, atâta vreme cât minoritarii nu sunt pregătiţi să se perceapă pe ei înşişi, mai degrabă ca cetăţeni, decât ca aparţinători ai unui grup etnic distinct de cel majoritar, potenţialul unui conflict civil nu este înlăturat. Este aceasta o concluzie lămuritoare, care stă şi la baza eşafodajului teoretic al principiului actual al subsidiarităţii – practicat în Uniunea Europeană – şi al formulării în dreptul internaţional a celei de-a patra generaţii de drepturi ale omului (incluzând şi drepturile colective). Conceptul "noului medievalism", dezvoltat la sfârşitul anilor '70 de Hedley Bull[4], bazat pe realitatea diminuării constante a suveranităţii naţionale mi se pare a fi prima reacţie notabilă în această direcţie.

*

Ne vom opri, în cele ce urmează, asupra situaţiei minorităţilor naţionale ("naţionalităţi conlocuitoare" în limbajul epocii) de la noi în perioada regimului "democraţiei populare", perioadă care subsumează cronotopic ceea ce mai întâi literaţii au numit "obsedantul deceniu". Desigur, amplitudinea subiectului şi multitudinea preocupărilor istoriografice care *l*-au avut în centrul atenţiei ne fac să ne rezumăm la unele aspecte punctuale ale acestei generoase teme. Vom face mai întâi o serie de aprecieri şi consideraţii istoriografice, teoretice şi metodologice, iar mai apoi vom exemplifica, pe baza unor documente de la Open Society Archives şi a altor surse primare, câteva din încheierile la care am ajuns.

Istoriografia română consacrată problemei minorităţilor de la noi (a "grupurilor etnice" ca să folosim terminologia curentă în spaţiul occidental) după cel de-al doilea război mondial este redusă cantitativ şi prezintă câteva caracteristici notabile. Am aminti aici că în ultimii zece ani – după

știința mea - nu a apărut nici o lucrare specială consacrată acestei problematici redactată de un istoric. Au apărut, este adevărat, câteva colecții de documente[5] și o serie întreagă de lucrări din câmpul politologiei și politicii curente care tratează în subsidiar și chestiunea minorităților. Literatura istorică publicată înainte de 1989 are un *background* ideologic atât de încărcat, încât credibilitatea ei este aproape nulă în ceea ce privește interpretarea istorică. Mai mult, tema minorităților a fost în general una marginală și nu s-a regăsit decât sporadic în preocupările unor istorici. Această situație are ca sorginte dogma și cadrul fix oferit de ideologia comunistă în chestiunea națională, cel puțin așa cum a fost profesată la noi, precum și realitatea potrivit căreia tema minorităților a fost și un câmp predilect de confruntare în lupta dintre Est și Vest, dar și cu *sotto voce* între țările lagărului comunist, cel puțin până la Conferința OSCE de la Viena. Istoriografia străină dedicată acestei chestiuni este mult mai bogată, dar este și ea tributară în bună măsură unor judecăți cu *parti pris* și a unor interese nedisimulate, fie ele pur ideologice sau cu conotații revanșarde.

Din punctul de vedere al abordărilor teoretice ale problematicii minorităților din perioada comunistă de la noi, se cuvin a fi făcute câteva precizări, importante în opinia mea: a. Prin aranjamentele politico-teritoriale de la sfârșitul războiului, Uniunea Sovietică a fost interesată în păstrarea tuturor focarelor de nemulțumire cu caracter național sub controlul ei, în așa fel încât ele să poată fi folosite ca pârghii de presiune împotriva unor eventuali "sateliți" neascultători. Mai mult, parte importantă din elita politică comunistă a țărilor ocupate era alogenă în primii ani de la acapararea puterii și, ca urmare, mai susceptibilă în a coopera cu Moscova. b. Un obiectiv important al ingineriei sociale practicate în epocă a fost dislocarea oricărui alt tip de loialitate în afara celei datorate noilor stăpâni și noii lor ideologii. În mod natural, minoritățile naționale, prin beneficiile anticipate, au fost o țintă predilectă în acest sens. c. Procesele sovietizării și, mai apoi, al desovietizării țării au avut un serios impact asupra minorităților care fuseseră mai vizibile datorită sistemului impus. Reprezentările sociale generate de calitatea de comunist-român sau comunist-minoritar au suferit schimbări semnificative odată cu deciziile de orientare strategică ale comuniștilor din etajele decizionale ale statului. d. Rezistența la destalinizare prin naționalism practicată de Gh. Gheorghiu-Dej și dusă la perfecțiune de urmașul său a fost un alt factor major care a afectat pro-

fund minoritățile. Un adevărat *numerus clausus* a fost instaurat treptat, cu scopul vădit de a proba justețea cu care "problema națională" era rezolvată de statul comunist. În fine, problema minorităților – în perspectiva abordării instituționale – făcea și face încă parte din domeniul mai larg al drepturilor omului, capitol la care performanțele statelor comuniste sunt bine cunoscute și nu credem că are vreun rost să insistăm.

Metodologic vorbind, sunt ușor identificabile câteva obstacole care se ridică în fața cercetătorului domeniului. Accesul limitat și parțial la sursele primare, potențialul "exploziv" al concluziilor la care se poate ajunge, în fine, caracterul necesarmente multidisciplinar al abordării, toate acestea determină aplicarea cu greutate a analizei calitative, a celei cantitative chiar, și ne îndreaptă către metoda heteroetnoimaginii și autoetnoimaginii împrumutate de la alți cercetători ai câmpului social. Toate aceste handicapuri sunt amplificate de firavele încercări din domeniul istoriei sociale și a microistoriei și de stadiul încă incipient al cercetărilor de istorie orală.

Textele fundamentale care au reglementat în mod formal situația minorităților naționale de la noi în perioada "democrației populare" au fost articolele constituțiilor din 13 aprilie 1948 și respectiv 24 septembrie 1952. Alături de acestea trebuie invocate și precizările decretelor nr. 33 din 24 ianuarie 1952 și, respectiv, nr. 296 din 9 august 1954. Vom cita în continuare pasajele cele mai semnificative ale articolelor constituționale privitoare la subiectul abordat de noi. Astfel, la art. 17 al constituției din '48 se preciza: "Orice propovăduire sau manifestare a urei (sic!) de rasă sau de naționalitate se pedepsește de lege" iar art. 24 stipula: "În Republica Populară Română se asigură naționalităților conlocuitoare dreptul de folosire a limbei (sic!) materne și organizarea învățământului de toate gradele în limba maternă. Administrația și justiția, în circumscripțiile locuite și de populații de altă naționalitate decât cea română, vor folosi oral și scris și limba naționalității respective și vor face numiri de funcționari din sânul naționalității respective sau din altă naționalitate, care cunosc limba populației locale"[6]. Textul constituției din '52 la art. 82 preciza: "În Republica Populară Română se asigură minorităților naționale folosirea liberă a limbii materne, învățământul de toate gradele în limba maternă, cărți ziare și teatre în limba maternă. În raioanele..."[7]. Observăm cu ușurință că în ciuda folosirii unei terminologii diferite (naționalități conlocuitoare și minorități naționale), conținutul este generos cu drepturile garantate minorități-

lor. Mai mult, așa cum se știe, și realitatea politico-administrativă a țării a fost modificată succesiv pentru a asigura ochiul vigilent al Moscovei că lucrurile stau așa cum ea dorește în acest domeniu. Fondul general pe care se desfășura cursul vieții societății românești în care minoritățile, cu excepția unei bune părți a celei germane și mai târziu sârbo-croate pentru o perioadă, dețineau importante pârghii de comandă în partid și stat era cel al procesului sovietizării țării. Iată ce ne spune un document de epocă: "În primii ani ce au urmat instalării regimului comunist în România prezența sovietică era aproape oficială... Perioada 1946-1956 a fost suficientă pentru ca fiecare să-și dea seama că nu este nimic de făcut și că a se opune rusificării este sinonim cu sinuciderea. Au dispărut deci firmele oficiale, însă nu și directivele executate de trimișii Moscovei... Camuflați sau necamuflați, rușii conduc întreaga activitate a țării. Pe plan teoretic sau practic influența sovietică se simte pretutindeni. Propaganda intensă ce se face despre regimul sovietic a stârnit firește o reacțiune contrarie din partea populației"[8]. Realitatea demografică a țării, din punctul de vedere al originii etnice, consemnată în anul 1952 într-un document extern (nu foarte exact) ne indica un procentaj de 21,50% din total locuitori de altă naționalitate din care: 1.650.000 maghiari, 600.000 germani, 530.000 evrei, 70.000 ruși, 50.000 ucraineni, 70.000 cehi, 35.000 turci, 16.000 tătari, 25.000 greci, 116.000 armeni, 5.000 albanezi și 250.000 țigani[9]. În raport cu această realitate, din motivele cunoscute, numărul membrilor de partid cu altă origine etnică decât cea română era disproporționat de mare, atât la nivelul membrilor de rând, cât și al conducerii. Un document din anul 1952 ne arată că: 25% din armeni, 60% din evrei, toți albanezii și marea majoritate a turcilor și tătarilor din România, ca să ne referim doar la aceste grupuri etnice, deveniseră membri de partid[10]. O interesantă analiză, efectuată în 1962 și privind variația pe naționalități a numărului membrilor de partid în R.P.R. ne dezvăluie următoarele aspecte: "La începutul primilor ani, din lipsa de cadre proprii partidul comunist s-a servit în activitatea sa de sprijinul minorităților etnice: evrei, unguri, bulgari, ruși etc. Cum însă între timp partidul și-a format cadre proprii, în mare parte recrutate din rândurile tineretului român, nu a mai vizat în aceiași măsură sprijinul minorităților etnice. ... În momentul de față (1962 – n.ns.) numărul membrilor de partid evrei în R.P.R este de 1.000 față de 50.000 câți au fost în 1950, din care foarte mulți au fost excluși odată cu Ana Pauker și cu ocazia excluderii așa numitului "grup Pătrășcanu"... În primii ani după

război a fost îngreunată înscrierea ca membri de partid a persoanelor de origine etnică germană. Acuma însă, nu numai că s-a revenit asupra discriminării dar sunt chiar preferaţi la primirea în partid... Un alt fenomen mai ciudat se petrece în legătură cu înscrierea ruşilor în partid. În ultimul timp sunt primiţi ca membri de partid mulţi ruşi, soţiile cetăţenilor români care au studiat la universităţile din URSS şi s-au căsătorit acolo cu rusoaice şi un număr ciudat de "repatriaţi" în majoritatea lor ruşi basarabeni"[11]. Astfel de fluctuaţii în ceea ce priveşte politica de recrutare şi de cadre a partidului ne dovedeşte caracterul conjunctural, oportunist am zice, după care minorităţile au fost tratate în anii '50. Ca o observaţie, am nota faptul că ponderea şi rolul minoritarilor în partid a avut o corespondenţă imediată şi în situaţia generală a minorităţii pe care o reprezentau, acest lucru fiind reflexul firesc al contopirii statului cu partidul. Un prim exemplu, şi cel mai edificator totodată, poate fi cazul minorităţii maghiare. În cuvintele unui document din anul 1955 situaţia era descrisă astfel: "Regimul comunist din R.P.R. afirmă în multe rânduri şi cu mult tupeu, mai ales când se adresează oamenilor în cauză, că partidul cu ajutorul Uniunii Sovietice a eliberat cutare şi cutare popoare şi le-a dat drepturi egale. În ţara noastră minoritatea cea mai mare sunt ungurii. Partidul s-a gândit să profite de pe urma sa pentru a câştiga aderenţi credincioşi, chiar în detrimentul naţiei române. Ungurii şi-au dat seama de intenţia partidului şi au căutat să exploateze aceste împrejurări în favoarea lor... Activiştii de partid de naţionalitate ungară când vorbesc despre exploatarea poporului ungur şi român din Ardeal de către foştii moşieri pomenesc în multe rânduri şi în special conaţionalilor lor că românii au venit după aşezarea ungurilor în Ardeal. În localităţile cu populaţie majoritară ungară, în afara Regiunii Autonome Maghiare, există instituţii unde elementului românesc i se fac dificultăţi şi se urmăreşte înlocuirea lui cu elemente maghiare. Românii se plâng şi ei la diferite autorităţi de nedreptate însă aceştia fiind tot unguri nu li se iau în seamă reclamaţiile... Nu numai în Ardeal există această situaţie, ci şi în capitala ţării Bucureşti, unde o mare parte a ofiţerilor de securitate sunt de naţionalitate maghiară"[12]. Un alt exemplu în acest sens este cel al evreilor. Pe fondul antisemitismului caracteristic ultimei perioade a regimului stalinist din URSS, a luptelor intestine pentru putere la nivelul conducerii comuniste a României şi a răspândirii tot mai largi a idealului politic sionist în rândul evreilor de la noi, urmat fireşte de valuri masive de emigrare, ponderea evreilor în partid şi în structurile de

comandă ale statului este sever temperată. În perioada "defecțiunii titoiste" se întâmplă același lucru cu sârbo-croații.

După moartea lui Stalin și congresul XX al PCUS, după revoluția anticomunistă maghiară, rezistența la destalinizare duce în cazul românesc la dezvoltarea *in nuce* a unui național comunism ce s-a manifestat pe plan intern și în modificările statutului minorităților naționale în partid și în structurile statului. Gheorghiu Dej a descoperit acum valența legitimatoare a naționalului și a dat semnalul desovietizării țării câștigând capital simbolic și simpatia românilor care s-au simțit profund jigniți în sentimentele lor naționale în perioada anterioară. Cum despre situația maghiarilor, a evreilor și germanilor în structurile partidului și statului se cunosc mai multe lucruri, iar spațiul intervenției noastre ar fi oricum insuficient pentru a face o analiză de detaliu, ne vom opri în continuare asupra situației unui grup minoritar adesea ignorat și anume cel al lipovenilor, grup care a fost extrem de sensibil la întreaga evoluție a relațiilor româno-ruse, de la sovietizare la desovietizare. Un document din 1963 ne descrie astfel situația lipovenilor: "Situația minorității lipovene în R.P.R. a dat mult de lucru anul acesta autorităților și conducătorilor de partid, deoarece de unde până acum această minoritate era favorabilă regimului și l-a ajutat foarte mult, acum a devenit dușmănoasă și este în mod activ împotriva regimului. Când au venit trupele rusești în România în 1944, lipovenii... au primit cu entuziasm pe ruși, deoarece și ei sunt tot de origine rusă (sic!). Comuniștii români aveau față de această populație care vorbea rusește o stimă deosebită și aveau și nevoie de ei, deoarece o făceau pe translatorii pe lângă ruși. Profitând de momentul lui 1944, au intrat (lipovenii – n.ns.) în partid cu toții, iar tineretul a urmat diferite școli și a intrat în special la securitate și miliție în regiunile Constanța Tulcea și Galați unde au fost cei mai crunți ofițeri de anchetă. Cu timpul însă și mai ales după 1960, 1961, aplicându-se cu strictețe legea după care nu puteau rămâne în calitate de ofițeri decât cei care aveau liceul, făcut în curs scurt, marea majoritate a lipovenilor neavând talent la carte nu au reușit să facă liceul și au fost dați afară. Majoritatea au fost trimiși în industriile din regiunea Dobrogea și Galați cu salarii mult mai mici. Apoi odată cu venirea deținuților la stuf și prin faptul că regimul avea încredere în lipoveni, îi lăsa pe deținuți să umble liberi prin satele lor deoarece nu aveau cum să iasă din zona bălților care este serios păzită. Profitând de acest regim pentru deținuți, țăranii și pescarii lipoveni și-au creat un venit suplimentar,

deoarece duceau scrisori, pachete şi bani la deţinuţi, contra plată. Aflându-se acest lucru au început anchete şi arestări şi au fost condamnaţi 40 de lipoveni la pedepse de 8 ani închisoare. Apoi o altă supărare care le-a redus câştigul este şi reglementarea pescuitului... Toate reclamaţiile pe care le-au făcut la ruşi au rămas fără ecou, deoarece ruşii acum după comunizarea totală a României nu mai au nevoie de ajutorul lipovenilor. În plus, la fel ca şi pe martorii lui Iehova, cei cu calendarul vechi (stiliştii – n.ns.) sunt urmăriţi de către securitate şi arestaţi. În regiunile cu lipoveni anul trecut sistemul era arestarea, o bătaie cruntă şi apoi eliberarea. Deoarece acest sistem nu a dat rezultate, anul acesta arestarea merge până la condamnarea de 10 ani, pe această chestie. Foarte mulţi lipoveni au făcut în anii 1961 şi 1962 cerere să plece în URSS, fiind de origină rusă. Până în toamna lui 1962 nu venise însă nici un răspuns de la ruşi. Din câte spuneau autorităţile reperiste, totul depinde de acceptarea ruşilor să-i primească. Dezorientarea în care trăiesc şi teroarea din ce în ce mai mare a autorităţilor care au ca sarcină trasată de partid, reeducarea acestei populaţii, i-a transformat pe lipoveni din prieteni ai regimului în duşmani care caută pe toate căile să-i facă rău"[13]. Acest lung citat din document nu face decât să rezume tumultoasa existenţă a unei minorităţi puţin semnificative numeric, în anii '50, ani numiţi mai apoi generic "obsedantul deceniu".

Pornind de la premisa că cele prezentate până acum pot sugera o schiţă plauzibilă a situaţiei generale a minorităţilor naţionale de la noi în anii '50 şi cu conştiinţa faptului că subiectul trebuie mult mai atent şi pe larg investigat, ne încumetăm la câteva concluzii preliminare:

a. Semnificative din punct de vedere demografic, dar şi al potenţialului, minorităţile din România "democraţiei populare" au oferit un peisaj divers societăţii româneşti. Dacă pornim de la premisa că situaţia minorităţilor se poate constitui într-un fin barometru al situaţiei generale a unei societăţi, considerăm că investigarea cu mijloace istorice a acestora poate întregi tabloul general al evoluţiei noastre postbelice.

b. Colaborarea cu regimul şi ocupantul sovietic trebuie explicată în condiţiile specifice ale României de atunci, cu atât mai mult cu cât, în mod deliberat, Moscova a încurajat această colaborare iar autorităţile comuniste s-au folosit din plin de ea. Evident, aşa cum a reieşit şi din documentele prezentate nu toate minorităţile s-au situat pe aceleaşi poziţii.

c. Minoritățile naționale au fost folosite în mod conjunctural în acțiunea de comunizare a țării, iar rolul și ponderea lor în structurile de putere a variat în funcție de interesele generale ale conducerii comuniste. Este la fel de limpede însă că liderii formali ai acestor minorități au profitat de situația și poziția lor pentru a-și promova și propriile interese de tip național.

d. Odată cu dezvoltarea național comunismului ca o formă de rezistență la destalinizare, rolul reprezentanților minorităților în etajele decizionale ale puterii a diminuat treptat. Mai mult, mulți minoritari s-au găsit în postura de "țapi ispășitori" pentru relele care au bântuit societatea noastră în anii comunizării țării.

e. Identificarea etnică nu trebuie abandonată ca marker social, în special, la nivelul minorităților predispuse să "uite" acest aspect atunci când este vorba de comunism și instaurarea acestuia. Culpabilizarea societății în ansamblu când este vorba de traume ale istoriei și "poza" de victimă a ei, în opoziție cu asumarea exclusivă a unor merite când este vorba de meritorii contribuții, nu face decât să învenineze relațiile majoritate-minoritate. La rândul ei, majoritatea nu trebuie să transgreseze vina pentru eșecurile suferite asupra minoritarilor, percepuți cel mai adesea ca primii dispuși să trădeze interesele naționale.

f. Concluzii definitive și pertinente cu privire la minoritățile naționale din perioada regimului "democrației populare" de la noi, nu pot fi formulate decât în urma unei ample și asidui cercetări, al cărei scop ultim ar fi integrarea istoriei minorităților în istoria noastră generală, în spirit democratic și european. Este acesta un deziderat actual pentru că, așa cum spunea, George Santayana: "Naționalitatea este asemeni relațiilor cu femeile: prea implicată în natura noastră morală pentru a fi schimbată onorabil, și prea accidentală pentru a merita să fie schimbată"

Note

1. Termenul ca atare a fost definit prima oară de sociologul american Donald Young în 1932. Vezi lucrarea sa *American Minority Peoples*, Harper, New York, 1932;
2. Activitatea Ligii Națiunilor și a unor străluciți juriști trăitori în acea perioadă este o dovadă peremptorie în acest sens.

3. Vezi, de exemplu, studiile noastre: *Etnonaționalism și schimbare politică în spațiul ex-iugoslav*, în S. Moldovan (ed.), *Problema iugoslavă. Studii și marginalii*, Timișoara, 1998, pp. 122-136; *Nationalism – a Liturgy of Modernity*, în M. Crăciun, O. Ghitta (eds), *Church & Society in Central and Eastern Europe*, Cluj Napoca, 1998, pp. 283-293; *Ideea națională și construcția politică modernă*, în I Agrigoroaie, Gh. Cliveti (eds.), *Național și social în istoria românilor*, Iași, pp. 115-125; *Political Change, National Diversity and Democratic Supranationalism: The Quest for a Paradigm in Central Eastern Europe*, în vol. *Eastern Europe and World Community*, Donetsk, 1997 ș.a.;
4. Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Macmillan, London, 1977;
5. Vezi, de exemplu, lucrarea: *România și minoritățile. Colecție de documente*, Editura Pro Europa, 1997
6. *Apud*, *România și minoritățile*..., p.24;
7. *Idem*, p. 25;
8. *Open Society Archives* (*OSA*), Box 22, Dosar 810, Item No. 1520/63
9. *OSA*, Box 22, Dosar 810, Item No. 10335/52. Evident, aceste date statistice nu concordă strict cu realitatea demografică a țării de atunci. Numărul etnicilor germani, bunăoară, era cu mult mai mic. Anuarele statistice românești oferă date mult mai exacte.
10. *OSA*, Box 282, Dosar 1100, Item No. 7824/52
11. *OSA*, Box 276, Dosar 1100, Item No. 2239/62
12. *OSA*, Box 282, Dosar 1100, Item No. 797/55
13. *OSA*, Box 282, Dosar 1100, Item No. 465/63

SUMMARY

The present paper deals with the general situation of the ethnic groups in Romania during the period known as "popular democratic regime", to be more precise from the aftermath of the WW II until mid '60s. The starting point of the present analysis is founded on the assumption that the general situation and status of the minorities can be used as a very reliable indicator of the evolution of the society and the polity as a whole. Based largely on unedited archival materials belonging to the Open Society Archives (former "Free Europe" Archives) hosted in Budapest the paper tries to emphasise the place and role of the main ethnic groups living in Romania during this period, pinpointing at their involvement and relationships with the new communist regime and its institutions. Also, the author tries to underline how Moscow and its puppets in Romanian leadership exploit – in their own advantage, of course – the situation of the minorities in enforcing the new communist rule in the whole country. It is worth to mention that not all the ethnic groups shared the same fate (e.g. Germans) and every one of them had specific

ways to negotiate and involve with the new leaders. The social memory of the contemporary Romanian society is still biased by stereotypes regarding the recent communist past usually blaming the ethnic minorities – with a predilection for Jews and Hungarians – for the traumatic communist past, especially during Stalinism. Further historical investigations on the topic of ethnic minorities since 1945 will no doubt illuminate the general public opinion regarding this matter and in my opinion will help to eradicate certain inflammatory nationalism still present in our society.

Nicolae Ursulescu

CARIERA ITALIANĂ A DOI UNIVERSITARI IEŞENI: DEMETRIO ŞI MELUŢA MARIN*

Lucrarea de faţă îşi propune să încerce o restituire, pentru patrimoniul culturii naţionale, a activităţii a doi cărturari de seamă, formaţi la şcoala ieşeană, dar care au cunoscut afirmarea deplină în mediul academic italian, îndeosebi în cel barez.

Vizita pe care am întreprins-o în primăvara anului 1995 la Bari mi-a permis să cunosc mai bine, la faţa locului, respectul de care se bucură memoria celor doi savanţi români şi să constat, în acelaşi timp, că realizările lor ştiinţifice, de o valoare deosebită, nu au penetrat deloc (sau aproape deloc) în literatura ştiinţifică românească. Situaţia, de altfel, nu este singulară, deoarece activitatea meritorie a multor români din *diaspora* a rămas necunoscută în ţară, în condiţiile existenţei "cortinei de fier", care a izolat practic, timp de aproape jumătate de veac, cultura românească de cea universală.

Dincolo de aceste aspecte generale, trei motive, de ordin oarecum subiectiv, m-au determinat să dedic acum aceste rânduri celor două personalităţi, având în vedere mai ales evenimente recente, care subliniază prestigiul de care s-au bucurat şi se bucură în continuare în oraşul lor de adopţie, Bari.

În primul rând, în luna iunie a anului 1995 a apărut lucrarea *Pertransierunt benefaciendo*, cu subtitlul: "In memoria di Demetrio e Meluta Marin", ca supliment (*Quaderno*) al revistei "Invigilata lucernis", editată de Departamentul de Studii Clasice şi Creştine al Universităţii din Bari[1].

În al doilea rând, cu acelaşi prilej, a avut loc ceremonia oficială a acordării numelui savantului Demetrio Marin unei importante străzi din Bari.

---

* Lucrarea are la bază comunicarea prezentată la sesiunea ştiinţifică a Facultăţii de Istorie, în cadrul *Zilelor Universităţii "Al.I.Cuza"* (26 oct.1995).

Hotărârea Consiliului municipal, adoptată în urma propunerii Senatului academic al Universităţii, releva, pe scurt, în limbajul administrativ sec, meritele celui care şi-a legat pentru totdeauna numele de marele port de la Adriatica: *Marin Demetrio, filolog. Născut la 24 martie 1914 în România. În 1946, viaţa lui Demetrio Marin a suferit o transformare fundamentală: evenimentele politice din ţara sa l-au determinat să rămână în Italia. În 1948, s-a mutat la Bari, unde, fără întrerupere, până la moarte, a predat la universitatea locală, la Facultăţile de Litere şi Filosofie şi de Magistero* (N.N.: specializare, masterat). *Vastă şi multilaterală a fost activitatea sa de cercetător şi învăţat şi întotdeauna legată de activitatea didactică. A murit în 1976*[2].

În al treilea rând, soţia lui, care a desfăşurat o meritorie activitate arheologică şi de profesorat la aceeaşi universitate, ar fi împlinit atunci 75 de ani, dacă viaţa sa, trăită cu cea mai mare intensitate şi nu scutită de griji, nu s-ar fi curmat în 1992. Este şi acesta un motiv de a dedica un pios omagiu memoriei sale.

Volumul comemorativ, pe care l-am primit prin amabilitatea domnului Marcello Marin (unul din cei şase copii ai soţilor Marin, născuţi în Italia), profesor la Catedra de filologie patristică a Universităţii din Bari, ne permite să cunoaştem mai bine activitatea celor doi savanţi de origine română, datorită studiilor, relatărilor şi evocărilor celor ce le-au fost apropiaţi (cunoscuţi, colaboratori, foşti studenţi). Viaţa şi activitatea soţilor Marin este prezentată, de asemenea, şi prin câte o scurtă notiţă biografică (în sistem cronologic), însoţită de bibliografia lucrărilor elaborate (cu excepţia recenziilor şi a notelor de mică întindere)[3]. De asemenea, volumul reproduce şi câte 3-4 lucrări din vasta lor creaţie[4].

În cele ce urmează, bazându-ne pe aceste date, pe unele completări şi corectări rezultate din documentele consultate la Arhivele Statului din Iaşi, ca şi pe unele aspecte cuprinse în lucrările lor, vom încerca să schiţăm un sumar portret al vieţii şi activităţii soţilor Marin.

DEMETRIO MARIN s-a născut la 25 martie 1914, în satul Peicani (actualmente în comuna Găgeşti, lângă Bârlad, judeţul Vaslui)[5]. După terminarea liceului "Codreanu" la Bârlad (cu media *f. bine*)[6], între 1933 şi 1937 a urmat la Iaşi secţia de limbi clasice a Facultăţii de Litere, luându-şi licenţa cu *magna cum laude*[7]. Sub îndrumarea unor profesori, precum I.M. Marinescu, Cezar Papacostea, Constantin Balmuş, Theofil Simenschy, Iorgu Iordan ş.a., a dobândit o solidă cultură filologică şi umanistă,

în cel mai larg sens al cuvântului. Va fi un bun cunoscător nu numai al principalelor limbi europene[8], al latinei şi elinei, ci şi al limbilor semitice şi al sanscritei, ceea ce i-a permis ulterior realizarea unor lucrări de largă cuprindere comparatistă. Din toamna anului 1938, după satisfacerea stagiului militar la *Şcoala pregătitoare ofiţeri de rezervă* din Bacău (1937-1938), a devenit doctorand la disciplina Limba şi literatura latină, la Facultatea de Litere din Iaşi, dar începuturile carierei universitare i-au fost tulburate de concentrările prilejuite de cel de al doilea război mondial. Din aceeaşi cauză a ratat şi bursa pe care o câştigase în 1939 pentru Şcoala Română de la Paris[9], dar între 1941 şi 1943 a devenit totuşi bursier al celeilalte Şcoli Române, cea de la Roma. A fost, nevoit, însă, să-şi întrerupă şi aici studiile, din cauza răsturnării situaţiei politice din Italia.

După căsătoria cu Meluţa Miroslav (22 august 1943), a devenit asistent la Universitatea ieşeană, la catedra de gramatică comparată (a profesorului Theofil Simenschy)[10]. În iunie 1944, când Universitatea din Iaşi era în refugiu la Alba Iulia, şi-a susţinut doctoratul.

A fost mobilizat pe frontul de vest, până la 15 ianuarie 1945, când a fost rănit în luptele din Slovacia, fiind decorat apoi cu "Steaua României".

Şi-a continuat activitatea didactică la Iaşi până în august 1946, când a fost chemat de Scarlat Lambrino, directorul Şcolii Române de la Roma, pentru continuarea studiilor. A plecat împreună cu soţia, lăsând în grija socrilor pe primul născut, Eugen (nu împlinise încă doi ani), pe care nu-l va mai vedea decât în 1968, cu ocazia căsătoriei acestuia (a fost, de altfel, şi ultima dată când a revenit în ţară).

La Roma a rămas fără mijloace de trai, întrucât guvernul român nu a mai plătit stipendiile bursierilor de la Roma, desfiinţând, de altfel, în 1947, Şcoala de la Roma. Pentru o perioadă, s-a întreţinut lucrând ca bibliotecar la Şcoala Franceză de la Roma, iar în octombrie 1948 a fost încadrat profesor la Universitatea din Bari.

Aici, a predat la început cursurile de *Limba şi literatura română* şi de *Limbă sanscrită şi literatură indiană antică*. Din 1954 a preluat şi cursul de *Gramatică greacă şi latină*. Indologia şi gramatica greacă şi latină au fost domeniile care i-au adus consacrarea de savant şi întemeietor de şcoală la Universitatea din Bari. La sfârşitul anului 1956 i s-a acordat şi cetăţenia italiană, iar în 1957 Aldo Moro (pe atunci ministru al instrucţiunii publice) i-a conferit titlul de cavaler al "Meritului Republicii Italiene".

Din 1956 a devenit profesor la Facultatea de Masterat (*Magistero*) pentru disciplina *Gramatica latină*, pe care o va preda până la neaşteptata sa dispariţie (26 noiembrie 1976). Inima sa a încetat să mai bată în timpul unei conferinţe pe care o expunea în sala parohială a bisericii Santa Croce, din preajma universităţii. În memoria lui, acolo s-a creat, în 1977, "Centrul Cultural Demetrio Marin" şi, ulterior, o fundaţie culturală.

A lăsat în urma lui amintirea unui mare erudit, care nu şi-a precupeţit niciodată timpul pentru îndrumarea studenţilor şi a tinerilor lui colaboratori. Prin îndelungi discuţii, se stabilea o comuniune ştiinţifică şi sufletească între magistru şi discipol. Prelegerile sale erau un prilej de realizare a celor mai neaşteptate conexiuni între probleme stricte de gramatică, filosofie, literatură, religie, artă, care se îmbinau într-o sinteză strălucitoare. Lucrările ştiinţifice apăreau ca o continuare firească a preocupărilor didactice, a prelegerilor ţinute în faţa studenţilor[11].

Deşi a trăit departe de patrie, nu a părăsit niciodată preocupările legate de cultura şi istoria României. Încă de la Iaşi, prima sa lucrare se referea la problema abandonării Daciei de către autorităţile romane[12]. Tema, legată şi de cea a continuităţii post-aureliene, o va relua apoi, de mai multe ori[13]. De asemenea, ocupându-se permanent de problema latinităţii, a făcut adesea referiri la latinitatea românilor şi la rolul creştinismului în spiritualitatea românească[14]. Editând, împreună cu profesorul Scarlat Lambrino, ampla *Bibliographie de l'Antiquité Classique 1896-1914*[15], va sublinia ulterior contribuţia ştiinţei româneşti în domeniul studiilor clasice[16]. Un loc aparte în opera sa îl ocupă studiile despre Ovidius, având în vedere legăturile acestuia cu spaţiul spiritualităţii geto-dacice[17].

În 1948 a publicat monumentul epigrafic, conţinând celebrul tratat încheiat între Roma şi Callatis[18], care aduce date esenţiale pentru cunoaşterea începutului penetraţiei romane în Dacia.

În fine, o preocupare permanentă a lui Demetrio Marin a fost popularizarea operei clasicilor literaturii române (Bălcescu, Coşbuc, Şincai, Creangă, Cerna)[19], o pasiune deosebită având pentru Eminescu[20]. De remarcat, că multe dintre aceste lucrări au apărut în reviste ale emigraţiei româneşti, editate la Roma, Stuttgart, München, Freiburg, Paris, Londra, New York, Buenos Aires, ceea ce denotă că întreţinea strânse legături cu românii din *diaspora*, fiind preţuit în rândurile acestora.

Desigur, opera lui cuprinde numeroase alte teme, îndeosebi de filologie clasică şi de indiologie, dar o analiză, fie şi sumară, a acestora ar depăşi

cadrul şi scopul acestei lucrări. Amintim doar că dispariţia sa bruscă a lăsat neterminate alte câteva cărţi, printre care şi *Le componenti della spiritualità di Mihai Eminescu*[21].

MELUȚA (ulterior **MELUTA**, în grafia italiană) **MARIN** s-a născut în familia Miroslav, la 9 februarie 1920, în comuna Grădiştea (jud. Brăila). După terminarea liceului la Galaţi, între 1938 şi 1942 a urmat cursurile secţiei de istorie a Facultăţii de Litere din Iaşi, specializându-se în istorie antică şi arheologie, domeniu în care şi-a susţinut şi licenţa (octombrie 1942), apreciată cu *magna cum laude*[22]. Sub îndrumarea profesorului Radu Vulpe[23], s-a dedicat studierii preistoriei româneşti, îndeosebi a perioadei neo-eneolitice. Chiar din 1942, împreună cu Radu Vulpe sau cu Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, a efectuat săpături în importante staţiuni ale culturii Cucuteni, precum cele de la Costeşti şi Giurgeşti (jud. Iaşi), Izvoare (jud. Neamţ) şi Petreni (jud. Bălţi).

În octombrie 1942 a fost propusă de Consiliul profesoral al Facultăţii de Litere şi Filosofie din Iaşi ca membră a Şcolii Române din Roma[24], dar a putut pleca abia în aprilie 1943. În august acelaşi an a trebuit să părăsească Italia, din cauza instabilităţii politico-militare.

După căsătoria cu Demetrio Marin, a fost numită, la 1 noiembrie 1943, asistentă la Muzeul de Antichităţi şi Arheologie al Facultăţii de Litere din Iaşi[25], îndrumând seminarii la disciplina *Arheologie şi preistorie* a profesorului Radu Vulpe, până în 1946. La 26 noiembrie 1943, împreună cu soţul ei, a fost propusă de Consiliul profesoral al Facultăţii pentru desăvârşirea studiilor în Franţa[26], ceea ce nu s-a mai realizat din cauza războiului. În iarna anilor 1945-1946 a efectuat un stagiu de documentare la Muzeul Naţional de Antichităţi din Bucureşti, prilej cu care a putut studia numeroase materiale inedite din colecţii, pe care le va valorifica ulterior în studiile sale.

În august 1946, împreună cu soţul ei, a revenit la Şcoala Română din Roma, la chemarea profesorului Scarlat Lambrino, în vederea încheierii studiilor întrerupte. Dar sistarea stipendiilor din România şi apoi închiderea Şcolii (1947) au marcat o perioadă dificilă în existenţa soţilor Marin. Totuşi, chiar în aceste condiţii nefavorabile, Meluţa Marin şi-a început activitatea publicistică, prin serioase şi ample studii, publicate în anii 1947-1948 în prestigioasele reviste *Fasti Archaeologici* şi *Rivista di Scienze Preistoriche*[27].

În 1948 s-a stabilit, împreună cu soțul ei, la Bari, unde, la început, s-a ocupat de organizarea bibliotecii Institutului de Filologie Clasică al Facultății de Litere și Filosofie.

În anul universitar 1949-1950 i s-a încredințat predarea limbii și literaturii române, iar în 1950-1951 a ținut cursurile: *Arheologia și istoria artei grecești și romane* și *Paleoetnologie*.

Din 1951 a început să predea cursul *Topografia Italiei antice*, care îi va monopoliza preocupările didactice și științifice până la sfârșitul activității. În această direcție, a desfășurat o activitate de pionierat la Bari, reușind să creeze, prin săpături și prin promovarea unor metode moderne de cercetare, o imagine coerentă asupra topografiei antice a sudului Italiei, îndeosebi asupra regiunii Apulia. În activitatea sa, a antrenat numeroși studenți, inițiind șantiere-școală (precum cel de la Castiglione), la care multe generații de arheologi italieni au deprins tainele metodei stratigrafice[28], pe care și ea, la rândul său, o deprinsese la școala lui Vasile Pârvan, prin intermediul profesorului Radu Vulpe.

A făcut parte din mai multe societăți științifice italiene și din comitetul de redacție al revistei *Archivio Storico Pugliese*[29].

În paralel cu activitatea didactică și științifică, profesoara Marin s-a distins printr-o intensă activitate caritabilă, desfășurată sub oblăduirea bisericii catolice, la care se convertise încă din 1950, împreună cu soțul ei[30]. De altfel, convingerile religioase profunde, dorința de realizare a unei păci spirituale universale între confesiuni, au caracterizat întreg comportamentul și întreaga gândire a soților Marin, punând o puternică amprentă și asupra scrierilor lor.

Aspectul social-caritabil al activității sale s-a accentuat mai ales după dispariția neașteptată a soțului, continuând și după pensionare (octombrie 1990), până în ultima clipă a vieții (26 mai 1992).

În activitatea sa științifică se pot distinge două perioade, clar delimitate. În prima, care se întinde până în 1955, preocupările sale sunt legate exclusiv de problemele preistoriei românești, îndeosebi ale neo-eneoliticului. Din păcate, lucrările sale au rămas neutilizate în literatura arheologică românească, deși aduc contribuții dintre cele mai notabile. În aceste studii sunt valorificate și numeroase informații inedite, fie din săpăturile proprii ale autoarei (de ex., cele de la Costești)[31], fie din depozitele Muzeului Național de Antichități. Se remarcă îndeosebi amplul studiu asupra plasticii antropomorfe cucuteniene[32], în care au fost propuse criterii și sis-

teme de clasificare coerente şi s-a încercat lămurirea semnificaţiei acestor piese, atât de reprezentative pentru spiritualitatea civilizaţiei Cucuteni.

O explicaţie îndrăzneaţă este dată asocierii dintre plastica antropomorfă şi zoomorfă, considerându-se că este vorba de relaţia dintre divinitatea feminină a fecundităţii şi animalul care îi reprezenta atributele, diferit în concepţia diverselor comunităţi neolitice[33].

Posedând o vastă cultură şi fiind o cunoscătoare profundă a bibliografiei de specialitate, a căutat paralele pentru fenomenele artistico-religioase din neoliticul şi eneoliticul României pe spaţii largi, apelând îndeosebi la lumea Orientului Apropiat şi a Indiei[34].

Alte studii, publicate în revista *Orizonturi*, care apărea la Stuttgart, au urmărit să popularizeze, în rândurile *diasporei* româneşti, rezultatele recente ale cercetării arheologice referitoare la neoliticul României[35].

Desigur că respectivele studii au fost elaborate pe baza stadiului cercetării neoliticului de la mijlocul deceniului al cincilea, când Meluţa Marin a părăsit definitiv ţara. Dacă cele mai multe concluzii de ordin teoretic sau prezentările de material faptic îşi păstrează şi astăzi pe deplin valoarea, este normal ca alte concluzii, în special cele referitoare la cronologia relativă şi absolută, să fi fost depăşite între timp, prin noile descoperiri. Trebuie să ţinem cont că atunci când Meluţa Marin şi-a elaborat studiile, se considera că cel mai vechi neolitic pe teritoriul României ar începe cu orizontul culturilor Turdaş-Boian-Precucuteni; de abia după 1950 au fost descoperite culturile neolitice timpurii (Starčevo-Criş, Dudeşti, ceramica liniară). Probabil că tocmai imposibilitatea de a se mai informa despre noile descoperiri din neo-eneoliticul României, asociată şi cu noile orientări ale activităţii sale didactice şi ştiinţifice, au determinat-o pe Meluţa Marin să abandoneze complet preocupările cărora li se consacrase în prima perioadă.

După 1955, până la sfârşitul vieţii, toate studiile sale vor fi închinate în exclusivitate problemelor de arheologie şi topografie antică a sudului Italiei, domeniu în care a devenit o autoritate incontestabilă.

Activitatea soţilor Marin la Universitatea din Bari reprezintă un moment important al relaţiilor culturale dintre spaţiul românesc şi cel al *Mezzogiorno*-ului italian. *Alma Mater* ieşeană a contribuit, prin cei doi foşti elevi ai săi, la fundamentarea unor direcţii noi de cercetare în mediul universitar barez şi la formarea a numeroşi specialişti de valoare în aceste domenii. Lucrările lui Demetrio şi Meluţa Marin pot şi trebuie să fie consi-

derate, în acelaşi timp, ca un produs al spiritualităţii româneşti, o afirmare a acestei spiritualităţi într-unul din ţinuturile de veche sinteză a civilizaţiei europene. De aceea, opera celor doi savanţi români merită să fie cunoscută şi valorificată şi în ţara lor de origine.

Note

1. *Pertransierunt benefaciendo. In memoria di DEMETRIO e MELUTA MARIN* (a cura di Domenico Lassandro), Quaderni di "Invigilata Lucernis", 3, Dipartimento di Studi Classici e Cristiani, Università di Bari, 1995, 320 p.
2. *Ibidem*, p. 7.
3. *Ibidem*, p. 117-129; 215-224.
4. *Ibidem*, p. 131-212; 225-316.
5. Arh.St.Iaşi, Fond Univ., Fac. Litere, dos. 3/1939, doc. 68 (curriculum vitae).
6. *Ibidem*.
7. *Ibidem*; *fond cit.*, dos. 5/1938, f.106; dos. 8/1939, f. 116-117; *Anuarul Univ. Mihăilene din Iaşi pe anul academic 1937/1938*, XXIII, Iaşi, 1939, p. 138.
8. Primele sale recenzii, publicate în anii 1938 şi 1939 în revistele ieşene "Arhiva", "Însemnări ieşene" şi "Buletinul Institutului de Filologie Română", se referă la cărţi scrise în franceză, germană şi italiană (Arh.St.Iaşi, *fond cit.*, dos. 3/1939, f. 68).
9. Arh.St.Iaşi, *fond cit.*, dos. 5/1939, f. 33; 6/1939, f. 204, 262, 292; 9/1939, f. 115; 11/1939, f. 22, 204, 206.
10. *Ibidem*, dos. 10/1943, f. 155; 11/1943, f. 62; 12/1943, f. 82.
11. *Pertransierunt benefaciendo*, p. 13-67.
12. D. Marin, *Părăsirea Daciei Traiane în izvoarele literare antice*, în: Buletinul Institutului de Filologie Română, Iaşi, 10, 1943, p. 163-186.
13. Idem, *Continuitatea elementului daco-roman în Dacia*, în: Orizonturi (Stuttgart), 4, 1952, 1, p. 16-20; idem, *Il retaggio romano in Romania*, în vol. *Guida allo studio della civiltà romana antica*, II, Napoli, 1954, p. 813-820; idem, *I "provinciales" ritirati dalla Dacia sotto Aureliano*, în: Revue des Études Roumaines, 3-4, 1955-1956, p. 170-219; idem, *La continuità dell'elemento dacoromano in un libro recente* în: Latomus, 23, 1964, p. 379-385; idem, *Neueres über den Fortbestand des dakoromanischen Elementes im Norden der Donau*, în: Acta Historica (*Societas Academica Dacoromana*), 5, München, 1966, p. 5-31.
14. Idem, *Il Mezzogiorno nel quadro dei rapporti culturali italo-romeni*, în vol. *Relazioni Adriatiche*, (Rassegna universitaria, 1), Bari, 1950, p. 9-12; idem, *Latinitatea poporului nostru în lumina actualităţii*, în: Tribuna (Londra), 1, 1951-1952, 3-4, p. 90-100; idem, *"Biserica" şi originea Creştinismului nostru*, în: Îndreptar (München), 2, 1952, 3, p. 1-3; idem, *Intorno alla lingua latina*, în: Clizia (Bari), 2, 1956, 10, p. 33-35; idem, *Latino "arcaico", latino classico, latino "volgare". Riflessioni,*

extras din: Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Bari, 6, 1960, 117 p.; idem, *Latinità iberica e latinità dacica: aspetti convergenti e divergenti,* în: Acta Philologica (*Societas Academica Dacoromana*), 5, Roma, 1966, p. 95-105; idem, *Biserica unită şi cultura românească,* în: Bună Vestire (Roma), 7, 1968, 4, p. 37-52; idem, *La questione del latino,* Bari, 1970, 157 p.; idem, *Tra grammatica latina e storia antica,* Matera, 1972, 383 p.; idem, *Latino arcaico e lingue neo-latine,* în: Romanica, 7, 1974 (*Estudios dedicados a D. Găzdaru,* II, La Plata, 1975), p. 183-200; idem, *Indicazioni metodologiche per lo studio della storia del latino,* Bari, 1976, 73 p.

15. Ier partie, Paris, Les Belles Artes, 1951.

16. D. Marin, *Contributi romeno agli studi classici nell'ultimo decennio,* în: Atene e Roma, 7-8, 1953, p. 28-51.

17. Idem, *Intorno alle cause dell'esilio di Ovidio,* în vol. *Ovidiana. Recherches sur Ovide* (publiées par N.I. Herescu), Paris, 1958, p. 406-411; idem, *Ovidio fu relegato per la sua opposizione al regime augusteo?,* în: Acta Philologica (*Societas Academica Dacoromana*), 1, Roma, 1958, p. 97-252; idem, *Intorno alle cause dell'esilio di Ovidio a Tomi,* în: *Atti del Convegno Internazionale Ovidiano,* I, Roma, 1959, p. 29-47; idem, *Spunti di meditazione esoterica orientale in Ovidio? L'origine del mondo,* în vol.: *Studi di poesia latina in onore di Antonio Traglia,* II, Roma, 1979, p. 633-641 (a cura di Marcello Marin).

18. Idem, *Il foedus romano con Callatis,* în: Epigrafica, 10, 1948, p. 102-130.

19. Idem, *Nel centenario dello scrittore romeno N. Bălcescu,* în: Il Mezzogiorno d'Italia, 3, nr. 9, 1953, Bari, p. 3; idem, *Poetul G. Coşbuc şi indianismul,* în: România (New York), 4, nr. 47, martie 1960; idem, *Punti fermi nell'orientamento culturale romeno,* în: Revue des Études Roumaines, 7-8, 1961, p. 228-234; idem, *La o sută cincizeci de ani de la moartea lui Gheorghe Şincai,* în: Bună Vestire (Roma), 5, nr. 3, 1966, p. 1-13; idem, *Prefazione la:* Panait Cerna, *Poesie,* Trani, 1967, p. V-XXIII; idem, *Un Ion mai modest dar mai autentic,* în: Bună Vestire (Roma), 10, nr. 2, 1971, p. 43-52.

20. Idem, *Influenţa gîndirii indiene antice asupra conceptului de femeie la Mihai Eminescu,* în: Buletinul Bibliotecii Române (Freiburg), 3, 1955-1956, p. 215-243; idem, *Originea indiană a pesimismului lui Mihai Eminescu,* în: România (New York), 1, nr. 8, octombrie 1956, p. 9-10; idem, *Significato di "Luceafărul" insieme alla versione italiana in versi,* în: România (Roma), 3, nr. 12, iulie 1956, p. 6-7; idem, *Influenţa gîndirii indiene antice asupra conceptului de bărbat la Mihai Eminescu,* în: Cuget Românesc (Buenos Aires), 6, 1957-1958, p. 13-43; idem, *Due pessimisti romantici sotto l'influsso del pensiero indiano antico,* în: Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Bari, 4, 1958, p. 39-52; idem, *Eminescu şi critica italiană: note şi impresii,* în: Bună Vestire (Roma), 9, nr. 3, 1970, p. 7-25.

21. *Pertransierunt benefaciendo,* p. 129.

22. Arh.St.Iaşi, *fond cit.,* dos. 11/1942, f. 173.

23. Pentru activitatea profesorului Radu Vulpe la Iaşi, vezi: V. Cristian, *Istoria la Universitatea din Iaşi,* Iaşi, 1985, p. 101-102; M. Petrescu-Dîmboviţa, în vol. *Contribuţii la istoria dezvoltării Universităţii din Iaşi,* II, Bucureşti, 1960, p. 206-207.

24. Arh.St.Iaşi, *fond cit.,* dos. 11/1942, f. 11 şi 173.

25. *Ibidem*, dos. 11/1942, f. 95 (solicitarea Facultăţii către Minister pentru înfiinţarea postului); 10/1943, f. 153 (publicarea postului în *Monitorul Oficial*), f. 154 (solicitarea Facultăţii către Minister pentru numirea pe acest post a Meluţei Marin); 11/1943, f. 45, 63 (confirmarea numirii de către Minister); 12/1943, f. 83 (comunicarea Facultăţii către Meluţa Marin).

26. *Ibidem*, dos. 12/1943, f. 114.

27. M. Marin, *Sullo stato attuale delle ricerche preistoriche in Romania*, în: Fasti Archaeologici, 1, 1947, p. 314-316; idem, *La plastica antropomorfa cucuteniana nella Dacia*, în: Rivista di Scienze Preistoriche, 3, 1948, 1-2, p. 17-57.

28. Arcangelo Fornaro, *Profilo scientifico*, în vol.: *Pertransierunt benefaciendo*, p. 71-74.

29. Vito Antonio Sirago, *Meluţa Miroslav Marin e la Puglia*, în: *vol. cit.*, p. 75-79.

30. Alberto D'Urso, *Meluta e Demetrio Marin nel ricordo del parroco*, în: *vol. cit.*, p. 89-93.

31. M. Marin, *Staţiunea neo-eneolitică de la Costeşti*, în: Orizonturi (Stuttgart), 3, 1951, 7-12, p. 89-98.

32. Vezi nota 27.

33. M.D. Marin, *L'ornamento antropomorfo e zoomorfo sulla ceramica neo-eneolitica di tipo Vinča-Turdaş-Criş*, în: Revue des Études Roumaines, II, Paris, 1954, p. 75-95.

34. Idem, *Il motivo antropomorfo di Petreni e il suo significato*, în: Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Bari, 2, 1955, p. 1-14.

35. Idem, *Câteva precizări cu privire la cronologia celui mai vechi neolitic din România, I, Civilizaţia Boian A*, în: Orizonturi (Stuttgart), 4, 1952, p. 88-90; idem, *Câteva precizări cu privire la cronologia celui mai vechiu neolitic din România, II, Civilizaţia Gumelniţa*, în: *rev.cit.*, 5, 1953, 1-2, p. 91-95.

RÉSUMÉ

L'ouvrage tente une restitution, dans le plan de la spiritualité roumaine, de l'activité des savants d'origine roumaine Demetrio et Meluţa Marin, qui ont trouvé leur complet affirmation en Italie. La restitution a été provoquée par l'apparition récente à Bari (1995) d'un volume commémoratif, qui met en relief la personalité humaine, didactique et scientifique de deux savants[1].

Les deux on fait leur études à l'Université de Iaşi. Demetrio Marin (1914-1976) s'est spécialisé dans l'études classiques et en sanskrit et Meluţa Miroslav-Marin (1920-1992) dans l'archéologie préhistorique. Ils ont commencé la carrière universitaire à Iassy, comme assistents et ont bénéficié de bourses de spécialisation pour l'École Roumaine de Rome (qui a fonctionné entre 1921 et 1947).

Quand le régime communiste a assumé le pouvoir en Roumanie, les deux jeunes universitaires ont décidé à demeurer en Italie. Dès 1948 ils se sont établis à Bari, où ils

ont devenu des professeurs à l'Université locale. Demetrio Marin s'est affirmé dans le domaine de la grammaire et de la filologie latine et grecque et de l'indologie, et Meluţa Marin dans le domaine de la topographie de l'Italie antique. Dans ces directions ils ont été des fondateurs d'école et ils ont formé de nombreux spécialistes.

Dans leur œuvre beaucoup de thèmes qui intéressent l'histoire et la culture roumaine ont été abordés, mais ceux-ci n'ont été encore valorisés en Roumanie. Ainsi, Demetrio Marin a été préoccupé au problème de la continuité dans la Dacie post-aurélienne[12-13], de la latinité du peuple roumain à l'égard d'autres peuples néo-romans[14-16], de la présentation des classiques de la littérature roumaine[19-20], et Meluţa Marin a apporté des contributions importantes à l'approfondissement des problèmes concernant la spiritualité des communautés néolithiques et énéolithiques de l'espace carpatique[27, 31-35].

L'auteur considère que l'oeuvre de Meluţa et Demetrio Marin appartient à la spiritualité roumaine et italienne à la fois, en étant un point de liaison entre les cultures de ces deux peuples.

Tehnoredactor: AL. CVASNÂI

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂŢII
„ALEXANDRU IOAN CUZA“ DIN IAŞI

6600 Iaşi, Str. Păcurari nr. 9, tel. 032-114947

Format: 70×100/16
Coli tipo: 13,50
Apărut: 2000
Comanda: 1174

10x = 48.000 lei